

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Harmadik kötet. 1873.

I. szám. Egy főbenjáró per a XVII. századból. *Nagy István* 1873. 33 l. 10 kr. — II. szám. Adalék 1352-ből az Arany bulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarításához. *Wenzel Gusztáv* 1873. 15 l. 10 kr. — III. Szám. Adalék az erdélyi századok történetéhez az Andrianum előtti időből. *Wenzel Gusztáv* 1873. 24 l. 10 kr. — IV. Szám. Trantsáini Chák Máté kortársai. *Botka Tivadartól* 1873. 71 l. 30 kr. — V. Szám. Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. *Szilágyi Ferencztől* 1873. 135 l. 50 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a góthok művészetéről. *Henszlmann Imrétől* 1874. 24 l. egy képtáblával 10 kr. — VII. Szám. A magyarországi avar-leletekről. *Fulasky Ferencztől* 1874. 12 l. 10 kr. — VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. *Tóth Lőrincztől* 1874. 64 l. 30 kr. — IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. *Keleti Károlytól* 1874. 19 l. 10 kr. — X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. *Fraknói Vilmostól* 1874. 92 l. 30 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. *Óváry Lipóttól* 1874. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. *Wenzel Gusztáv* rendes tagtól. 70 kr. — III. Szám. Júda, Izrael és Aram. Történelmi tanulmány. *Boóthy Leó*tól. 80 kr. — IV. Szám. Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradványai Egerben. *Balássy Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A pelasz kérdés mai állása s a jobbágság a helleneknél és rómaiaknál. *Ribáry Ferencztől*. 30 kr. — VI. Szám. Pemflinger Márk szász gróf élete. *Fabritius Károly* lev. tagtól. Ára 1 ft.

Ötödik kötet. 1875.

I. Szám. Révay Péter és a szent korona (1619—1622.) 44 l. 40 kr. — II. Szám. Ifj. Báró Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. *Szilágyi Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. *Pesty Frigyes* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1546. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól. 30 kr. — V. Szám. Idősb. b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irta *Szilágyi Ferencz* l. tag. 50 kr. — VI. Szám. Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között 1559—1561. *Wertheimer Edéltől*. 45 kr.

Hatodik kötet. 1877.

I. Szám. Margum és Contramargum helyfelkvése. *Ortvoay Tivadar* lev. tagtól. 45 kr. — II. Szám. Az utolsó Árpádházi király trónra lépte. *Nagy István* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Emlékezés nagyajtai Kovács István fölött. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A germanizálás történelméből a két magyar hazában. *Szilágyi Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. A Ghyeczék Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucei Dóczyakkal. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Kritikai adalékok Margum történetéhez. *Ortvoay Tivadar* l. tagtól. 30 kr. — VIII. Szám. Emlékezés Czinár Mór m. akad. l. tag felett. *Ipolyi Arnold* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím. *Pesty Frigyes* lev. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Carrillo Alfonz diplomatai működése (1594—1598.) *Szilágyi Sándor* m. akad. r. tagtól. 30 kr.

Hetedik kötet. 1878.

I. Szám. Nagyvárad elvesztése 1660-ban. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — II. Szám. Adatok a »Nagy« Csáky István életéből. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Ludányi Tamás egri püspök. *Balássy Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. I. Rákóczy György és a diplomácia. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Gr. Prokesch-Osten Antal

BIHARVÁRMEGYE OLÁHJAI

S A

VALLÁS-UNIO.

BUNYITAY VINCZE

I. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY 1892. MÁJUS 9-IKI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1892.

TARTALOM.

	lap
I. Az oláhok első nyomai Biharvármegyében	3
II. Vajdák s kenézeik a XIV-ik században	5
III. Polgári s egyházi viszonyaik	11
IV. A váradai püspökök oláh nemesei	15
V. Magyar nevű oláh községek	20
VI. Magyarok pusztulása; oláhok elterjedése	25
VII. Oláhok egyházi könyvei s oláh protestánsok Biharban	31
VIII. A vallás-unió első föltünése	34
IX. A székely László Pál s az oláhok uniója	39
X. A nem-egyesültek első reakciója 1726-ban	46
XI. Zavarok az unió miatt	49
XII. Gr. Forgách Pál váradai püspök s az unió	54
XIII. Az első fölszentelt egyesült püspök Nagyváradon	59
XIV. Újabb zavarok s királyi bizottság	65
XV. A királyi bizottság s az Illyria Commissio-javaslat	72
XVI. Az unió kiterjedése	77
XVII. Az Illyria Commissio-javaslat alapján a nagyváradai egyesült oláh püspökség föllábtása	82

Mária Terézia királynőnek azon apostoli királyi ténye, melylyel 1777-ben a nagyváradai görög katolikus oláh püspökséget megalapította, kiváló fontosságú. Nem csak mint egyházi intézmény, hanem mint egy, a magyarságtól egészen elütő fajnak művelődési s nemzetiségi bástyája is. Nem lehet tehát érdektelen, annál kevésbbé közömbös reánk nézve: hogy mikor, hogyan s miből keletkezett nem is a határszéleken, hanem közel az ország szívéhez egy új, kezdetben egészen idegen népelem, melynek megerősödéséhez s boldogulásához az utat magok az ország urai egyengeték.

Azonban előre kell bocsátanunk, hogy előadásunkkal csak a váradai püspökség ős területére s ezen is inkább csak Biharvármegyére szorítkozunk; de forrásaink nem krónikák, vagy századokkal később kelt mesék, hanem egykorú, hiteles oklevelek s minden kétséget kizáró tudósítások.

I.

Biharvármegye római katolikus községeinek névsora a XIV-ik század első feléből fenmaradt. A helynevek szívós életűek, mondhatni halhatatlanok. Ama névsor helynevei is, igen kevés kivétellel, még élnek s általok Biharvármegye térképe összeállítható.¹⁾ E térképen szembeszökően föltűnik, hogy a sík vagy csak szelíden halmos tájakon a községek sűrűn állanak egymás mellett, de a szerint ritkúlnak, a mint a halmok magasabb és magasabb hegyekké tornyosúlnak. Az a mértföldre terjedő,

¹⁾ A váradai püspökségnek s ebben Biharvármegyének ilyen térképét lásd: *A váradai püspökség története* III-ik kötetében.

bérczes, havas vidék pedig, mely Kalotaszegtől egyrészt a bihari havasokig, másrészt a Rézen keresztül Margitáig nyúlik, alig számlál néhány községet. E szerint az előbb jelzett tájak a XIV-ik század első felében már egészen benépesítve s községei egytől-egyig katolikusok; az oláhokat tehát nem itt, hanem csak a másik, a bérczes részekben kereshetjük.

Első nyomukra a XIII-ik század végével akadunk. Midőn IV. László király a Rátold nemzetség tagjainak osztozkodását 1283-ban megerősíti; e birtokok között három biharmegyei falu is előfordul; Újlak, Kövesd és Oláhtelek.¹⁾ Ezekből a két első a Sebes-Körös jobb partján ma is megvan: Újlak magyar község még lenn a völgyben, de Kövesd már fenn a hegyek között. Ott kellett állnia Oláhteleknek is, mely 1395-ben mint Solyomkő várának szomszédosa említették,²⁾ s még 1490-ben is a vele szomszédos Tataros, Kövesegyház, Nadántelke stb. községekkel egy birtoktestet alkot,³⁾ de azontúl eltűnik; bizonyosan nevet cserélt. Előttiünk azonban épen ez a név a figyelemre méltó.

Magában Biharvármegyében vannak Csételek (eredetileg Csehtelek), Orosztelek, Székelytelek, Tóttelek nevű községek, ellenben Magyaroktelek egész Magyarországon nincs. Ez nyilván mutatja, hogy a »telek« szó a fentebbi összetételekben egyenlő jelentésű a künök »szállás«-ával, s mint ez a künöknek, úgy a telek az említett nemzetiségeknek, Oláhtelek tehát az oláhoknak már a magyarok idejében történt betelepülését jelzi.

A biharvármegyei oláhoknak tehát mindjárt a legelső nyomuk is nem ősbirtoklásukra, hanem beköltözésekre vall, és e vallomást a következő század történeti emlékei, melyek az oláh telepítéseknek már egész rendszerességét tárják eléünk, legkevésbé sem ingatják meg.

Mielőtt azonban ezekre áttérnénk, meg kell még említenünk egy másik s utolsó adatot, mely a XIII-ik században a biharvármegyei oláhokról szól.

Lóránd erdélyi vajda tagja volt a Borsa nemzetségnek, mely Biharvármegyében Adorján, Keresszeg s a két Solyomkő

¹⁾ Wenzel: *Árpádokori okmánytár*. XI. 382. l.

²⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* X. 3. 172. l.

³⁾ *Budai orsz. levéltár*: N. R. 658. 26.

várakat bírta. Ez utolsók egyikének romjai a Fekete-Körös bal partján, Solyom falutól délre, az erdők között ma is fönnállanak. Ennél fogva szomszédja volt a váradi püspök fenesi várának, melyet Lóránd 1294-ben politikai pártkülönbösgből ostromolt. Majd fegyverszünetet kötött, biztosítván a várbelieket, hogy ha lejönnek a várból, megvédi őket. Kiktől? Benniünket épen ez érdekelt. Mind a püspöknek, — úgymond — mind magának Lórándnak akár magyar, akár oláh jobbágyaitól, kik a sólymosi védgátak közt vagy azokon kívül laktak.¹⁾

Ez az oklevél sem azért kelt, hogy nekünk, századok múlva, az oláhokról hírt adjon; csakis mellékesen említi őket s a magyarok belésvösvésével lakhelyüket is elég határozatlanul. Annyit mégis megtudunk belőle, hogy az oláhok itt, a Fekete-Körös mentén szintúgy, mint a Sebes-Körös mellékén már laktak, de csak a magasabb, bérczesebb tájak erdőségeiben. Ide tereli őket ős életmódjuk, a pásztorkodás, melyről a későbbi adatok már szólnak; de beköltözésük, mondhatni, lassú beszivárgásuk módját, föltételeit s vezetőit is bemutatják.

II.

Biharvármegye történetének XIV-ik századi folyamán gyakran találkozunk úgynevezett vajdákkal, kenézekkel. A váradi premontrai conventnek 1326-iki levele említi Negul vajdát, a ki — úgymond — Hodos faluban, a váradi püspök faluja, Hidas (ma Hollód) szomszédságában lakik.²⁾ Jellemző a vajdának már neve is. Demeter váradi püspök 1349-ben Péter vajdáról szól, a ki egyszersmind Fel-Venter falu bírja.³⁾ A váradi káptalan 1363-iki levelében Iván belényesi vajdát,⁴⁾ Domokos váradi

¹⁾ Wenzel: *Árpádokori*. X. 153. l.

²⁾ Nagy I.: *Aujoukari*. II. 138. l.

³⁾ *A váradi püspökség története*. I. 292. l.

⁴⁾ *Fejér Gy.: Cod. dipl.* IX. 3. 365. l. és ugyanezen oklevél VII. 3. 48. l. de itt a kelet éve hibás. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy itt a *belényesi jelző* nem magára Belényos városra, hanem annak kerületére értendő abban a korban, mikor a mai rézbányái bányákat is belényesieknek nevezik. V. ö. *A váradi káptalan legrégebbi statútumai*. 18. és 60. ll. Magában Belényesen sohasem voltak bányák.

püspök 1374-iki levelében meg Miklós és Mihály vajdákat találjuk, kik közül a püspök Miklósnak, Vulkán fiának, Bonafalvát, a másíknak Topliczát adja, a harmadik falut, Keresztyénfalvát pedig, melyről már nevöket is írják, közös birtokul engedi nekik.¹⁾ Végre a váradí káptalan ugyanezen 1374-iki évben a birtokain lakó kenézekről intézkedik.²⁾

A Vajda, Kenéz ma már tisztességes vezetéknevek, de eredetileg foglalkozást jelentettek s ez okból váltak az illetök tulajdonnevévé. Hogy mi foglalkozásuk volt hajdan e vajdáknak? az Hunfalvy Pál közleményeiből eléggé ismeretes;³⁾ röviden mégis szólanunk kell róla.

Alföldi birtokosainkhoz minden évben aratás előtt be szokott állítani egy-egy vállalkozó, többnyire valamely szegényebb vidék népének szószólója, ki mintegy követségben jár. Takaró munkát keres földieí számára, és ha talál, alkut köt a birtokossal, hogy bizonyos számú munkással a kellő időben megjelenik. Ez régi szokás, fölnyúlik egészen a vajdák, kenézek koráig. Ezek sem voltak egyebek, mint efféle szegény emberek szószólói s vezetói. Különbség csak annyi, hogy ök emberek számára nem csak kenyeret, hanem hazát is kerestek. Arra vállalkoztak ugyanis, hogy ök valamely elpusztult falut benépesítenek, vagy hogy valamely erdőségből kiirtanak egy darabot és ott falut építenek.

A vajdáknak s kenézeknek ez a foglalkozása, mint említök, már szélitiben ismeretes, minél fogva, ha egyebet sem tudánk rólok, mint csak azt, hogy laktak egykor Biharvármegyében is, már tudnök, hogy mit kerestek itt? hogyan jöttek ide?

Az a maroknyi magyarság, mely e hazát elfoglalta, akkor sem bírta ezt saját fajával benépesíteni, később pedig a folytonos harcok, hadjáratok miatt még kevésbbé. Ezért halljuk folyton, kivált a kereszténység behozatala óta, hogy jönnek hazánkba, híva és hívathanúl, lovagok, kalandorok, idegen népségek: olaszok, francziák, szászok stb., a tizenharmadik században pedig oláhok.

¹⁾ A püspök eredeti oklevele. Lásd alább.

²⁾ A váradí káptalan legrégíbb statutumái. 43. l.

³⁾ Hunfalvy Pál a Századok. 1879. évfolyamának 680. l.

Hogyan szorúlnak ezek Bizancz közeléből, magokkal hozva onnan az ó-hítet s a szláv egyházi nyelvet, egyre feljebb éjszak felé; hogyan tűnnek föl Erdély keleti és délkeleti szélén először 1222-ben, utóbb már beljebb is az országban majd itt, majd ott? mind ezt alaposan elmondja műveiben Hunfalvy Pál,¹⁾ s legújabban meg Réthi László.²⁾ E soroknak csak az a célja, hogy összeszedje a biharvármegyei oláhság történelmi adatait, s így egyrészt Magyarország ethnographiájának újabb kiadásához, másrészt a magyar egyháztörténelemhez kiegészítö részletekkel szolgáljon.

1341-ben hallunk határozottabb hírt már nem csak arról, hogy Biharvármegyében vannak oláh községek, hanem arról is, hogy hogyan keletkeznek? Ekkor ugyanis a Czibak nemzetség tagjai Mező-Telegden fölül, az Erdőháton levő birtokaikon megsztoznak, miközben az egyik atyafít, Miklóst, arra is fölhatalmazták, hogy ha ő vagy maradékai Ürgeteg és Keszteg közt, az Eskülopataka két partjára, oláhokat akarnak telepíteni, azt szabadon tehessék.³⁾ Még többet mond Demeter váradí püspöknek idézett 1349-iki levele, mikoron a már említett Péter vajdának megengedi, hogy Fel-Venteren egy oláh papot tarttasson, mivel — úgymond — ezzel leginkább előmozdíthatja annak a falunak benépesítését.⁴⁾ Hasonlóképen Domokos váradí püspök 1374-ben, és László szintén váradí püspök kötelezik arra még utódaikat is, hogy ha az említett két vajda, Miklós és Mihály, „valamely idegeneket“ Bonafalva, Toplicza és Keresztyénfalva határaitra beszállítanának, abban öket meg ne akadályozzák.⁵⁾

¹⁾ Magyarország ethnographiája. 477 s köv. ll. — *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung.* 105 s köv. ll. — Századok. 1879. évf.

²⁾ Az oláh nyelv.

³⁾ Nagy I.: Anjoukörü. IV. 79. l.

⁴⁾ „nos terram seu possessionem nostram Felwenter vocatam populorum multitudine intendentes decorare.“ A váradí püspökség története, I. 192. lap.

⁵⁾ Dominicus miseratione divina Episcopus ecclesie Waradiensis tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod cum inter Nicolaum woywodam filium Wikani de villa Keresztienfalva ex una, et

Íme, mind e falvak most keletkeznek. A »Lok« vagy tizenhatodik századbéli írás szerint »Lak«¹⁾ is, mely a Mező-Telegd s Hagymádfalva közt emelkedő magaslatokat jelentette

Michaelem filium Petri de eadem parte ex altera super divisione Woyvodatus villarum nostrarum infrascriptarum discordia et litis materia in tantum exorta fuerat, quod etiam iidem occasione eiusdem divisionis in nostri presentiam devenissent; nos igitur volentes eos et eorum posteros perpetuis temporibus pacis tranquillitate comoveri, sedata primo de eorum medio tota lite et discordia, talem divisionem inter eos de voluntate eorundem duximus ordinandum: videlicet, quod woyvodatus cum officiolatu seu indicatu ac iudiciis et honore consvetis ville nostre olachalis Bonafalva dicte cessit Nicolao woyvode filio Wikani predicto; item woyvodatus cum officiolatu seu indicatu ac iudiciis ville Thoplicha consvetis cessit Michaeli filio Petri predicto; preterea woyvodatus ville nostre Kerestienfalva predictae et molendinum in eadem super fluvium Hydus decurrens cum omnibus suis obventionibus et utilitatibus suis eidem Nicolao et Michaeli communiter remaneant; omnia autem iudicia in dictis tribus villis quilibet eorum in sua villa solus, et in ipsa Kerestienfalva ambo simul consedendo iudicent et iuridice discutiant, iusta et licita birsagia pro se recipientes retineant; eiusdem autem ville Kerestienfalva iudicia et alios proventus, que ipsos ratione eorum officii contingunt, communiter et divisim ipsi et eorum successores percipiant, salvis iuribus et preventibus earundem villarum nobis et ecclesie nostre ac nostris successoribus pro nobis plene per omnia reservatis. Volumus insuper, ut si iidem aliquos extraneos sub certis et licitis pactis in dictas possessiones nostras adducerent, illos nulli successorum nostrorum impedire presumant ultra debitum conventionis eorum. Nec etiam hoc pretermittimus, quod iidem Nicolaus et Michael woyvode nobis, ecclesie et successoribus nostris ratione woyvodatus et officiolatus villarum predictarum servire debitis servitiis perpetuis temporibus teneatur. Datum in Zeplak in festo decollationis Sancti Johannis Baptiste, anno Domini M-mo CCC-mo LXX-mo quarto. — *Alatta jobbról*: Et nos Ladislaus premissa gratia Episcopus ecclesie Waradiensis prescriptas literas annotati Domini Emerici (igy) Episcopi predecessoris nostri (közvetlen előde csakugyan Imre volt, de Domokos a harmadik) usque beneplacitum nostre voluntatis ratas habemus atque gratas. Datum Waradini in festo conversionis beati Pauli Apostoli anno Domini M-mo CCC-mo LXX-mo octavo. — Eredeti hártya, hátán Domokos püspök tojásdad, 8 cm. hosszú, 5 cm. széles pecsétjének nyomaival. — Belül pedig, László püspök utóírata mellett, e püspök vörös viaszba nyomott gyűrűpecsétjének csekély maradványával. — *Váradai püspökség iradalmi levéltára*. I. A. 19.

¹⁾ »Az Lak érdeje.« Telegdi Miklós és Mihály 1561-iki osztálylevele. *Történelmi tár.* 1887. 357. l.

s később Lakság név alatt — mint meglátandjuk — föltűnő jelentőséget nyer, ekkor, 1359-ben nyerte első oláh lakóit.¹⁾ A váradai káptalan oláh falvai szintén így népesültek meg, 1374-ben kenézek alatt vannak és *szállás*-adót fizetnek.²⁾

A vajdák, kenézek tehát Biharvármegye egyházi s világi urainál nem kopogtattak hiába.

A máskor sem sűrű népesség az 1241-iki tatárjárásban, a biharmegyei oligarchák hosszas harczaiban (1290–1317)³⁾ s az 1348 táján meg-megújuló pestisben⁴⁾ tetemesen megfogyott. E mellett egy új iparág keletkezett, mely úgy az erdőkön, mint a föld gyomrában sok munkáskezet kívánt; a XIII-ik század végével megnyíltak a Belényes vidéki arany- és ezüstbányák.⁵⁾ Nagy Lajos korában pedig a fényűzés, az alkotás kedvelése, mely azelőtt sem hiányzott, úgy kifejlődött, mint még soha. Szerényebb helyeken is pompás egyházak keletkeztek. Tanúk erre még romjaikban is a belényes-szentmiklósi, a tamásdai tornyok, vagy a debreczeni már lebontott, de rajzban fennmaradt Szent András templom, melyet Imre váradai püspök (1297–1317) épített. A bihari főurak is e korban építik kövéraikat: Adorjánt, Keresszeget, Szalontát, Sölyomköt, Fenest stb. Várad püspöke, Báthori András (1329–1345) megkezdi Szent László király váradai székesegyházának újraépítését a csúcsíves ízlés leggazdagabb alakításában; két utódja pedig a már befejezett székesegyház mellé fölállítja a szent királyok ércszobrait s 1390-ben Szent László lovagsobrát, melynek még emlékeztető is napjainkig fényes.

Mind erre új és új jövedelmi források kellettek.

Az ország ekkor (1351) hozta be a kilenczedet, mely a földművelő népet, tehát leginkább a magyarságot sújtotta. A váradai káptalan nem is tudott belenyugodni s még egy

¹⁾ *Dr. Karácsonyi I.: Történelmi hazugságok.* 729. l.

²⁾ »singulas mansiones oves singulas ratione descensus«. *A váradai kápt. legr. statut.* 45. l.

³⁾ *Századok.* 1888. évf. 28. s. köv. II.

⁴⁾ *A váradai püspökség tört.* I. 191. l. *Anjoukori dipl. eml.* II. 346. l.

⁵⁾ *Fejér Gy.: Cod. dipl.* V. 3. 158. l. — *A váradai kápt. legr. statutumai.* 18., 60., 86. II. — *Budai országos levéltár.*: Monial. S. Clareae. Várad. 41., 6.

negyedszázad múlva sem intézkedik annak beszédéséről, reményli — úgymond — hogy azt a törvényt elengedik.¹⁾

Biharvármegye urai természetesebb s nem panaszos jövedelmi forrásról gondoskodtak. A nagy vármegyének több mint fele ma is rengeteg erdőség. Akkor még rengetegebb volt s fűvében, makkjában is kincseket rejtett. De kiaknázásukra nem volt elég ember az országban. A magyarok különben is soha sem szerették a görbe országot, mint a hegyes vidéket ma is nevezik. Méneseik nem is valók oda; de nyájaikat, csordáikat is örömelebb legeltetik »künn az Alföld tengersík vidékén«.

Ellenben az oláhok hegylakó nép valának s legkedvesebb állataik, a juhok, kecskék, de legkivált a sertések nyájai is a hegyeket, erdőket keresték; ott telepedtek is meg.

A XIV-ik század végéig ismeretes bihari oláh telepek mind ilyen tájakra esnek s még azokon is csak korlátolt mértékben terjedtek el.

A váradai káptalannak 1374-ben még csak kilencz oláh faluja van: Vizad (Urszád?), két Dombroviceza, két Karaszó, Machaháza, Lászlóháza, két Harna.²⁾ A híres Lök 1393-ban mindössze hat oláh falut számlál.³⁾ A Czibakoknak az Erdőháton 1341-ben nincs több még három oláh falujoknál: Körtvélyes, Kerekliget és még egy olvashatatlan nevű.⁴⁾ Mindenesetre legtöbb volt Belényes vidékén, mely akkor még egészen a váradai püspököt uralta. Hodos, Gyepes, Hycháza, Fel-Venter, Bonafalva, Toplicza, Keresztyénfalva már ekkor itt oklevélileg kimutatható oláh telepek.⁵⁾ De Belényes vidéke sem volt még ekkor egészen benépesítve. János váradai püspök ugyanis, midőn a XV-ik század első felében belényesi tartománya — mint maga mondja — népeinek, nevezetesen oláhjainak viszonyait rendezni kezdi, még mindig szükségesnek látja figyelmeztetni, sőt ösztö-

¹⁾ »De exactione autem none partis frugum et vini, per Ludovicum regem novissimis diebus induta, certa regula dari non potest, cum spectetur de eius relaxatione.« *Legrégibb statumai.* 49—50. ll.

²⁾ *Legrégibb statumok.* 37. l.

³⁾ Némethi János bihari alispán levele, *Br. Radvánszky-család sajkazai levéltára.* X. 26.

⁴⁾ *Anjoukori.* IV. 79. l.

⁵⁾ Gyepesre, Hycházára alább idézendő levelek.

nözni a kenézeket azon ígértek beváltására, hogy ezt az ő tartományát jól benépesítsék.¹⁾ Ugyanis a már behozott telepek sem voltak mindig egy helyhez köthetők. Örömelebb vándoroltak nyájaikkal egyik legelőről a másikra, keresve a jónál jobbat s lehetőleg keveset törődve a külön uradalmak határával. Ezért mondja 1374-ben a váradai káptalan, a saját oláh jobbágyságairól is, hogy még mindig őseredeti módon, nomád életet élnek.²⁾ Ugyanezért az első oláh falvak helye s neve sem mindig állandó. Sok község, mint a már említettek közül is Körtvélyes, Kerekliget, Bonafalva,³⁾ Keresztyénfalva, később már nem fordul elő, helyet vagy nevet cserélt.

III.

A vajdák, kenézek kölcsönös szerződéses viszonyban álltak a földesurakkal.

A legtöbb kedvezés természetesen a telepedés első éveit illette. Mik voltak azok Bihar vármegyében? eddigelé nincs rá egykorú adatunk. De a telepítések általános gyakorlata e korban általános szokásokat szült. Egy 1415-iki oklevél mindazoknak, kik a borzafői kerületben letelepednek, az első hét évre teljes mentességet ígér minden fizetéstől; ennek elteltével pedig — úgymond — annyit fognak fizetni, mint más kenézségekben.⁴⁾ Így, vagy legalább megközelítőleg így lehetett ez Biharban is. Régi, hagyományos szokás visszatükröződését látjuk Grósi Balás János, Bél vidéki ispánnak ama vallomásában, hogy mikor Benkovics Ágoston váradai püspöknek († 1702) ment »udvar-

¹⁾ »quoniam ipsi Kenezii nostri promiserunt ipsam provinciam nostram (Belényes) populis bene replere et augmentare«. János váradai püspök levele, mely a másolat szerint »millesimo quadringentesimo quarto« kelt, de mert ez évben János váradai püspök nem volt, kétségtelen, hogy a »quarto« elől egy évszám kimaradt. *Budai orsz. levéltár: Eocl. 15., 6. — Váradai püspökség tört.* II. 302. l. hol egész terjedelmében megjelent.

²⁾ *Legrégibb statumok.* 44. l.

³⁾ 1718-ban egy tanú még azt vallja: Bihar és Zaránd vármegyék közt a határ: »Kis-Töz nevű patak, az ki származik Bona nevű kútból a havason«. *Váradai püspökségi uradalmi levéltár.* I. A. 29.

⁴⁾ *Történelmi tár.* 1891. évf. 621. l.

lására és kért valami pihenést az újonnan szállott szegénységnek: ő nagysága . . . adott két esztendei szabadságot.¹⁾

Annál több adattal rendelkezünk a már elhelyezkedett biharvármegyei oláh telepek viszonyairól. Jobbágynyi, községi, sőt egyházi állapotukat is eléggé kidomborodva látjuk.

Érdekesen említi János váradi püspök fentebb idézett levelében, hogy püspök-elődei az oláhoknak bizonyos szabadságokat biztosítottak, de csak ideigleneseket, míg tudniillik a püspöknek tetszik. Politikai szabadságokról, természetesen, szó sem lehetett, hanem csak bizonyos anyagi előnyökről, mik a körülményekhez s magának a magyar jobbágnak helyzetéhez képest is valóságos szabadságok voltak.

Ámbar — mondja az idézett oklevél — sertéseiktől tizedet kellene adniok, de ha kinek tiznél több sertése volt, ha mindjárt egy egész nyáj is, az sem adott többet évenként egy darabnál, csak hogy választva a jobbak közül. A kinek tiznél kevesebbje volt, minden darabtól két dénárt fizetett, de ha csak két-három sertése volt, akkor semmit sem. Juhaitól szintén adóztak ötvened és füstpénz fejében,²⁾ de hogy mennyit? az nincs följegyezve. Azonban tájékozást nyerhetünk a váradi káptalannál, hol a juhok dézmalása szintén a fentebbi két czímen történt s hol a fizetések még első eredetiségökben fennmaradtak.

Ott ugyanis pünkösdkor a juhokból tizedet adtak ötvened fejében. Kisasszonynapkor minden háztól egy juhot szálláspénz (füstpénz) fejében, deczemberben a sertések tizedét, újévkor az összes káptalani oláhok egy lovat, »a földesúri jogok elisméréseül«,³⁾

¹⁾ *Váradi püsp. uradalmi levéltára*, I. A. 29.

²⁾ »tempore dicationis castromm fundium et . . . tempore dicationis castromm quinquagesimalium« csupán ennyit jelez János váradi püspök levele.

³⁾ »circa festum Penthecostes (tenentur) dare decimanu partem ovium suorum, ratione quinquagesime; circa festum vero natiuitatis beate Marie virginis singule mansiones oves singulas ratione descensus, et de mense Decembris vel circa similiter decimanu porcorum suorum«. *Legrégibb statutumok*, 44—5. ll.

A kenézek a káptalannál szintén adózták úgy juhaiktól, mint sertéseiktől a megkötött szerződés szerint,⁴⁾ de a mely szerződés, sajnos, még nem került elő. Ezenfelül mindenik kenéz adott évenként a káptalannak »bevett szokás szerint« egy fél-szönyeget, egy nyereg-pokróczot és egy sajtot.⁵⁾ A váradi püspök kenézai kezdetben szintén adtak szönyegeket s hét pokróczot vagy gubát, de e tartozásukat János váradi püspök a XV-ik század első felében már elengedte, mivel — úgymond — megígérték, hogy a püspökség belényesi tartományát jól és sűrűn benépesítik.⁶⁾

Mind ezen fizetések azt mutatják, hogy a biharvármegyei oláhok akkor még csak pásztorkodással foglalkoztak; föld- vagy épen szőlőművelésöknek semmi nyoma. Azt is látjuk belőlök, hogy a kenézek teendője a telepek behozatalával nem szűnt meg. Együtt maradtak népökkel s közügyeinek is intézőivé, bírónivá lesznek.

Okleveleink gyakran említnek oláh-kerületeket s azokban régi, helybenhagyott törvényeket. Ilyen kerület volt Biharvármegyében a belényesi, ilyen régi, helybenhagyott törvényekkel, miket ezennel bemutatunk.

A már többször említett János váradi püspök, — minden valószínűség szerint Vitéz János, a ki Belényes városának oly okos törvényeket adott,⁷⁾ — a Belényes vidéki oláhokra is kiterjeszté gondjait. Nem nézhette tovább — úgymond — a zavart intézkedéseket, rossz szokásokat, azért tehát püspöksége tisztességére s belényesi tartománya lakosainak, kivált pedig az oláhoknak javára rendeli: hogy a kenézek közül válaszsza-nak ki tizenkettőt, kik esküt tegyenek s a vajda vagy alvajda elnöklete alatt az oláhok minden pörében törvényt lássanak. A ki az ítéllettel nem elégszik meg: felelbezzhet a püspök váradi udvarára, de onnan nincs felelbbvitel. Ellenben a belényesi várnagynak mindig meg kell elégednie annyi bírsággal, a mennyit a kenézek törvényszéke vagy a püspöki udvar megítél. Ha pedig a vajda, vagy a kerület feje, kit Krajuknak

¹⁾ *Legrégibb statutumok* 45. l.

²⁾ U. o.

³⁾ *Váradi püspökség tört.* II. 303. l. idézet.

⁴⁾ U. o. III. 354. l.

hívnak, tizenöt nap alatt sem hajtja be a bírságot: akkor a várnagy megzalogolhatja — nem az elmarasztaltat, hanem a hanyag vajdát vagy krajnikot. A kinek bírsága a vagyonából kitelik, az fogságra nem vehető; fogság csak nagy bűnökért jár, melyenek: útonállás, pénzhamisítás, emberölés, házasságtörés s több effélék.

Intézkedett a törvényszéki tagok megválasztásának módzatáról is. Nagyon vének, nyomorékok, elmebetegek vagy huszonöt évnél fiatalabbak nem voltak megválaszthatók. A választás félévre szólt: Illés próféta napjától (júl. 20) Vízkeresztig (jan. 6) s ettől amaddig. Hogy pedig — teszi hozzá — a megválasztottak a tisztesség mellett hasznot is lássanak: szolgálatuk idejére minden földesúri tartozástól felmenti őket.¹⁾

Két év múlva végrendekezési joggal is felruházta oláhjaít: vagyonukat szabadon hagyhatták rokonaikra; rokonok nem létében tetszésük szerint szétoszthatták lelkök üdvösségére. A várnagy csak egy harmadfüves tinót vehetett el a hagyatékából.²⁾

Egyházi viszonyaikról már hallottunk annyit, hogy Demeter váradi püspök 1349-ben Péter vajdának megengedte, hogy Fel-Venteren egy oláh áldozópapot tarthasson. A püspök erről pecsétes levelet is adott, melyben egyszersmind fölmenti a papot minden földesúri teher vagy tartozás viselésétől. Hozzáteszi ugyan, hogy e fölmentés csak ideiglenes,³⁾ de hogy utóbb állandó szokássá vált s egyéb szabadalmak is járultak hozzá: igazolja Szatmári György váradi püspöknek 1506-ban kelt oklevele.

Ebből ugyanis megtudjuk, hogy a Belényes vidéki oláh papok már Szatmári György püspök-elődeinek írásba foglalt engedelmével egy főesperesti kerületet alkottak s 1503-ban Dán segesfalvi pap volt a főesperestök. Azt is megtudjuk, hogy úgy a főesperest, mint papjai bírságok, fizetések, valamint az uradalmi tisztek bíraskodása alól is ki voltak véve. A papok ügyeiben a főesperest ítélte, de ennek ítéletét felebbezni lehetett a váradi püspökhöz vagy helyetteséhez; ugyan ide tartozott, és zenki más elé a főesperest ügyeinek elbírálása.

^{1) - 2)} *Váradi püspökség tört.* II. 300—302. I. 192. l., hol mind a három oklevél egész terjedelmében közölve van.

Szatmári György püspök e szabadalmakat szintén jóváhagyta s újabb levelet adott rólok. Levelét azután 1538-ban János nagy-segesfalvi pap s főesperest kérésére Frater György — 1554-ben pedig Péter segesi pap és szintén főesperest előmutatására Zabardi Mátyás váradi püspökök is megerősíték.⁴⁾

IV.

A vajdák s kenézek alkották — mint láttuk — az összekötő kapcsot a földesurak s az új telepesek között. Szorosabban hozzá fűzve őket a magyar nemzethez, általok a velök jött nép is bensőbben egyesülhet új hazájával. De a nemzet akkor csak a nemesség volt. Nemességre emelék tehát őket.

A váradi püspökség vajdái között György gyepesi vajda az első, a kiről olvassuk, hogy őt János váradi püspök (1383—1395) megnemesítette s Ilyefalva birtokával megadományozta. Az efféle adományozást minden új püspökkel meg szokták, vagy tán meg is kellett erősíttetni s ennek köszönhetjük, hogy Biharvármegye első ismeretes oláh nemesének nemeslevelét közölhetjük. György vajda levelét is több váradi püspök erősítette meg, nevezetesen pedig Scolari András, a ki, mivel új adománynyal is járult hozzá, 1411-ben új levelet adott róla. Megtekintve — mondja abban a püspök — György nemes embernek, gyepesi vajdánknak sokféle, hű szolgálatait s érdemeit és hogy jövőben még hűbb, szolgálatrakészebb legyen irántunk s váradi egyházunk iránt: gyepesi vajdaságunkhoz tartozó Ilyefalva birtokunkat minden tartozékával s jövedelmével — kivéve a tizedet — úgy, a mint azt János és Lukács püspök-elődeink adták neki, mi is neki és testvéreinek, Péternek és Lukácsnak s maradékaiknak új adomány czímén s oly módon, mint váradi egyházunk egyéb nemeséinek, — adjuk és adományozzuk. Megengedjük egyszersmind, hogy a nevezett gyepesi vajdaságnak bármely községében tíz szabad telket elfoglalhasson és ezt úgy ő és testvérei, mint maradékaik szabadon bírassák; de nekünk és egyházunknak, valamint utódainknak híven szolgáljanak, a

⁴⁾ *Váradi püspökség története.* I. 349. l., hol az oklevél egész terjedelmében olvasható.

hűtlenség bélyegétől őrizkedjenek, különben az egész adománytól élésnek.¹⁾

Nemes György gyepesi vajdával azután egész sora nyílik meg előttünk a biharvármegyei nemes vajdáknak. Lakhelyök nevét mindenütt kiemeljük, mert az tárgyunkra nézve, mint meglátandjuk, kiváló fontossággal bír.

1) Nos Johannes de Prato, decretorum doctor, divina miseratione Episcopus ecclesie Waradiensis memorie commendamus tempore presentium significantes quibus expedit universis, quod veniens in nostram presentiam Petrus filius Georgii, wayvoda noster de Gyepes exhibuit et presentavit nobis quosdam liberas privilegiales condam reverendi patris domini Andree Episcopi, predecessoris nostri, petens nos humillimum precum cum instantia, ut easdem de verbo ad verbum transcribi et transsumi, nostrisque literis inseri facientes conservare et sibi dare dignemur, — quarum tenor is est: Nos Andreas Dei et apostolice sedis gratia Episcopus ecclesie Waradiensis omnibus Christi fidelibus presentibus pariter et futuris presentium notitiam habitaris salutem in omnium salvatore! Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos consideratis et arcano cordis nostri perspicua cogitatione pensatis multimodis fidelitatis et fidelium servitorum meritis, preclaris et sinceris complacentis fidelis nostri dilecti *nobilis* viri Georgii, wayvode nostri de Gyepes per eundem nobis et ecclesie nostre Waradiensis prenotate sub diversitate locorum et temporum exhibitis ac impensis; et licet huiusmodi servitorum suorum intuitu multo maiori per nos premiorum antidoto mereatur remunerari; in aliqualem tamen huiusmodi servitorum suorum recompensam, ut ipse de fidelibus fideliora et ad ampliora nostra servitia efficiatur de prompto promptior: quamdam nostram possessionem Elyefalwa appellatam, *in pertinentiis wayvodatus de Gyepes* predicta existentem et habitam, cum omnibus eiusdem possessionis utilitatibus, pertinentiis ac proventibus, demtis duntaxat decimis, quos pro nobis et ecclesie nostre prefate reservamus, — item terris arabilibus, cultis et incultis, pratis, fenicibus, silvis, nemoribus, aquis et aliis utilitatibus ad eandem ab antiquo spectantibus sub suis veris metis et antiquis, quibus eadem possessio haecenus per ipsum Georgium iuxta donationes reverendorum in Christo patrum et dominorum, dominorum *Johannis et Lucae* episcoporum predecessorum nostrorum felicium recordationum tanta fuisse et possessa, eidem Georgio wayvode cum dicto wayvodatu de antelata Gyepes et per eum utrisque Petro et Stephano fratribus suis carnalibus, heredumque suorum successorum universis de nostris manibus nove nostre donationis titulo, ac omni eo iure, quo ipsa possessio Elyefalwa, et dictus wayvodatus de Gyepes nostre incumbit collationi more et adinstar ceterorum nostrorum wayvodatum et predialium seu *nobilium dicte ecclesie nostre Wara-*

László *magyar-venteri* vajdát Kálmánesehi Domokos váradi püspök (1495 – 1501) nemesítette meg, melynél az a nevezetes, hogy nemességét később nem Perényi Ferencz, a még csak tizenhárom éves, tehát gyermeknyi váradi püspök, hanem atyja, Perényi Imre nádor erősítette meg 1513-ban »auctoritate nostra ordinaria» mint oklevele mondja.¹⁾

Utána jő János *kárándi* vajda, ki 1525-ben ügyeinek védőül nem kevesebbet, mint huszonhét előkelő nemest nevez

diensis dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo tenendam, possidendam, pariter et habendam, Itaque ipse Georgius wayvoda, et alii sui prenotati fratres ac heredes de ipsa possessione seu predio nobis et dicte ecclesie nostre Waradiensis, nostrisque successoribus servitia debita impendere debeant, et exhibere teneantur; a notaque et labe per quam contra nos et ecclesiam nostram antefatam infidelitatis maculam possent incurrere se ipsos insontes et immunes studeant conservare; alioquin subito a iure et proprietate domini dicti predii cadant et eodem sint privati et destituti, idque predium seu possessio rursus ad manus nostras et ecclesie nostre devolvatur. Annuus insuper, ut ipse Georgius wayvoda intra limites wayvodatus sui *Gyepes* in quacunque maluerit possessione *decem sessiones* liberas sibi occupare possit et valeat; omnia et quelibet iura dictarum sessionum sibi et dictis suis fratribus ac ipsorum heredibus percipiendi et percipi faciundo presentium nostrarum vigore et patrocinio. In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem presentes nostras literas sigilli nostri annularis appensione munitas eidem duximus concedendas. Datum Waradini in nostro episcopali palatio feria secunda proxima ante festum sanctorum Philippi et Jacobi apostolorum, anno Domini millesimo quadringentesimo undecimo. Nos igitur supplicationibus humillimis eiusdem Petri, filii Georgii paternaliter inclinati, prescriptas literas de verbo ad verbum transcribi et transsumi, hisque literis inseri facientes, ratas et gratas habentes nostrum usque beneplacitum eidem duximus concedendas. Datum Waradini, feria sexta proxima ante festum exaltationis sancte Crucis, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo sexto.

Hártya, piros és zölz selyemzsinóron függő fészkes pecséttel, de melynek fészkeből a püspöknek vörös viaszba nyomott pecsété kitört. *Budai országos levéltár:* N. R. 944/13.

Ugyanezen oklevelet 1431-ben *Jakch* (igy) Dénes, váradi püspök Miklósnak, szintén György bának kérelmére átírva, megerősíti. Hártya, zölz selyemzsinóron függő pecsété ép. N. R. 944/13.

¹⁾ A nádor levele Valpovárban 1513. szept. 4. Eredeti. *If. Bölöni Sándor levéltára.*

meg, köztök Bajoni Benedek, Székely István és Ilmeri (Ürményi) Imre váradi kanonokokat is.¹⁾

Erre nemes György szintén *kirándi* vajda következik, kinek hű szolgálatait Czibak Imre váradi püspök 1533-ban azzal jutalmazta meg, hogy *Hycházán* egy nemes telket adományozott neki s egyszersmind följogosította arra, hogy ugyanott évenként egyszer, Nagyboldogasszony ünnepe utáni vasárnap vásárt tarthasson, melyet — úgymond — »Nedelye«-nek nevezték.²⁾ Ez a szó épen úgy se nem magyar, se nem oláh, hanem szláv, mint a krajnik, vajda, kenéz, a mi szintén figyelemre méltó.

1544-ben István (bél) *örvényesi* vajda tűnik föl, ki vajdátársaival egyetemben valamely hibáért Várad püspökének, Frater Györgynek kegyét veszté, de utóbb bocsánatot nyert. Érdekes, hogy nagy-mihályi Ödönffy László, a váradi vár tisztartója, ezt latin levélben tudatta a széplaki kerülettel.³⁾

Még érdekesebb Izabella királyné levele, melylyel nemes Báródi Vajda Istvánt vajdaságával együtt, mely a két *Örvényes s Magyar-Venter* és *Oláh-Venter* falvakból állott, oltalmába veszi.⁴⁾ Itt a Báródi név Vajda Istvánnak nem vajdasága, hanem származása helyét jelöli. Ezzel a váradi püspökség birtokainak területéről, holott a fentebbi vajdákat találtuk, átlépünk Biharvármegyének egy másik területére: a Báródságra.

Ott esik Báród község, melynek neve élénken emlékeztet a székelyföldi Barótra, annak közelében Telegdi-Bacsonra s ugyanott a hajdani telegdi főesperességre. Báród közelében szintén van Telegd község, van Székelyhid, Székelytelek is. Ezek mind székely nyomok. Legrégibb történeti forrásaink egyike: a Váradi Regestrum csakugyan említi a XIII-ik század elején biharvármegyei székelyeket.⁵⁾ Ma már nincsenek Báródon sem, — ha ugyan voltak valaha. De mindenesetre feltűnő, hogy Báródon és vidékén, e nagy átjárónál Erdély

¹⁾ A váradi káptalan kldványa. Eredeti. *U. o.*

²⁾ A püspök eredeti levele. *Budai országos levéltár.* N. R. 907. 4.

³⁾ *If. Bölöni Sándor levéltára.*

⁴⁾ Datum Albe Julio 16. aug. 1557. Eredeti. *If. Bölöni Sándor levéltára.*

⁵⁾ 208-ik oklevél.

és Magyarország közt, a XV-ik században és azután is határörököt látunk, egy egész kerület oláh nemességét.¹⁾

Báród és kerülete, melyet Báródságnak hívnak ma is, hajdan Solyomkövárához tartozott. E vár urai, kik közé a Drágfiak is tartoztak,²⁾ telepíthették oda, valamint a vár egyéb birtokaira az oláhságot.

A Báródságtól északra, a Rézhegység másik oldalán szintén találunk oláh telepeket. Mídhőn Zsigmond király 1421-ben a biharvármegyei margitai uradalmat megveseréli a Csákiak pestvármegyei birtokaival, elmondja, hogy Margita és Kécz magyar falvak, ellenben Dízser, Szunyogd, Akor és Liki oláhok.³⁾

De térjünk vissza a biharvármegyei nemes oláh vajdákra, kikről mellesleg meg kell jegyeznünk, hogy mivel csak közöttök találunk nemeseket s mivel a kenézekből szervezett bíróságnak is ők valának, mint láttuk, elnökei: azt kell tartanunk, hogy a vajdák előkelőbbek voltak, mint a kenézek, kik között, legalább Biharban, egy nemes sem fordul elő. A XVI-ik század végéről még a következő vajdákat emlíjük meg birtokaikkal együtt, mert ez lényeges.

Belényesi Vajda János birtokos Petráson.

László vajda Szent-Benedeket egészen bírja; Kabafalva Bojtes és Botfő Bél vidéki falvakban részbirtokos.

János vajda Drágánfalvát, Dombaviczát egészen, Kabafalvát, Nagy-Meggyest részben bírta.

Remetei István vajda és Remetei Miklós vajda részbirtokosok Remetén.

Mátyás vajda Bokorfalvát bírta.

Mezgedi László vajda egészen bírta Mezgedet, Giurbulyfalvát, Kis-Zohodót, Vajdafalvát.

Miklós vajda Nagy-Meggyesen részbirtokos volt.

Árkosi Péter egészen bírta Árkost.

János Pap vajda szintén egészen Kis-Hagymást.

Ez utóbbi névsor »az biharvármegyei nemesek jószágának 1595-ben fejedelmi parancsra készült összeírásából van

¹⁾ *Fényes K.: Magyarország geogr. szótára.* I. 94. l.

²⁾ Drágfi János végrendelete. *Protestáns figyelmző.* 1873. 94. l.

³⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* X. 6. 461. és 463. ll.

véve.¹⁾ Több vajda nincs benne. A meglevőknek jószágai pedig egytől-egyig oda, azokra a hegyesebb tájakra esnek, hol az oláhokat láttuk eddig első feltűnésök óta.

Nagyvárad környékén, vagy éppen Bihar vármegyének síkjain, a XVI-ik század végeig nincsenek oláh falvak.

V.

Az imént jelzett területen ma egymást érik az oláh községek. Ha csak azokat vesszük is, melyek egészen vagy alig néhány lélek kivételével oláhok, — kikerül egy félszáz.

Ilyenek:

Hájó	Ér-Selénd	Kis-Ürögöd
Kardó	Ér-Konéz	Pósa
Nagy-Kér	Mező-Peterd	Nyárszeg
Kis-Kér	Gyéres	Székelytelek
Szent-Elek	Szent-András	Hosszúaszó
Alpár	Rójt	Vasand
Zaránd	Szent-Miklós	Görcsöd
Battyán	Keresszeg	Tulka
Szabolcs	Atyás	Hye
Czéczeke	Barakony	Bátor
Esküllő	Marekitaiza	Győrös
Üregteg	Imánd	Szigeti
Kosztog	Gyapju	Bél
Fancátka	Bikács	Kisháza
Bertény	Maclarász	Petegd
Farnos	Jánosd	Széplak
Osánalós	Bomorsog	Holtöd
Szent-Lázár	Los	
Királyi	Nagy-Ürögöd	

Mind e községek nevei, mint látjuk, magyarok; mostani, nem magyar lakosaik is e neveket használják némi kiejtésök-höz alkalmazott változtatással. Például: Hájó = Haien, Farnos = Farnasin, Gyéres = Girisin, Székelytelek = Sititelean, Nagy-Ürögöd = Nogioridu stb. Az is figyelemre méltó, hogy

¹⁾ »Anno 1595, 24, die Januarii, Registrum. Az huszad embereknek száma, melyet urunk 5 magyságra parancsolt, hogy megszámoljunk. Az biharvármegyeyi nemesek jószágának száma így következik: »Jánosfalva« stb. *Budai országos levéltár*: N. R. 1033, 22.

Szent-András, Szent-Lázár községek egyházainak már nem azok a védszentjei, a kik hajdan voltak s a kiktől neveket nyerték, hanem a keleti egyház kiváló szentjei: Mihály és Gábor főangyalok.

De különben is az elősorolt községekről egyenként kimutatható, hogy eredetileg nem voltak oláhok.

Hájó, ősi neve: Hévjő,¹⁾ mely régi magyarosan meleg vagy hév vizet jelentett. Középkori katolikus lelkészei közül három ismeretes. Átmenet-kori egyháza, melyet kiesénysége miatt kápolnának neveznek, ma is áll.²⁾

Kardó. Katolikus lelkésziségének nyoma van a XII-XIV-ik században.³⁾

A következő esetekre nézve is meg kell itt jegyeznünk, hogy középkori községeink sokkal kisebbek voltak, mintsem két különböző vallású lelkésziség költségeit viselhették volna; de vallásbeli szigorúságuk sem türte meg a közösséget. Ezért látunk abban korban ghettoakat, s nálunk is besenyők, izmaeliták, kunok stb. külön községekben élnek.

Nagy- és Kis-Kér. Mind a kettő hajdan katolikus plébánia, az utóbbi Fel-Kér név alatt.⁴⁾ Az előbbinek magyarságáról még lesz szó alább.

Szent-Elek. Eredeti neve: Eszentelek. Katolikus lelkészisége 1552-ben még áll.⁵⁾

Alpár. Szintén 1552-ben még katolikus lelkésziség,⁶⁾ s középkori kőegyházának romjai a múlt század elején még álltak.⁷⁾

Zaránd, a XIV-ik században lelkésziség.⁸⁾

Battyán. Szűz-Mária tiszteletére szentelt, középkori kápolniját említik.⁹⁾

¹⁾ *Monumenta Vaticana Hung.* Series Prima, I, 50, 1.

²⁾ *Rajza Váradí püspökség tört.* III, 414—5, II.

³⁾ *Monumenta Vaticana*, Ser. Pr. I, 48, 1.

⁴⁾ *U. o.* 50, 70, II.

⁵⁾ *Esztergomi primási levéltár.*

⁶⁾ *U. o.*

⁷⁾ *Váradí püspöki levéltár.*

⁸⁾ *Monumenta Vaticana*, 54, 70, II.

⁹⁾ *Budai országos levéltár*: N. R. 658, 20.

Szabolcs. Lelkészségének a XIII. század végén s 1561-ben is nyoma van.¹⁾

Czézseke. Láttuk fentebb. 1341-ben köegyháza volt Szent-Erzsébet tiszteletére.

Esküllő. Űrgyögy. Keszteg. Fancsika. Czézsekevel együtt az idézett 1341-iki oklevél említi, mely ugyanabban az uradalomban még más három községet is említi; minthogy pedig az utóbbiakról megjegyzi, hogy ezek oláhok:²⁾ kétségtelen, hogy az előbbieket nem voltak azok.

Bertény, ma Birtiny. Előbbeni nevén s mint lelkészség a XIII. század végén s 1552-ben előfordul.³⁾ 1561-ben egyházi szent edényeinek kegyurai, a Telegdiék, már megosztottnak.⁴⁾

Farnos. A XIV. században katolikus, később protestáns lelkészség.⁵⁾

Csalános. A XVII. században protestáns eklézsia.⁶⁾

Szent-Lázár. XIII. és XIV. századbeli adatok katolikus lelkészsége mellett bizonyítanak.⁷⁾

Királyi. Régibb adatokon kívül egy 1416-iki oklevél Szent-György tiszteletére épült egyházát említi.⁸⁾

Ér-Selénd.

Ér-Kenéz. Mind a kettő 1552-ben katolikus, később protestáns lelkészség.⁹⁾

Mézö-Peterd. 1552-ben még katolikus.¹⁰⁾ A múlt században ismét felállították régi lelkészségét, de csak a földesurtság s még néhány lélek hívei.

Gyóres. Mai neve Gyíres. 1326-ban egyháza Szent-

¹⁾ *Bécsi es. udvari könyvtár:* 1062. (Salisb. 225.) m. XIV. 119. 4. — *Történelmi tár.* 1887. 483. l.

²⁾ *Nagy I.: Anjoukori.* IV. 79. l.

³⁾ *Bécsi es. udvari könyvtár.* — *Prímási levéltár.*

⁴⁾ *Történelmi tár.* 1887. 366.

⁵⁾ *Monum. Vaticana.* I. 42. s köv. II. — *Lampe:* *Hist. eccl. re. form.* 644. l.

⁶⁾ *Lampe:* *l. h.* 643. l.

⁷⁾ *Bécsi es. u. könyvtár:* — — *Monum. Vaticana l. h.*

⁸⁾ *Féjér Gy.: Cod. dipl.* X. 5. 737. l.

⁹⁾ *Prímási levéltár.* — *Lampe l. h.* 643. l.

¹⁰⁾ *Prímási levéltár.*

György tiszteletére állt,¹⁾ kitől neve is származik. 1552-ben még katolikus.²⁾

Szent-András. 1311-től kezdve több lelkésze ismeretes.³⁾

Rajt. A XIV. században tekintélyes kath. lelkészség.⁴⁾

Szent-Miklós ma oláh előnévvel. Toldi Miklós nemzetiségének ősi birtoka. Lakosainak megváltozásáról alább lesz szó.

Kerecszeg. 1552-ben katolikus, utóbb protestáns.⁵⁾

Atyás. 1552-ben katolikus.⁶⁾

Barakony. 1552-ben katolikus.⁷⁾

Marcziháza. Eredeti neve: Marczellháza. Plebánosa, Szeratin. 1494-ben belép a római Szentlélek-társulatba.⁸⁾

Luánd. 1552-ben katolikus.⁹⁾

Gyapjót. 1561-ben katolikus.¹⁰⁾

Bikács. 1552-ben katolikus, utóbb protestáns.¹¹⁾

Madarász mint az előbbi.¹²⁾

Jánosd. Lelkésze, Gáspár, 1496-ban szintén tagja lett a római Szentlélek-társulatnak.¹³⁾ Ma Jánosda, magánhangzóval végződő neve, már idegen hatás szüleménye.

Homorog ma *Oláh* előnévvel. A középkorban egy főesperesti kerületnek adott nevet. Még 1552-ben is katolikus.¹⁴⁾

Les a XIII—XVI-ik században katolikus.¹⁵⁾

Nagy-Űrgyöd. Középkori egyháza, bár pusztulóban, még áll.¹⁶⁾ Úgy ez, valamint társa:

¹⁾ *Nagy I.: Anjoukori.* II. 243—4. II.

²⁾ *Prímási levéltár.*

³⁾ *Hazai okmánytár:* VII. 367. l. — *Nagy I.: Anjoukori.* I. 497. — II. 428. l.

⁴⁾ *Monum. Vaticana.* I. 46, 58, 68. s köv. II. Rudn, Budh, Ruchd neve alatt.

⁵⁾ *Prímási levéltár.* — *Lampe l. h.* 635. l.

⁶⁾ *Prímási levéltár.*

⁷⁾ *Prímási levéltár.*

⁸⁾ *Monumenta Vaticana.* Ser. 1. Tom. V. 37. l.

⁹⁾ *Prímási levéltár.*

¹⁰⁾ *Történelmi tár.* 1887. 366. l.

¹¹⁾ ¹²⁾ *Prímási levéltár.* — *Lampe l. h.* 635. l.

¹³⁾ *Monumenta Vaticana.* I. V. 42. l.

¹⁴⁾ *Prímási levéltár.*

¹⁵⁾ *Bécsi es. u. könyvtár.*

¹⁶⁾ *Rajza Váradai püspökség története.* III. 326. l.

Kis-Úrógl. Iregd néven 1552-ben a katolikus, utóbb a protestáns egyházközségek közt fordul elő.¹⁾

Pápa. Pázmán Péter nemzetségének birtoka. 1552-ben katolikus.²⁾

Nyárszeg. A XIII–XVI. században katolikus.³⁾

Székelylelek. Mint az előbbi.⁴⁾

Hosszúaszó. 1552-ben katolikus.⁵⁾

Vasand. Szerény kath. lelkészség a XIV. században;⁶⁾ még 1552-ben is fennáll. Utóbb protestáns.⁷⁾

Görbéd. Középkori egyháza Mindszent tiszteletére állt.⁸⁾ 1652-ben lelkésze már vonakodik fizetni a tridenti zsinatra utazó főpapok költségeire.⁹⁾

Tulka. A XIV. században katolikus;¹⁰⁾ a XVII-ben protestáns.¹¹⁾

Itye a XIV–XVI. században katolikus.¹²⁾

Bátor, ma *Fekete* előnévvel különböztetik meg számos névrokonától. Szintén a Toldi nemzetség ősi birtoka. Hajdan monostora, utóbb kövára volt.¹³⁾ Katolikus lelkésze 1332–1337-ből ismeretes.¹⁴⁾

Győrös, Fekete előnévvel. A XIV. században katolikus.¹⁵⁾

Szigeti. Bélfenyér mellett, a mai Kocsuba határán állt. 1552-ben katolikus.¹⁶⁾

1) *Primási levéltár.* — *Lampe i. h.* 635. l.

2) *Primási levéltár.*

3) *Bécsi es. u. könyvtár.* — *Primási levéltár.*

4) *Primási levéltár.*

5) *Monumenta Vaticana.* 1. I. 47. s. köv. II.

6) *Primási levéltár.* — *Lampe i. h.* 635. l.

7) *Várad-i püspöki uradalmi levéltár.*

8) *Primási levéltár.*

9) *Monumenta Vaticana.* 1. I. 47. s. köv. II.

10) *Lampe i. h.* 635. l.

11) Villa Helye néven *Monumenta Vaticana.* 1. I. 51. s. köv. II.

Primási levéltár.

12) *Hazai okmánytár.* III. 150. l. — *Bél M. : Apparatus ad historiam Hung.* 39. l.

13) *Monumenta Vaticana.* 1. I. 51. 52. s. köv. II.

14) *Monumenta Vaticana.* 1. I. 51. 75. II.

15) *Primási levéltár.*

Bél. A XIV. században katolikus, a XVII-ben protestáns.¹⁾ A mi kevés katolikus ma találkozik benne, az múlt századi telepítés.

Kisháza, eredeti neve *Kescháza.* 1552-ben még katolikus lelkésze volt.²⁾

Petegd, mint az előbbi.³⁾

Szeplak. A középkorban kis város, melynek tizedét plebánosa élvezte.⁴⁾ 1552-ben még katolikus.⁵⁾

Hollód, ősi neve: *Hidastelek,* az oláhok ma is így nevezik. 1552-ben még van katolikus lelkésze, régi neve is megvan.⁶⁾

Ime több mint félszáz község, mely ma, mondhatni, egészen oláh, holott, mint láttuk, eredetileg nem az volt. De hogyan változhattak el?

Semmiesetre sem úgy, mintha egész községek oláhosodtak volna el. Ez csak egyes családokkal történt meg, leginkább az oláh anya által, a mint arról egy oláh közmondás is szól; vagy ott, hol a magyarság a község népességének csekélyebb részét tette. De történetünk világosabb feleletet is ad.

VI.

Az isteni gondviselés idehozott bennünket ezer év előtt a Duna-Tisza partjaira, hogy élő válaszfal legyünk Kelet és Nyugat között. Minket ért, minket pusztított minden vihar. Míg független állam voltunk, kihevertük mindig veszteségeinket; azután egyre nehezebben.

Várad és vidéke egész Belényesig az 1598-iki török ostromkor sivataggá lett,¹⁾ de beépésült s felépült újra. A török elvonult.

1) *Monumenta Vaticana.* 1. I. 51, 52, 66. II. az előbbi két helyen Boly és Bel nevek alatt, de papja neve mind a három helyen ugyanaz. — *Lampe i. h.* 639. l.

2) *Primási levéltár.*

3) *A várad-i káptalan legrégibb statutumai.* 38. l.

4) *Primási levéltár.*

5) A jelzett vidéken 1600-ban készített összeírás majd minden községnél ezt jegyzi meg: «egészen felégették a tatárok» vagy «lakosai szétfutottak.» *Budai orsz. levéltár: Urbaniar. et Conscript.* 36, 54. — 17. 6.

Nem így 1660-ban. Várad akkori ostromára harminczkét évi török uralom következett. Pedig írva van, hogy egyetlen töröknek az árnyéka száz esztendőre teszi terméketlené a földet. Ez Váradon s vidékén beteljesedett.

Egy rövid, egyszerű levél fekszik előttem. Somlyón kelt 1675-ben, minden valószínűség szerint Szilágy-Somlyón. De nem odavaló emberek írták, hanem biharvármegyeiek. Sok ember írt akkor Magyarországon levelet, nem arról a földről, a hol otthona volt egykor.

»Én — mondja a levél — nemes Kolosvármegyében, Széplakon, lakozó Krájnuk István és Tisza István adom értésére mindeneknek, az kiknek illik, hogy énnekem vagyon nemes Biharvármegyében egy Gyapjú nevű *puszta* faluhelyem, melynek megülése és ültetése felől alkudtam meg Váradon lakó Ali iszphahiával, hogy szabadon ültesse meg az egész faluhelyet, melyért minden ember [után] valakiket oda ültet és szállít, én egy-egy tallérnál többet nem veszek, sem meg nem háborgatom, hanem ezen alkuvást megtartom, abban megállok, csak nékem is azt jámborul adják meg; én is többet annál nem veszek, sem nem kérek, sőt másokról is, törvényes impetitorok-ról megoltalmazom. Melynek nagyobb bizonyására adtam ezen kezemirása és pecsétem alatt költ leveletem. Actum in Somlyó, die 29 Januarii, anno 1675. Krájnuk István m. p.¹⁾

Benniünket e levélben most csak az érdekel, hogy Krájnuk István és Tisza István, ki Várad 1660-iki védelmének egyik hőse volt, mint a többi biharvármegyei urak, a török előelmenekültek s jobbagyaik is, kiket a török le nem vágott vagy rabszíjra nem fűzött, szétfutottak. Így maradt Gyapjú s vele annyi biharvármegyei község ismét »puszta faluhely«.

A törökök kivonulása után a kevés, életben maradt lakosság még föl sem építhető elpusztult házait, már ismét rájuk törtek 1693. és 1695. években a tatárok, 1704-ben pedig a rácok. A ki pedig ezekből még életben maradt, azt megölte 1710-ben a rettenetes guga-halál.

¹⁾ *Budai országos levéltár: Urbaniarum et Conscriptionum*, 36, 34. Hol Biharvármegye községei, azoknak állapota, lakosai stb. elősorolva.

Mint Jeremiás egykor Jeruzsálemben, úgy keséreg az egykorú Ember Pál a romlison, mely ez években Biharvármegyét érte.¹⁾ Egy 1711-iki följegyzés ezt mondja a Várad melletti, Püspöki városról: »az kegyetlen rácz nemzetség . . . minden lakosit bujdosásra juttatta . . . házaít tűzzel felégette és hamuvá tette . . . és az egész város nagy pusztaságban nyolcz esztendők forgása alatt volt.«²⁾ Méltán írbatta tehát ugyanekkor Bucsy Mihály tisztartó is urának, gr. Csáky Imre váradí püspöknek: »Az belényesi vidéken kívül . . . öt-hat falujánál, melyekben emberek laknának, nincs több Excellentiádnak.«³⁾ Biharvármegye pedig 1714-iki fölterjesztésében világosan mondja, hogy a vármegyének nagyobb része, s épen az, melyen magyarok laktak, lett pusztává és néptelenné.⁴⁾

Az elpusztult magyar községek nagy része többé sohasem is népesült meg. Mint Debreczennek mai, 18 □ mértföld határáról ugyanamnyi régi falu tünt el: úgy Várad környékéről is — félannyi térségről. Ácsi, Mácsa, Tobold, Gyaráu, Tamási, Mindszent, Vadász, Iklód, Besenyő, Ősi, Szálka, Ábrháza, Volf, Morsháza, Mocsmolna, Szeben, Zomlin, Miske puszták ma is, de a nép még ismeri s megmutatja hajdani egyházaik romjait vagy puszta helyét. — A mely községek pedig felépültek, azok nagy részének lakosai már nem magyar reformátusok — mint Ember Pál megjegyzi. — hanem görög szertartású oláhok és más vegyes népség.⁵⁾ Váradról is épen így olvassuk, hogy mikor a Rákóczi-forradalom után újra megalakul, a lakossága »rác (oláh és szerb), görög, török s más egyéb gyülelész . . . népből álló purgerség.«⁶⁾

¹⁾ *Lampe: Hist. eccl. reform.*, 634. l.

²⁾ A bihari ref. egyház régibb jegyzőkönyve. *Protestans pgy.* 1877. évf. 380—1.

³⁾ *Szepes-mindszenti levéltár: VII.* 57. — László Pál, váradí kanczok († 1729.) szintén így ír: »illis temporibus (Rákóczi-forradalom) a fortalító Acadensi . . . usque Jenöviense, inde Magno-Vardiense, usque ad Comitatum Krasznensem; loca a Rascianis, Valachis et Ruthenis mixtim inhabitari solita (t. i. mikor e sorokat írta), vix non omnia in mexum desertum transivissent.« *Váradí püspöki levéltár: VIII.* 19.

⁴⁾ *Keresztvári J.: Descript. Eppatus Varad.* II. 296. l.

⁵⁾ *Lampe i. l.* 636. l.

⁶⁾ *Szepes-mindszenti levéltár: VII.* 57.

Magyar, a mellett még katolikus lakos, akkor hihetetlenül kevés volt az országban; áttelepíthető még kevesebb. A jobbágy abban az időben földhöz kötött szolga volt. Ellenben az oláhok jöttön-jöttek hazánkba. Az erdélyi országgyűlések már a XVI. század második felében panaszkodnak beözönlésök miatt.¹⁾

Az 1817-iki éhínség idejéből Kazinczy Ferencz említi, hogy egy éltes oláh asszonynyal találkozott, a ki — úgy mond — »közelített szekeremhez. Színe mutató, mily inség alatt nyög. Nem adék neki fűsvény kezekkel; hittam, sokra van szüksége. Elvevé a marok pénzt és mégis kére. Most papíros pénzt adtam neki s még sem szünt meg kérni. Úgy hittem, elfogyott ereje és szekeremre kívánczik; megnyittatám tehát ajtaját, de felülni nem akart.« Egyre csak a *pite* szót hangoztató, míg végre megérték, hogy *kenyeret* kér. Adtak neki. »Az öreg mohón harapott belé.«²⁾

Még búsbabb jelenetei lehettek az 1717-iki, hasonlíthatatlanul nagyobb éhínségnek. Ekkor már nemcsak Moldvából, hanem Erdélyből s a bihari hegyek közül is szorult a nép a kenyértermő Alföld felé. — És az megnyílt előttök, mint Kazinczy hintájának ajtaja.

A biharvármegyei telepítések felnyúlhatnak — mint láttuk — egész a XIII. századba. Azok hagyományos emléke egyaránt élt úgy az oláhok, mint a magyarok körében. A régi vajdák, kenézek családjai sem haltak még ki. De a telepítések sem szüntek meg a XV. századdal.

Magyarország, de kivált Biharvármegye állandó baja, a néptelenség, az 1475-iki török hadjárat, az 1514-iki parasztlázadás, és ismét az 1598-iki s az erre következő ellenséges betörések által még inkább fokozódott.

Másrészt az oláh csoportok előnyomulása is folyton tartott. Lassan, észrevétlen, mint a népvándorláskori költözések, mikről a krónikások csak egy-két szóval emlékeznek, mintha csak úgy futólag történtek volna, pedig hosszú időn át tartottak.

¹⁾ Szilágyi S.: Erdélyi országgyűlések emlékek, III. 181, 218. s. k. II.

²⁾ Utazásai. 1873-iki kiadás. 179. l.

A mint a fentebb jelzett hadjáratok ritkították a népséget, a szerint nyílt tér és alkalom befogadásukra.

A XVI. századtól kezdve már gyakran találunk Biharvármegyében egy nevű, de külön nemzetiségű községeket. Ekkor tűnnek fel a Magyar-Hodos, Oláh-Hodos; Magyar-Lugos, Oláh-Lugos; Magyar-Jenő, Oláh-Jenő; Magyar-Ökrös, Oláh-Ökrös stb. elnevezések.

Utóbb a *Magyar* jelző is fogy, jelölül annak, hogy a magyarság pusztulása s az oláhok beköltözése tetőpontot ért. Ez, mint látjuk, a XVIII. század első negyedében történt.

Már gr. Csáky Imre, váradai püspöknek († 1732.), azon nyilatkozata, hogy püspöksége oláhjai tizedfizetésre kötelezhetőek, mert tized alá eső földeken laknak,¹⁾ egyenesen arra mutat, hogy régi magyar, de elpusztult falvakba telepedtek le.

Határozottabb képet nyújt úgy a lakosságnak akkori változásairól, valamint a beköltözők nemzetiségi színezetéről Várad külvárosának, Velenczének története.

A törökök kivonultával a váradai püspök és káptalan Várad városát egészen bírta ismét, mint századok előtt. — Rákóczi forradalma után azonban a királyi ügyész az egyik külvárosért, mely akkor Rác- vagy Katonaváros néven volt ismeretes, pert indított. Észrevette ugyanis, hogy az 1552-iki birtokösszeírásban, mely szerint a birtokok visszaadása történt, Váradon, Rác- vagy- Katonaváros nem fordul elő, hanem csak Velence. Hogy pedig a három név tulajdonképen csak egy községet jelent, azt még be kellett bizonyítani. E felett ezután közel egy félszázadig folyt a per, miközben 1728-ban, de még 1747-ben is, nagy tanúvallatást tartottak.

Ezekből a vallomásokból derül ki, hogy a »kuruczvilág (1704) előtt pusztá volt Várad környéke, főképen az Katonaváros, alias Velencez helye.« Egy másik tanú vallomása szerint: Benkovics Ágoston »öreg püspök prefektusa, Barlog István, székely úr, elsőben hozott ki Erdélyből egynehány bokor székelyeket, és oda helyeztette, az hol most Katonaváros vagyon; azután holmi rácok s oláhok Pecze mellett lakván, azok is

¹⁾ Szepes-mindszenti levéltár: VII. 289.

ugyan Barlog úr engedelmeiből oda általmentek: akkor elvezetett Ráczvárosnak.« »A midőn kuruczvilág támadott, Papmező vidékéről, Lakságról, nationális katonák jöttek Balázs kapitányságában, de Balázst agyonlőtték, kinek kapitányságában succedált Mojzes deák, azután Papes (Babes?) Ádám.« A nationális katonaság tehát ráczok s oláhokból állt. »Azután — vallja egy másik tanú, — hogy a kuruczok elmúltak, a sok (nationális) katonaság esztendőnként gyülekezett oda,« és »midőn a generális Löwenberg elosztotta volna azon a Katonavároson az telekeket, hogy az katonák csináljanak házakat rajta: úgy foglalódott azon időtájban el, és az püspökségtől csesett«. Ezért és azóta lett a neve is Katonaváros.¹⁾

De lássunk még több részletes adatot.

Nagy-Ürögöd a XVII. század első felében hajdúváros volt. Akkori lakosait név szerint ismerjük²⁾ hadnagyokkal, ama Szilasi Jánossal együtt, ki a Báthori Gábor fejedelem halála történetéből ismeretes. — És ez a régi hajdúváros ma egészen oláh.

Nagy-Ürögödtől nyugatra esik Szent-Miklós, mely a mellette elpusztult Nagyaluval együtt Toldi Miklós nemzetségének jószága volt. Ez a Szent-Miklós ma szintén egészen oláh. — Mikor lett azzá? Egy 1714-iki jegyzőkönyv azt mondja róla, hogy benne most »oláhok laknak, afféle *jövevény* szegény emberek«. ³⁾

Jánosda vagy eredeti nevén: Jánosd, 1700-ban egészen pusztá s Benkovics, váradai püspök, még csak reméli, hogy be fogja népesíteni.⁴⁾ Mai oláh lakosait tehát csak 1700 után nyerhette.

1759-ben Ér-Tarcsa magyar lakosai bizonyítják, hogy »1733-ik esztendőben az oroszok közünkben szállván, úgymint húsz gazdaemberek, az kik is magok kezdték az ekleziáit.... annakutána circeiter hat vagy hét esztendővel, úgymint nevezetesen az pestis után kezdték az erdélyi oláhok közükben szaporodni«. ⁵⁾

¹⁾ *Váradai püspökségi uradalmi levéltár*: I. A. 34. — I. B. 6.

²⁾ *Kismartoni hercegi levéltár*.

³⁾ *Budai országos levéltár*: Jesuit 70.

⁴⁾ *Váradai püspöki levéltár*.

Ugyancsak 1759-ből értesülünk, hogy Bagamérba csak pár évvel azelőtt jöttek az oláhok: huszonnégyen — úgy mondták — Szathmár- és Szabolesvármegyékből; tizenötön Erdélyből, négyen Biharvármegyéből.¹⁾

1750-ben a Várad melléki Nagy-Kér régi birtokosait kutatták. Az első tanú, Székely György, fudi lakos csak annyit vall: »Tudja, mikor pusztá volt Nagy-Kér, és az tatárjáráskor (1693—95) ülték meg és már akkor lehetett benne mintegy tizenhét ház.« Többet tud ennél Vladuj Mihály, tasádfői hetvenhat éves ember. »Még török birodalmában — úgymond — ezen az földön lakván, tudja, mikor Nagy-Kéren magyarok laktak és török urok volt: Mahomet Briza basa nevű. Akkoron az török bírta. Török kiverése után, midőn az német Váradot is megvette, addig ki bírta? nem tudja. Kurucz háborúban elpusztult és pusztá volt; azután az csendességben (1711 után) oláhság megszállván, mingyárt az káptalan (váradai) elfoglalta.« Így vall egy másik tasádfői tanú is, annyi különbséggel, hogy a hasát Odo-nak nevezi.²⁾

Levéltáraink még több efféle tudósítással szolgálnak, de az idézett adatok is eléggé tájékoztatnak az iránt, mikor és hogyan lettek a Várad vidéki magyar falvak oláhvá?

VII.

Hogy a fentebb említett Dán főesperest és papjai, valamint általában a biharvármegyei oláh papok hol, melyik püspöktől nyerték egyházi rendjüket? arra egész a XVII. század végéig adataink nincsenek. Püspököt, úgynevezett vladikát, 1664-ben látunk először e tájakon. Az sem biharvármegyei. A konstantinápolyi patriarka küldte s a török fővezértől is volt levele. Jövetele céljáról forrásunk csak annyit mond: hogy papokra, bírákra, szabadosokra adót vethessen. Elő is sorolja, hogy kiken mennyit követel.³⁾ »Már ez istentelenségnek elkövetésében — mondja tovább — kezdett is procedálni Élesd

¹⁾ U. o.

²⁾ *Budai országos levéltár*: Jesuit. Várad.

³⁾ »Minden ajtótól két-két polltarát; minden templomtól négy-négy

és Papmező vidékében, onnét érkezett Belényes vidékére. — Ellene támadtak magyarok s oláhok, az mi kevesen voltak.* 1)

A püspök, forrásunk szerint »*rácz* lagyika,« kétségkívül régi nyomokon jött; jövetelének ezéja pedig nem adószedés volt, hanem hogy visszaállítsa a régi kapcsolatot egyháza s annak biharvármegyei hívei között. Jött is, mihelyt jöhetett; mihelyt a török Váradot elfoglalta s az erdélyi törvények alól kivette. De mit látunk? magyarok s oláhok együtt támadtak föl ellene! Miért az oláhok is? Érdekes történeti háttére van a dolognak.

Erdély rendei a protestantizmus terjesztését az oláhok közt is megkísérelték. És nem épen eredménytelenül. Törvénykönyveik már a XVI. század közepén gyakran szólanak oláhokról, »az kik az Isten ígét vötték« s ezek püspökeiről. 2) Utóbb egy lépéssel még előbbre mentek, és ez a vallásújításnál állandóbb s messzebb vivő eredményeket vont maga után.

Az oláhok addiglan szláv nyelvű egyházi könyveit lefordították oláhra. Az első oláh könyv: Homiliák, 1580-ban jelent meg, Hirschel Lukács, brassai bíró, fordította le szláv nyelvből. Hasonló könyvek ismét Forró Miklós és Gesztí Ferencz költségén jelentek meg. Az első oláh kátét I. Rákóczi György fejedelem adatta ki; ugyanő fordította oláhra s nyomatta ki az egész szentírást, de még cyrill-, vagy mint ekkor nevezték, patkó-betűkkel. 3)

Ugyanő, I. Rákóczi György, kényszerítette úgy az erdélyi

forintot, a hol többet nem vehet; minden paptúl két-két forintot . . . de elvött immár némelyikén negyvent is. Az mely pap ad secundas nuptias transiit; vagy megválják feleségétől vagy negyven tallért adjon minden esztendőben, vagy paraszt emborré lészen papságától megválván. Közönségesen pedig, az ki mennyiszert vagy gyermekét keresztelteti vagy feleséget temettet; toties hatvan-hatvan pénzt deponáljon. Valaki feleségétől vagy urától elválék, azt tizenkét forinttal büntetik meg mindkettőt.*

1) *Magyar Sion*. VI. 834—6. ll. Itt a levél írójának neve: Thomas Kis-Fabri hibás, helyesen: Kis-Falvi.

2) *Szilágyi S.*: *Erdélyi országy. emlékek*. II. 341. 365. — III. 118. s köv. ll.

3) *Réthy L.*: *Az oláh nyelv*. 151. l. — *Hunfalvy Pál*: *Az oláh káté Századok* 1886. évf. 473. s köv. ll.

oláh püspököt, mint papjait, hogy az istentiszteletet ne szláv, hanem oláh nyelven tartsák, s mind azokat, kik az egyházakban tovább is a *rácz* nyelvet használnák, a papságtól eltiltotta. Mert tudni való, hogy a görög egyházban, a görögöket kivéve, nemesak a dél- és északi szlávok, hanem a moldva- s oláhországi, valamint az erdélyi s magyarországi oláhok is már a szláv nyelvet használták. 1)

Mind ezen intézkedések, míg egyrészt alapjait rakták le az oláh irodalomnak s ezzel a mai oláh műveltségnek; másrészt a reformáció terjedésének is utat nyitottak az oláhok közé.

Biharvármegyében szintén akadunk oláh protestáns egyházak nyomaira.

Az 1630. június 9-ikén tartott debreczeni zsinat már intézkedik a Várad vidéki oláh protestáns papokról, kik közül ezentúl név és hely szerint többen előfordulnak.

Ilyen 1631-ben Tatarosi Mihály, »ki a tatarosi oláhok közé ordináltatott«. — 1635-ben Tatarosi Péter és Papfalvi Péter. — 1671-ben Tatarosi János Csételeken, Kövesdi Péter Monos-Petriben papok. — 1675-ben Szovárhegyi Mihály Sárszegen, Tótfalusi Demeter Tótfaluban, Tatarosi Mózes Tataroson lelkészkedett.

Az 1678-ban Nagy-Létán tartott zsinatról meg azt olvasuk, hogy Pap Mihály és Nagra András oláh seniorokat felhatalmazta arra, hogy a Körösön túli vidékre Debreczeni János, Kóspallagi Péter és Fancsikai György oláh papjelölteket ordinálhassák. — Álmosdon is találunk protestáns oláhokat 1681-ban Gál pappal. 2)

Legjobban az Érmelléken s a Berettyó mentén voltak elterjedve, mely utóbbi helyen, mint meglátandjuk, legtöbbször is fentartották magukat. Terjedésük azonban az erdélyi fejedelemiség hanyatlásával szintén hanyatlott.

A keleti egyház püspöke, mihelyt tehetette — mint láttuk, — közöttök termelt, hogy egyháza jogait régi híveire nézve

1) *Hunfalvy P.*: *Neue Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung*. 225. s köv. ll.

2) A tiszántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyve. *Adatok a tiszántúli ref. egyházkerület történetéhez*. 27. s köv. ll. — *Századok*. 1886. évf. 487. l.

érvényesítse. De — mint az egykorú tudosítás mondja — »magyarok s oláhok ellene támadtak«. Most már tudjuk, hogy miért? És azt is meg fogjuk tudni, hogy az ellenállásnak egyéb oka is volt, nemcsak a vallási: a vladika ráczsága.

Mióta a magyar reformáció kezökbe adta az első oláh könyveket, mióta templomaikban anyanyelvök hangzott: mind jobban-jobban tudatára ébredtek nemzetiségöknek.

A rácz vladikák nem hagytak ugyan föl térítő törekvéseikkel; mint meglátandjuk, föl-fölkeresték Váradot és egész Biharvármegyét: de hatásuk nem volt többé oly általános, mint valaha. Az oláhok közt már sokan nem ismertek bennük egészen a magukéra. Akaratlanul is érezték, hogy azok ráczok, ők pedig oláhok. És kifejlődni kezdett szívökben a különválás, különszervezkedés szükségének érzete. De hogyan kezdjék? Népök szegény, papjaik műveletlenek.

Segítségökre jött ismét, mintegy akaratuk ellenére, a *vallás-unio*, mely a reformáczióknak már üresen maradt helyét foglalta el köztök, hogy folytassa az oláh nemzeti érzület és műveltség fejlesztésének munkáját.

VIII.

Az *unio* a keleti egyháznak a nyugatival egyesítését jelentette. A XVII. század végével két lelkes jezsuita: Baranyai Pál és Hevenes Gábor Erdélyben karolta föl ismét s fira-
dozott megvalósításán. Nagy reményeket fűztek hozzá Várad püspökei is. A visszaállított, de katolikus híveitől megfosztott várad püspökségnek leghamarosabban s tömegesebb híveket csak az unio adhatott. Legalább úgy hitték ezt akkor s még azután is vagy ötven évig.

Benkovics Ágoston püspök, a mint várad székét elfoglalta, első gondjai közé számítá az unio terjesztését. Mindenek előtt az oláh papságot igyekezett megnyerni. Távollétében sem feledkezett el rólok. »Az oláh papságot protegálja kegyelmed« — írta Leleszről 1694-ben várad vikáriusának, Farkas Istvánnak.¹⁾

¹⁾ Kereszturi J.: *Descript. Epatus Varad.* II. 264. 1.

De az uniónak ez első feltűnéséről Váradon és vidékén, valamint sikereiről is alig maradtak fenn egykorú adatok. — Ezek a Rákóczi-forradalom zivatarai közt, melyektől épen Várad sokat szenvedett, megsemmisültek. Csak későbbi iratok visszaemlékezéseiből tudjuk meg, hogy Benkovics püspököknek csakugyan sikerült némely várad és Belényes vidéki, uradalmabeli oláh papokkal elfogadtatni az uniót.

Váradon az úrnapi, kiválóan katolikus ájtatosságra, az uniált oláh papok is megjelentek. Mindnyájan legszebb egyházi ruhákat viselték; egyikök elül a keresztet vitte; másik, évenként felváltva, hol görögül, hol ráczul, hol oláhu a negyedik evangeliomot elénekelt. Keresztjárókor is minden évben a harmadik napi körmenet a püspökkel, káptalammal együtt az egyesültek templomába ment, a hol tisztelettel, ájtatosan fogadták őket.¹⁾

Egy 1711-ben kelt levél említi Belényes vidékén »az igaz római anyaszentegyháztól elpártolt oláh papokat«, valamint az »előbbi unióra«, tehát a Benkovics korabeli unióra hozásukat.²⁾ A fentebb említett Farkas Istvánról is halljuk később, hogy vikárius korában »azokra az (uniált) oláh papokra is vigyázott«. ³⁾ De mert arról is értesülünk, hogy a görög szertartásnak számára kelyheket s egyéb egyházi szerelvényeket hagyományozott: hinniünk kell, hogy az unio terjedésén lelkesen működött is, s a kivított sikerek érdeme nem kis mértékben őt illeti.

Benkovics püspök idejében († 1702.) vagy mindjárt a Rákóczi-forradalom után (az év nincs kiírva) történhetett meg az is, a mit Ember Pál, mint nem régi dolgot említi, hogy tudniillik a várad szerzetesek, más forrás szerint ⁴⁾ a jezsuiták, kimentek az Érmellékre, a hol az említett oláh protestánsok még

¹⁾ László Pál fölterjesztése a királyhoz kelet nélkül, de 1729 előtt. *Várad püspöki levéltár*: VIII. 19.

²⁾ Kébell Mihály, várad vikárius, levele gr. Csáky Imre várad püspökhöz, Váradról, 1711. május 29-én. *Szepes-mindszenti levéltár*: VII. 289.

³⁾ Ugyanaz ugyanahhoz Váradról 1711. ápril. 10. *U. o.*

⁴⁾ Nilles: *Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae orientalis*. Fig. 524. 1.

mindig tartották magokat. Seniorjok, Péter, a vámos-lízi oláh pap, egyszermind a protestáns superintendensnek vikáriusa volt. Még akkor is tizenhét eklézsia tartozott hozzá. De ezekből tízet a szerzetesek, Ember Pál szavai szerint: erővel, fenyegetésekkel, szépszóval a pápistaságra csaltak, vagyis az unióra. Elő is sorolja a községeket ily renddel: Genyete, Kécz, Újfalva, Papfalva, Derna, Tankafalva, Hagymádfalva, Tótfalu, Csóhaj, Szunyogd. Péter seniornak már csak hét községe maradt. Maga Láz s ezenkívül: Sárszeg, Tataros, Szovárlégy, Csételek, Monos-Petri, Fancsika.¹⁾ De ezek protestánságának napjai is már meg valának számlálva.

A közbejött Rákóczi-forradalom idején e tájakon egyaránt nem jó idő járt sem a reformációra, sem az unióra. Várad, Arad, Boros-Jenő várai végig a császáriak és fegyvertársaik: a rácz fölkelők birtokában maradtak. A magyarok ellenében kiváló szolgálatokra hivatott ráczokkal a legkíméletesebben bántak. Csernovics Arzen patriarka unio-ellenes törekvéseit elősegítették.²⁾

Várad is ez időtájt egy vladikának, Christofor Péternek székhelye lett.³⁾ S a Belényes vidéki oláh papok ekkor pártoltak el — mint az idézett 1711-iki levél mondja — az igaz római szentegyházról.

Benkovics utódja, gr. Csáky Imre, fordított végre a dolgon. Még mielőtt elfoglalta volna püspöki székét, utasítá e tekintetben Váradra küldött helyettesét, Kébell Mihály kanonokot. És Kébell személyesen kereste fel a belényesi vidék oláh papjait. 1711. május havában már köztük jár, »de — mint urának, gr. Csáky Imrének, megírta — nem sok consolatíóval, mert expresse kimondották, hogy mindaddig, valamédig havasalföldi Aflatim nevű görög (és schismaticus) püspöktől nem lesz parancsolatjok, hogy abban a hitben maradjanak meg, a melyben üdvezült Benkovics Ágoston várad püspök idejében voltak: hozzánk nem hajóznak. És így, kinek két

¹⁾ Lampe: *Historiae ecclesiae reform.* 644. l.

²⁾ Fiedler: Beiträge zur Union. *Archiv für österreichische Geschichte.* XXXVII.

³⁾ Pap Jánosról, Bél vidékén a nyármosi oláh lelkészről, mondja az

felesége vagyon, kinek három még mostanában is. Megválnak tovább, mit végezhetek vélek.«⁴⁾

A kilátások tehát az unio sikerére nézve éppen nem voltak kecsegtetők. Hogy Aflatim püspök javallja az uniót, azt ugyan nem várta senki, Kébell sem. De az első sikertelenség nem lankasztá, sőt inkább fokozta buzgalmát. Csáky maga is dicséretre méltónak ítélte törekvéseit, s szép szóval, de, mint látni fogjuk, tettel is sietett segítségére lenni. »Kegyelmednek zelusát — írta Kébellnek 1712. szept. 3-ikán — azon oláh s kalvinista prédikátoroknak az unióra hozásokban igen kedvesen s vigasztalással értem, s tovább is specialiter recommedálok.«⁵⁾

De végre is az oláhokkal való »végezés,« s általában az unio új, sikeres megindítása egy egészen más férfiú osztályrészeül jutott.

Éppen azokban a napokban, a mikor Kébell Belényes vidékén járt, oszlott szét a kurucz tábor a majtényi mezőkön. A táborban volt Mosonyi Péter is, azelőtt szilágy-somlyai plebános, de a ki a változó háborúk miá helyében meg nem maradhatván, végtére még az templom javaiból is kifosztatván,⁶⁾ Somlyót ott hagyta s Károlyi Sándor seregéhez ment tábori lelkésznek. Most azonban, a tábor feloszlásával, egyszerre kenyér nélkül maradt. Maga a vezér, Károlyi Sándor, segített rajta. Már május 3-ikán levelet írt mellette gr. Csáky Imrének, melyben kiemelvén Mosonyi »dicséretes és jámbor szolgálatait,« ajánlja őt »vagy előbbeni helyére, avagy az hová a méltóságos érsek parancsolni fogja.«⁷⁾

Károlyi ajánlatát mellőzni nem lehetett, de a somlyai plebánia már nem volt üres. A mint Mosonyi eltávozott, a somlyai várórség áthitta a szomszéd Kárásztelek lelkészét, László Pált. — Ez 1710 elején át is ment, Kébell Mihály vikáriustól az új plebániára investitúrát nyert, s a háború és pestis dúlásai közben teljesítette lelkészi kötelemét. A fadakig lepusztult,

1752-iki Canonica Visitatio, hogy »Christofor Péter, várad vladika,« szentelte föl. *Várad püspöki levéltár.*

¹⁾ *Szepes-mindszent levéltár*: VIII. 289.

²⁾ *Keresztúri J.: Descriptio. Eppatus Varad.* II. 295. l.

^{3—4)} Károlyi Sándor levele. *Szepes-mindszent levéltár*: VII. 320.

talán leégett lelkészi lakot saját pénzén felépíttette, a pestisben elhaltak árváit magához vette és saját anyjával s nővérével ápoltatta. Egyszer csak 1711 őszén veszi Kébell levelét gr. Csákynek ama rendeletével, hogy a plébániát Mosonyinak adja át. László megőrizte nyugalmát. »Jogilag ugyan nem tartoznám vele — felelte Kébellnek, — de legyen meg ő méltósága akaratára. . . . Hibám nélkül zavarnak ki állásomból: hibám nélkül mehetek világgá.«¹⁾ Erre ismét a kárásztelki plébániával kínálják meg, de ő arra kérte gr. Csákyt: ne küldje vissza Kárásztelkekre, a hol még senki, rajta kívül, három évig ki nem állotta; inkább engedje meg, hogy mint missionarius működhessék az egyházmegyében, kiváltképen az oláhok közt, kiknek nyelvét érti.²⁾

Ez utóbbi szavakat bizvást úgy vehetjük, mint az isten gondviselés sugallatát. László Pál aligha álmodá meg, hogy azok határozni fognak nem csak az ő jövője, hanem egy ép oly jó, mint fontos ügy sorsa fölött is.

Gr. Csáky Imre — mint láttuk — már megindította az unio ügyét. Kész volt érette áldozatokra is. Ha egyik-másik pap — írta egyebek közt Kébellnek — csak azért nem merné elfogadni az uniót, mert kenyerét félti: »assecuráloam kegyelmedet s úgy kegyelmed által az olyanokat, hogy ha másként accomodatiójok nem lehetne, tulajdon kevés jövedelmimből is kész lennék becsületes subsistentiájokra valót excindálnom.«³⁾ De Csákynek az unio terjesztésénél nagy akadályul szolgált, hogy sem ő, sem Kébell nem tudtak oláhuul. Ime, azonban előtűnik egy ember, a ki ezt az akadályt is elhárítaná. A ki a mellett

¹⁾ »Iure restituere non tenerer, sed fiat voluntas Illustrissimae Dominationis. Proprio sumptu totam usque ad muros desolatam parochiam reaedificavi; etsi iura siluerint, certe ista clamabunt, nisi refundantur a Domino Parocho, qui si non refundent, possum vacuus cantare coram latrone viator, et siquidem sine mea culpa sum exturbatus, possum sine mea culpa peregrinari. . . . Datum Szilágy-Somlyó 5 Octobris 1711, humillimus Capellanus, Pater Paulus László, hactenus Plebanus Somlyoviensis, iam non m. p.« *Szepes-mindszenti levéltár*: VII. 195.

²⁾ Ugyanaz gr. Csákyhoz Somlyóról 1711. nov. 27. *U. o.*

³⁾ Gr. Csáky Imrének idézett 1712. szeptember 3-iki levele.

elkes és elszánt s a kiról azt a tudósítást is veszi, hogy ha az egyházmegyéből kimenne: »ezen dolog bánatra méltó volna.«¹⁾

Csáky egyelőre Váradra rendelé Lászlót s innét 1712-ben csakugyan az oláhok közé, belényesi plébánosnak küldé. Érdekes, hogy ez alkalommal Kébell vikárius műféle fizetést javasolt László számára. »Egy olyan papnak intertentiójára úgymond — 12 köből búza, 12 csöbör bor, egy szalona és vagy 50 forint talán elég volna.«²⁾

Gr. Csáky Imre esakhamar meggyőződött, hogy Lászlóban megtalálta emberét. Kébell már 1712-ben tiszteletbeli kanonokságra ajánlotta őt, de Csáky a következő évben valószínűs kanonoknak s utóbb a görög egyesültek főesperestének nevezte ki.³⁾

IX.

László Pál szekely volt. Fajának ismeretes körületeivel és szívósságával fogott főesperesti feladatainak teljesítéséhez. S »a nagy jónak« — mint az uniót nevezé — lassú indulása még fokozta munkakedvét.

Rövid emlékiratban püspöke, gr. Csáky Imre, elő terjeszté a legsürgösebb teendőket:

1. Iskola Váradon.
2. Az iskolában kápolna, de a melyben a latin szertartásúak is misézhessenek.
3. Szentszék, mely 12 egyesült s fölesketett papból s a váradi latin káptalan tagjaiból állana; egyszersmind elhatározása annak, hogy a felebbezés hová történjék? valamint a kellően előkészített s megvizsgált papjelöltek, felszentelés végett, mely püspökhöz küldessenek?

4. Főesperesti peesét egy olyan szentnek alakjával, a ki iránt a keleti szertartásúak kiváló kegyelettel viseltetnek.

5. A Farkas István vikárius által a görög szertartásúak számára hagyományozott kelyhek s egyéb egyházi szerelvényeknek kiosztása.

¹⁾ Lajos Mihály, püspökségi tiszt, levele gr. Csáky Imréhez Pocsajból. 1712. május 23. *Szepes-mindszenti levéltár*: VII. 58.

²⁻³⁾ *Ugyanott*: VII. 289.

6. A Kolonies-féle unio-pontoknak és káténak újabb s minél számosabb példányban kiadása, de oly nyelvezettel, hogy azt a gyermekek is megérthessék.¹⁾

Ezek azok a szerény alapok, mikén a jámbor székely, László Pál, megkezdte a bihari oláhok unióját, melyet azután Várad püspökei egy félszázad alatt annyira fölneveltek, hogy kinőtt szárnyaik alól és örökséget is követelhetett.

De László Pál idézett javaslata már a szervezés kezdetére mutat, melyet a talajgyerés s az anyaggyűjtés munkájának megelőznie kellett. Ez pedig nem volt könnyű munka. Az apostolok útja tövises.

Ma már el sem képzelhető az az idegenkedés, gyakran gyűlölet, a mivel az ó-hitűek, de kivált papjaik mind az iránt viseltettek, a mi katolikus volt.

Bradács János egyesült munkácsi püspök, tehát a hangulattal teljesen ismerős, még 1769-ben is szemébe mondta gr. Eszterházy Károly egri püspöknek, hogy a nem-egyesültek a latin püspöknek még nevével is iktóznak.²⁾ Azt meg kézi könyveinkben is olvashatjuk, hogy volt olyan nemegyesült pap, a ki az oltárt, melyen katolikus pap misézett, mint megfertőzöttet, szétrombolta s újat állított helyébe.³⁾

A legelső feladat tehát a lelkeszkek megnyerése volt. Felzabadosításuk a jobbágyság s általában a földesúri tartozások alól, még nem lehetett elegendő. Gr. Csáky Imre püspök — mint láttuk — gondoskodott rólok azon esetben is, ha állásukat az unio elfogadása miatt elvesztenék. László Pál főesperest meg tudósítá gr. Csáky püspököt, hogy »az oláh papok nálam

¹⁾ Kelt Debreczenben, 1724. febr. 13-ikán. Egy ívnek két első oldalán Pál László írása: *Szepes-mindszentü levéltár*: VII. 195. — A káté, melyet Szunyogh Ferencz jezsuita 1696-ban Nagyszombatban nyomtatott ki, Szunyogh halála évében, 1726-ban, ismét csakugyan megjelent ugyanott. *Nilles*: *Symbolae*. 372. l.

²⁾ Eszterházy és Bradács beszélgetése, mondhatni vitája Egerben, 1769. szept. 16. Fölötte érdekes, de szintoly szomorú. Kézirat. *Váradü háptalani levéltár*.

³⁾ *Lányi-Knauz*: *Magyar egyháztört.* II. 304. l. — Erről, valamint az unio-terjesztők küzdelmeiről bővebben szól *Nilles*: *Symbolae* 492, 541. II. *Hunfalvy P. i. m.* 244. l.

... egyszer is, másszor is sokan voltak, kik Eminentiadü kegyelmes gratiáját hálaadó szívvél köszönik.«¹⁾

Ebből világos, hogy gr. Csáky Imre püspök az unióra tért papokat fizette, élelmezte, ruházta, a mint erre nézve a következő évtizedből már adataink vannak, a mint azokat adább látni is fogjuk.

A papok közül sikerült is többeket megnyerni, kivált Belényes vidékén s »az Berettyón és Éren túl, a Nyírség szélén«. Maga László főesperest örömmel írta gr. Csákyknak 1725-ben: »Nincsen, Kegyelmes Uram, semmi bajom a belényesiekkel, sem az oroszokkal.«²⁾

A váradü ó-hitü alesperest is hajlandónak mutatkozott az unióra, s a teendőkre nézve jó tanácsokkal is szolgált Lászlónak, de csak — mint László megjegyzi — »titkon«.

Annál hajthatatlanabb volt, de legalább nyíltan, maga a váradü esperest, ki »ilyen currentalist bocsátott ki — írja László, — hogy én pápistákká akarom tenni az oláhokat, és azért senki hozzám ötszáz forint birság alatt ne jöjjön.«³⁾ A minék azután az a következése lón, hogy a mikor László Pál 1724. augusztus 24-ikére Váradra papi gyűlést hirdetett az egyesülteknek, »az esperestek közül egy sem jött el«.

Hasonló idegenkedést, sőt határozott ellenállást tapasztalt László Pál a Sebes-Körös felső völgyén s az úgynevezett Lak-ságon (a Berettyó bal partja.) »A sebes-körösi vice-esperest — beszéli László Pál — írt ilyen oláh currentalist, mely is kezemnél vagyon: Tiszteletes Niezky uram parancsolatjával írom, hogy minden faluból a bíró két esküdt emberével jöjjön Ürgetegre és a pap egy máriást (pénnz = mintegy 33 mai krajczár) hozzon, mert annak a tartománynak nagy dolga forog, lesznek is egy s más oldalról felteendő kérdések. Azok mik voltak? nem annyira vehettem észre; hanem az már régen idehódolt jó papok úgy referálják, hogy magokkal a bírakkal pecsételtette el azokat a templomokat, melyeknek papjai hozzám tartoznak.

¹⁾ *Szepes-mindszentü levéltár*: VII. 195.

²⁾ Váradról febr. 25. *U. o.*

³⁾ László Pál levele gr. Csáky Imre püspökhöz Váradról 1724. szept. 2. *U. o.*

Végre így subscribálja (a levelét): íráim én Eskülei Pap János a tartomány parancsolatjából.*¹⁾

Az egyesítés csendes munkájának tehát útját állta a kitört egyenetlenség.

Várad püspöke akkor Biharvármegye főispánja is lévén, a bihari alispán megakadályozta ugyan az imént jelzett népgyűlés megtartását;²⁾ de a feligazgatott kedélyeket már nem csendesíthette le. Megkezdődött az egyesültek, kivált a papok üldözése s utóbb az üldözők megtoroltatása.

Hogy a nem-egyesültek az unióra tért esperesteket letették s papjaikat elűzték,³⁾ azzal még nem elégedtek meg. »A belényesi oláh papok . . . közül is sokat, annál inkább a többi, fájdalomosan verik a parasztok; mutogatnak előttem sok véres ingeket« — írja László Pál gróf Csákynak, egyik, 1721-ben kelt, levelében.⁴⁾

Ugyanő mind ezek mellett is bizott ügyében. Egy pereczre sem vesztette el sem türelmét, sem bátorságát. Volt szíve, hogy magok a forrongó elemek közé lépjen. 1724-ben megindult faluról falura, hogy visitáljon és — mint ezelőtt másfél évtizeddel is ígérte — »cathecisáljon mindenütt.«

El volt rá készülve, tehát meg sem lepte, hogy útjában »nem kevés kisebbséget« kellett szenvednie. Sok helyütt, mint a Lakságon is, »teljességgel be nem bocsátották« a templomba; másutt, ha bebocsátották is, »azon kérték, hogy az ő ecclesiá-jokat ne vizsgáljam, hanem magok hitük szerint minden defectust írásban kezemhez hoznak«. Többen a papok közül, mikor Lászlót közeledni látták, megszöktek előle; mások szemébe mondták, hogy az unio dolgában nincs mit keresnie náluk. —

¹⁾ — *László P. idézett 1725. febr. 20-diki levele.*

²⁾ »Egy régi, jó esperestot, a ki deák, magyar, német, görög és rácz nyelveket alkalmasint tud . . . a ráczok káplánya levetette és mást tett helyébe; mást, egy régi öreg parochust a diócesisből kiűzetett, kik mindkettőn értelmesebbek voltak a hit dolgában a többinél.« *László Pál idézett 1724. szeptemberi levele.* — És ismét: »A sebés-körösi papok régi, szegény, öreg vice-esperestjeket degradálván, a parasztok értelmével mást tettek helyébe.« *Ugyancsak 1726. márcz. 22-ikén kelt levele.*

³⁾ *Szepes-mindszenti levéltár: VII. 195.*

Volt olyan is, a kinek felesége két fiával Belényesbe futott László elől.¹⁾

Szerencsére Lászlónak volt egy biztos fegyvere, melyről maga írja, hogy útát nyitott neki mindenütt. »Istennek nagy kegyelme — úgymond, — hogy mégis nyelvökön tudok és magok írásból őket convincálok (meggyőzőm), s úgy a község contentáltatik (mondjuk: lecsendesül).«²⁾ Ehhez járult, hogy akkor még a róm. kath. papok is szakállt, bajuszt viselvén, Lászlónak már külső megjelenése is hasonló volt a görög szertartású papokéhoz, kiknél a bajusz- és szakállviselést a köznép elengedhetetlen kelléknek tartotta.

Laksági fogadtatása épen nem feltűnő. Ott — mint láttuk — oláh-protestáns községek valának. Ezeknek maradványa lehetett még 1724-ben is a cséhteleki pap, kiről László megjegyzi, hogy a krasznavármegyei papok nyilatkozata szerint »hajdanában a diószegi prédikátor szentelte volna föl«. — A vámos-lázi papról (a fentebbi Péter senior?) meg azt írja, hogy »ennekelőtte valami üdövel . . . levévé templomukról a keresztet és a bőjtöt haszontalannak hirdeté.«³⁾ És ez utolsó nyoma a biharvármegyei protestáns oláhságnak. 1726-ban már azt olvassuk a laksági esperestről, hogy »metropolita-választásra Carloviczára járt.«⁴⁾

László Pál az idézett 1724. év szeptember 2-ikán azt írhatja püspökének, gr. Csákynak, hogy »már huszonnégy templomokat eljártam«, s azon év őszén s a következő év tavaszán is folytatta járását. A mikor pedig így már mintegy száz templomot eljárt: megírta tapasztalatairól hivatalos jelentését, mely az oláhokról a váradi püspökség területén, de talán az egész országban is, az első hiteles »Visitatio«.

Minden községnél feljegyzí a pap nevét, származása helyét, legalább megközelítőleg, életkorát, családi körülményeit s olykor jövedelmét is. — Elmondja, hogy melyik püspök hol, mikor szentelte föl s papi életéből is felemlít itt-ott jellemzőbb vonásokat. Leírja a templomok állapotát, belső szerel-

¹⁾ Alább idézendő 1724—1725-iki Canonica visitatio.

²⁾ László P. idézett 1724. szeptemberi levele. *U. o.*

³⁾ — ⁴⁾ László Pálnak 1726. márczius 22-iki kelt levele gróf Csákyhoz. *U. o.*

vényeit s e tekintetben is érdekes művelődési, ethnographiai s történeti adatokat nyújt.

Legjobban elterjedt az unió a belényesi kerületben, hol — mint láttuk — a legrégebb oláh telepek valának, s a váradi püspökök, mint földesurak, befolyása is több százados szokásban gyökeredzett. E kerületből László ötven községet írt össze, de ezek közül is négyről (Havas-Dombrovcza, Belényes-Szent-Miklós, mely ekkor népesül, Grós és Hagymás) azt jegyzi meg, hogy majd az alesperest küld rölok jelentést; háromról pedig (Szadrics, Pósa, Görbed), hogy a pap távol volt, vagy épen nem akart megjelenni. A görbedi papról még azt is említi, hogy a váradi alesperesttel Boros-Jenőig eléje ment az aradi nem-egyesült püspöknek.

A váradi kerületből csak tizenkilenc községet találunk jegyzékében, de ezek között is háromnak (Barakony, Cséfa, Inánd) papjai nem mutatkoztak, az inándi meg épen tiltakozott a templomba lépése ellen. E községeken kívül még megjegyzi, hogy Bikács, Homorog, Madarász, Kardó, Nagy- és Kis-Kér, Szenttelek és Papmező, kerületével együtt, nem hajlott az unióra.

Várad, vagy helyesebben Várad-Velence szintén idegen az uniótól; papja nem engedi meg Lászlónak a visitatiót; a bíró pedig, Horvát Sámuel, czélzatosan jegyezte meg, hogy ha majd László templomot épít, azt megvisitálhatja.

A Lakságon egyetlen egyesült egyház sincs; az Érmelléken is csak négy van: Léta, Selénd, Vasad, Piskolt; a Sebes-Körös völgyén meg összesen három; a két káptalani birtok: Kis-Ujfalú, Kis-Jenő és Tinód.

Az egyházilag legújabbán Váradhoz csatolt Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékről megjegyzi, hogy 1725. júliusában oda is elment, de az alesperestek arra kérték, hogy mivel e vármegyék politikailag Erdélyhez tartoznak, várna a visitatióval, míg ez iránt az erdélyi egyesült püspöknek rendelete érkezik.

A papok nem mind oláhok. Váradon egy ruthén káplán van; Körös-Tarján, Vizes-Gyán, Léta, Selénd, Pósa papjai is ruthének. Származásukra nézve többnyire bihariak, csak egy van (Kis-Ujfaluban László pap), ki Moldvából származott.

Vezetékneve még csak négynek van, ez is háromnál Pap, egy-nél Román.

Annál változatosabb azon püspökök névsora, kiktől egyházi rendjöket nyerték. Legtöbbször fordul elő a legközelebb eső: az aradi, utána jön a munkácsi, majd a máramarosi s az erdélyi, de a moldvai, sőt a karlóczai metropolita is.

Jövedelmek forrása általában szegény: itt-ott egy kevés föld, egyebekre nézve: a mint meg tudnak alkudni a néppel.

A templomok többnyire fa vagy épen sövény-épületek szalmafedéllel. Régi katolikus templomokat csak Nagy-Ürögdön, Hájón, Selénden, Kis-Ujfaluban találunk kezökön, ezek közül is a nagy-ürögdit, seléndit csupán szalmával fődtek be. A kis-újfalvinnak még megvoltak régi falfestményei. A tinódi templom szintén kő, valamely számkivetett moldvai fejedelem építtette »katolikus formára«, de ez utóbbi megjegyzés mintha azt jelentené, hogy inkább csak kijavította a régi, elpusztult katolikus templomot

A kelyhek legtöbbször ón, réz, de van elég fa cserép, sőt egy helyen (Kis-Ujfalú) kő-kehely is. Székelyteleken meg az áldozó kanál viasz. Aranyozott vagy épen ezüst kelyhe csak Belényes, Les, Nagy-Ürögd templomának volt.

A harang is még akkor nagy ritkaság s valóságos büszkesége egy-egy falunak. A legtöbb helyen, mint nagyháten itt-ott még ma is, deszkadarabokon való kalapálással adtak hirt a híveknek. Váradon kívül még csak Les, Szent-András, Kis-Ürögd, Léta, Selénd, Vasad, Györös, Hosszúaszó, Székelytelek, Apáti községekben van egy-egy harang vagy többnyire inkább csengetyű. Belényesen 1726-ban állítják föl a haranglábat s intézkednek »az eltévelyedett, megtalált harangok« visszavételéről.¹⁾

Érdekes, hogy anyakönyv már ekkor két helyen (B.-Széplak, Nyárszeg) van; sok papnak »fogalma sincs róla«.

László Pál Váradon 1725. július 19-iki kelettel terjesztette be jelentését.²⁾ Sajátkezű aláírása alatt a görög szertar-

¹⁾ László Pál 1726. márczius 22-én kelt levele gr. Csáky Imréhez. *Szepes-mindszenti levéltár*, VII. 195.

²⁾ *Czime*: »Visitatio et instructionaliter elaborata connotatio Presbyterorum Graeci Ritus ex mandato Eminētissimi Principis Cardinalis

tású főesperesség kerek pecsétje áll körirattal¹⁾ s középiütt Szent Miklós püspök mellképével. Kívánsága tehát teljesedett, a keleti egyház legnépszerűbb alakját nyerte pecsétjébe czimerül.

X.

László Pálnak unióbeli törekvéseit leginkább megnehezíthette volna az aradi rác püspök, Martinovics János, de a kit az egykorú iratok egyszerűen Jonyika püspöknek hívnak. Ez még 1714-ben áttért az unióra,²⁾ bár csak »titkon«³⁾ némelyek szerint pedig csupán színből;⁴⁾ de az bizonyos, hogy legalább nyíltan nem működött László Pálnak ellenére. Utódja, Joannovics Vincze, azonban határozottan ellene volt az uniónak s csakhamar éreztette befolyását, sőt nyíltan is föllépett.

László 1726. február 14-én »újolag elkezdette erre az esztendőre a visitatiót«, de mindjárt első állomásán, Várad-Velenczén váratlan ellenszegülésre talált. Püspöki birtok levén, gr. Csáky Imre papot helyezett be oda, a ki, minthogy a püspök »kegyelmes gratiájából investáltatott«, tehát az unióra is kétség kívül letette az esküt. Mindamellett László jövetelének

Emerici e Comitibus Csáki, qua Praelati benignissimi Joannis Almae Dioecesis Magno Varadiensis et quidem primo in Comitatu Biharicensi, Annis 1724. 1725. — *Az aláírás:* »Humillime praesentat Paulus László Praepositus de Ruthenis, Custos, Canonicus Varadiensis ac per Dioecesium Ritus Graeci Archidiaconus m. p.« — A pecsét régi huszas nagyságú, barna viaszban, papír felzettel, ívrét, 9 beírt levél, összevarrva. *Várad püspöki levéltár:* Visitatio ecclesiarum. 1725.

¹⁾ A körirat lenyomata hiányos, tartalma ez lehet: *Sigillum Archiepiscopatus Graeci Ritus.*

²⁾ Kébell Mihály várad i vikárius 1714. június 24-iki levelében írja gr. Csáky Imrének, hogy Martinovich Jonica aradi gör. kat. püspök áttért az unióra *Szepes-mindszentí levéltár.* VII. 289. — *Nilles (Symbolae.* 604. l.) szerint az áttérés 1713-ban, a várad i vár kápolnájában történt, de a pápa fölmentése az egyházi büntetések alól 1715. május 27. adhatott meg számára az esztergomi primás útján.

³⁾ »Episcopus Aradiensis Jonyika *clancularie* unitus« írja László Pál idézett visitációjában. Épen titkossága miatt későn tudhatták meg.

⁴⁾ Brevis notitia religionis Valachorum. *Schematismus M. Varadiensis gr. r.* 1845. 49. l.

hírére föllázítván a katonákat, ezek elvették a templom kulcsait, hogy — mint László írja — be ne mehessek. Én mindazáltal — folytatja László — közökben mentem . . . és a papot, a katonákat előhivatván, okát kérdeztük a dolognak. Az oláh pap cum fremitu (agyarkodva), több helytelen szavai között, csak azt hajtotta, hogy »katonáké a templom, azoknak kenyerét eszi; sem én, sem akár száz kardinális neki nem parancsol.«¹⁾ Erre a papot »arestomba« tették.

Ez az első eset, de nem az utolsó is, melyben arról értesülünk, hogy az unió ügyében karhatalmat használtak. Pár nap mulva László már a sebes-körösi alesperestet hozatta be katonákkal Váradra s verette vasba. »most is úgy vagyok«, írja márczius 22-én. A visszahatás nem is maradt el.

A Karióezán járt laksági alesperest Váradon termelt, »papokat idézett Katonavárosra mindenfelől sok parasztsággal« s valóságos »zendülést« támasztott az unió és László Pál ellen.²⁾ Ettől kezdve az unió már elért sikerei is veszélyben forogtak.

Megjelent Biharvármegyében az aradi nem-egyesült püspök is, és járt fahuról falura egyháza érdekében. Hallatlan vakmerőség gyanánt tünt föl ez akkor. I. Lipót király adott kiváltságokat s ezek közt szabad vallásgyakorlatot a Csernovics patriárkával hazánkba menekült rácoknak; de Biharvármegye oláhjai nem voltak rácok, Csernovicscsal sem jöttek ide. Sőt I. Lipót 1701-ben a rác püspököt határozottan eltiltotta a latin püspökök területén az egyházi látogatástól.³⁾ Gr. Csáky

¹⁾ László Pálnak Váradon 1726. márczius 22. gr. Csáky Imréhez intézett levele. *Szepes-mindszentí levéltár.* VII. 195.

²⁾ U. o.

³⁾ »ne in iurisdictionem aliorum Episcoporum Dioecesanorum involvat et se immisceat (s. i. a szerb patriárka), nullaque amplius in aliorum Rom. Cath. Episcoporum Dioecesis schismatici graeci ritus quoque ecclesias eidem adire aut per suos visitare, multo minus taxare et contributiones imponere integrum sit. Ob id ad mentem eiusdem puncti decimi, coeteroquin in quantum fieri potest observandi: Schismatici quidem in sua religione nullatenus turbandi erunt; nihilominus dependentiam a Dioecesanis Episcopis Romano Catholicis habeant. Iisdemque licitum quidem erit, si voluerint, praefatum Archiepiscopum, seu ut ipsi nominant, Patriarcham suum accedere, et sua, si quae habuerint, negotia apud

Imre püspök s helyettese, Kébell, tiltakoztak ugyan megjelenése ellen a vármegyében; a Belényes vidéki egyesült oláhok útját is állották, bevágva előtte a hegyszorosokat s lovát leszúrták; de mind ez már nem használt semmit.

Joanovics püspök 1728 tavaszán föllépett Váradon is büszkén, bátran, sőt — mint mindjárt meglátjuk — kihívólag. Zsebében volt a bécsi hadi tanácsnak 1726. szept. 11-ikén kelt levele, mely a váradi várparancsnokságot katonai kíséret adására utasítja. Hiába, Bécsben a rácok és oláhok közötti, úgy fajbeli, mint politikai nagy különbségről nem akartak tudni.

László Pálnak meg kellett érnie, hogy a midőn 1728-ban, a keresztjáró napok elsején, a káptalan s a katolikus hívek a Szent László-téri új székesegyházból megindultak processióval Olasziba »az Franciscanusokhoz«: akkor — mint az egykorú tudósítás mondja — »az rác püspök is úgy alkalmaztatta dolgát, hogy az Katonavárosból nagyszámú néppel, fegyveres nationalis olá katonák lévén előtte, maga pedig pluvialéban, rác korona az fejében és pastore az kezében, pompásan felöltözve, az sok olá papok dalmatikákban, thuribulumokkal és gyertyákkal, némelyek pedig képeket hordozván kezekben, — szinte mikor az hídhöz közelgettünk volna, mellettünk elment.«¹⁾

Körútja nem is maradt eredménytelen. Biharvármegyében 178. már egyesült, lelkész szakadt el az uniótól.²⁾

Az erre következett évtized határozottan nem kedvezett az unió ügyének.

Lelkes s annyira képesített bajnoka, László Pál, már a következő 1729. évben elhalt, s egymás után rövid időközökben három váradi püspök követte őt. Közbejött a Pero-féle lázadás is, mely az izgatás egyik eszközeül épen a görög keleti vallás elnyomását használta.

eudem perficere; verum e converso nitem, ut praetactum est, nec per se, nec per suos subordinatos loca extra iurisdictionem ipsi concessam et aliorum Episcoporum iurisdictioni subiecta visitare non licebit.« Ebersdorf 1701. okt. 8. Eredetije Benkovics Ágoston váradi püspökhöz ezíneve, *Bihar vármegye levéltára*, 1755. F. et Nro 1.

¹⁾ Barbáesy Ferencz váradi kanonok levele Váradról, 1728. május 4-éről gr. Csáky Imréhez. *Gr. Csáky-levéltár Lőcsén*, 216. sz.

²⁾ *Nilles: Symbolae*, 525. 1.

XI.

Egyszerre 178 papnak elpártolása méltán kétségbe ejtett volna mindenkit az uniónak sikerülhetése felől. De a legnehezebb ügynek leglelkesebb apostolai szoktak támaszolni.

László Pál veritékének csepeiből az uniónak is támadt ilyen új apostola. Gr. Forgách Pál volt az, László Pálnak kanonk-társa, 1732-ben, gr. Csáky Imre halála után, káptalani vikárius. Fogékony minden iránt, a mi szép és nemes; a vallás, a felebaráti szeretet iránt a legfogékonyabb. Csak az unió hagyta volna őt hidegen?! az a szegény, a mi annak ügyén megesett, csak őt ne égette volna?!

Váradon az oláhoknak eddig csak Velenczén volt — mint láttuk — templomuk, de az, sok hábozás után, végre is ó-hitű maradt. Gr. Forgách, hogy az unió kevés számú híveit összetartsa s kovász gyanánt megőrizze, — a váradi piacon levő házát templomúl adta át nekik.¹⁾ Ezzel behozta őket Szent László városának szívébe. Iskolákat is állított föl számukra.²⁾ Az unió szerencsés terjedéseért pedig nem csak Váradon, hanem az egyházmegye összes templomaiban nyilvános imákat, miséket tartatott.³⁾

Buzgalma és áldozatkészsége nem is maradt hatás nélkül. Az oláh papok, ép az a 178, kik elszakadtak, mintegy megilletődve, a visszatérésről kezdtek tanakodni.

Erre a hajthatatlanok meg neki vadultak. Behívták az aradi vladikát. A nép forrongott, gyűlésezett, elűzte papjait, hol az egyesültet, hol az ó-hitűt.

A kormány végre 1735-ben vizsgáló bizottságot küldött ki, hogy magától a néptől tudja meg; kik fogadják el az uniót,

¹⁾ »penes suam apothecam, in fundo a se empto, penes forum Váradini, domum suam pro oratorio cessit valachis graeci ritus, ut vel sic praecipue Váradenses ad unionem redeant«. 1733. Vita et acta Pauli Stephani Comitis Forgách per seipsum connotata potissimum. *Gr. Forgách-család gimesi levéltára*, 9. t. Kézirat.

²⁾ Az iskolák száma tizenhárom, de helyeik neve, sánuos, nincs megemlítve.

³⁾ *Vita et acta Pauli Forgách*, 41. 1.

kik nem? hogy így, megvédve a vallásszabadságot, visszaállítsa a régi békét.

Ettől a bizottságtól, mely még 1737-ben is működött, eredhetett az, a mit gr. Forgách arról szólóban említ, hogy — úgymond — a világi hatalom el akarta őt tiltani az oláhok vallásügyébe avatkozástól, de — teszi hozzá — Isten nem engedé meg azt.¹⁾ Mi meg azt tehetjük ehhez, hogy fényes elégtételt szolgáltatott neki.

Míg az unió legszenvedélyesebb ellenfelei Hagymádfalván 1736. április 12–13-ikán, tehát még a bizottság működése alatt, gyűléseztek: a 178. elszakadt pap kérvényt írt s terjesztett föl Magyarország primásához.

Szívünk — mondják abban egyebek közt — soha sem vonzott bennünket a *vác* vladikához; nyolcz év előtt is csak erőszakkal, a ránk uszított fegyveres nép fenyegetésével csikarta ki lússági eskünket. Most azonban a Szentlélek megvilágosítá elménket: nem akarunk többé elhajlani az oly üdvösséges uniótól; maradékaink nevében is törvényes püspökünkül elismerjük és választjuk, a mint már előbb is választottuk Nagyváradnak minden időbeli püspökeit, — csak Herczegséged véden, támogasson bennünket!

Aláírás: A Lakság, Besztercze, Berettyó és Ér-kerületbeli oláh egyházak lelkészei 178-an, főespereseikkel együtt: Pap György belényesi, Pap János Bél-vidéki, Pap Péter váradai, Pap Mihály laksági főesperest, mindnyájan biharvármegyeiek.²⁾

És így kétségkívül e lelkészek révén történt meg az, a mit gr. Forgách Önéletiratában a következő 1737. évre örömmel jegyez föl, hogy tudniillik 147 község fogadta el az uniót. És azzal fejezi be följegyzését, hogy erre az aradi vladika is kivonult Biharvármegyéből.³⁾

Váradnak új püspöke, gr. Csáky Miklós, ki épen e közben nyerte kineveztetését, sietett az uniónak e sikereit biztosítani

¹⁾ *Vita et acta Pauli Stephani C. Forgách.* 13. l.

²⁾ *Nilles: Symbolae.* 525. l.

³⁾ *Vita et acta Pauli Forgách.* 14. l. — A 147 község s a 178 lelkész között nagy aránytalanság talán akkép egyeztethető össze: hogy egy kis faluban, Kollónies ismeretes tilalma ellenére, még mindig több lelkész lakott, néha 4–6 is, a mint azt alább szintén látni fogjuk.

is. Kétségkívül vikáriusának s mindvégig leghívebb tanácsadójának, gr. Forgáchnak javaslatára nem főesperestet, mint eddig, hanem suffraganeus püspököt, még pedig oláh születésűt, kívánt az egyesültek kormányzásával megbízni. Erdélyben keresett alkalmas férfiút, s az erdélyi oláh püspök ajánlott is egyet papjai közül. A mint pedig gr. Csáky meghallja, hogy a Consilium belé akar avatkozni a dologba, s »egy orosz papot kíván az nyakába vetni«: sietve ír az erdélyi »méltóságos oláh püspöknek, hogy azon recommendált oláh papot tartsa készen, hogy ha Isten az bulláimat elhozza, aztat behelyeztethessem.«¹⁾

A következő 1738. év tavaszán az erdélyi püspök ajánlotta csakugyan megérkezett Váradra. Gr. Csáky Miklós azonnal gondoskodik is róla. »Mivel — írja egyik levelében — az vladika immár elérkezett Váradra, tehát szükséges posztókat venni, hogy azzal is erősíttessenek a jóban«. Egyúttal kéri a váradai várparancsnokot, valamint »ura bátyját« gr. Forgách Pált, hogy addig is, míg ő, Csáky, lemenne Váradra, »keresse kedvét« tudniillik a vladikának.²⁾ Váradra jövelekor pedig útjába ejti az egyesült görögök híres búcsújáró helyét, Mária-Pócsot, mert — mint maga mondja — azt az unióra is hasznosnak itéli.³⁾

Ki volt az az Erdélyből érkezett vladika? forrásaink nem mondják. De mikor később, 1746-ban, gr. Csáky folytat a felséghez, hogy Várad egyesült oláhjainak részére egy suffraganeus püspök fölszentelését eszközölné ki Rómában: megnevezi jelöltjét is a fölszentelésre. Ez Hátas László, ki gr. Csáky-nak idézett tudósításaival összhangzóan, már 1738-ban mint görög katolikus főesperest Váradon működött.⁴⁾

Nilles említ egy Hátas Lászlót, ki 1728-ban Erdélyben fogarasi görög egyesült lelkész volt.⁵⁾ Nem lehetetlen, hogy őz

¹⁾ Gróf Csáky Miklós leveleskönyvei. Az első levél Kassán 1737. aug. 29. kelt. *Lőcsői levéltár.* 234. 6–8.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Gr. Csáky M. leveleskönyvei. *Lőcsői levéltár.* 234. 9. — 1738. május 28-án még Pap László a »váradai görög rítuson levő főesperest«, de ugyanazon év szept. 16-án már Hátas László; Gr. Forgách Pál váradai vikárius-kanonok számadáskönyve. *Váradai püspöki levéltár*

⁵⁾ *Symbolae.* 492. l.

év múlva épen ez jött ki Erdélyből, és gr. Csáky Miklós csak előlegezte neki a püspöki nevet, a mint később csakugyan ki is jelölte őt a püspökségre, bár sikertelenül.

De gr. Csáky ugyanakkor, mikor az egyesült suffraganeus püspök fölszenteléséért folyamodott, egy más, nem csak az unió, hanem az oláh nyelv és műveltség tekintetében is fölötte fontos indítvánnyal lépett elő. Hogy görög egyesültjei számára magasabb műveltségű s hivatású papokat többé ne legyen kénytelen másutt keresni: arra is kérte a felséget, hogy Rómában, a hittérítés kollégiumában, négy váradi oláh papnövendéknek fölvételét eszközölné ki.¹⁾

Mielőtt tovább mennénk, nem lesz fölösleges, talán érdektelen sem, foglalkoznunk kissé gr. Csákynek azon idézett rendelkezésével, hogy mivel a vladika immár elérkezett, tehát szükséges posztókat venni.

E sorok írója még e század hatvanas éveiben is látott oláh nem-egyesült papokat, kik külsőleg a bocskoros földnépétől csak abban különböztek, hogy szakálluk, bajuszuk volt és eszmát viseltek. Ez a viselet az unió kezdetén minden bizonynyal még általánosabb volt. Gr. Forgách Pálnak még 1737-iki, alább idézendő tervezete is említi, hogy az oláh papok közt soknak nincs papi öltözete s a parasztoktól semmiben sem különböznek.²⁾

Gr. Csáky Miklós azon posztókat — mint az későbbi leveleiből kitünik — »oláh papok ruhájok csináltatásának szükségére«³⁾ vásároltatta.³⁾ 1739-ben nem kevesebb, mint hatvankét reverendát készíttetett részökre.⁴⁾ S még ugyanazon évben enyelegve említi egyik levelében, hogy a jámbor oláh papok nyakra-főre jönnek a »mundurért«, s hozzá teszi magyarázatul, hogy így hívják ők a papi ruhát, melyet ő, Csáky, csináltat nekik.⁵⁾ De

¹⁾ A királynő alább idézendő levelei.

²⁾ »Vestē clericali, quam plures non habent, nec ullo modo a rusticis distinguntur, — donarentur« (sacerdotes valachii ab Episcopo Vardiensi). *Váradi püspöki levéltár.*

³⁾ Gr. Csáky leveleskönyvei 1738, 1748. évekből. *Lőcsői levéltár.* 234. 24 és 9.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ »currentes veniunt pro *Mundur*, ita vocant vestes suas ecclesiasticas, quas ipsi praestamus.« Gr. Csáky M. levele gr. Forgách Pál váradi kanonokhoz 1739. aug. 22. *Lőcsői levéltár.* 234. 11.

később is, az alább részletesebben említendő tanúvallomásoknál, az oláh községek rendre azt vallották, hogy papjaik hol gr. Forgáchtól, hol gr. Csáky Miklóstól, vagy még br. Luzénszky püspöktől (Kis-Laka község) »mind angariát, mind dolmányt«¹⁾ avagy »papi dolmányra, mentére való posztót«²⁾ kaptak.¹⁾

A reverendára ugyanis, mint az a görög keleti papságnál még látható, fekete gombkötő munka járult, azért a püspökségi számadások is dolmánynak vagy mentének nevezik. Így írják, hogy 1738-ban a belényesi papoknak, harmincz dolmány mellett, négy mente is készült.

De a reverenda, vagy az akkori nyelven szólva, a mente avagy dolmány kijárt a vikáriusnak s a főesperesteknek épen úgy, mint akkoron minden tisztviselőnek, az alispánokat sem véve ki. Az idézett számadásokban ugyanis »hajtókáknak való violaszínű posztó«³⁾ is előfordul,²⁾ kétségkívül az említett főpapok reverendáinak díszítése végett.

A reverenda posztójának színe sötétkék volt, de hazai iparunknak akkori nagy kezdetlegességére mutat, hogy a posztót, egyszerre néha negyven véget is, Lipeséből hozatták.³⁾ Pár év múlva azonban gr. Csáky Miklós épen az oláhok között, a Belényes melletti Fenesen, posztógyárat állíttatott föl.

De az egyesült suffraganeus püspökség szervezésével előtérbe lépett egy tekintélyesebb egyház s püspöki lak építésének szüksége is. Gr. Csáky Miklós, mindjárt Váradra jövele után, 1739-ben, Várad városától telkeket vásárolt s még az említett évben megkezdé az építést. Föl is építé mind az egyházat mind a suffraganeus püspök lakát »a nagyvárad-i piacznak legszébb szegletén, saját költségén.«⁴⁾ Tudniillik a mai Szent László-téren.

A püspöki lak nyolcz szobából állt;⁵⁾ az egyház, a mai-nak helyén, kisebb és egyszerűbb volt ennél: de gr. Csákynek saját székesegyháza is, a mai Szent László-templom, alig szár-

¹⁾ Seád, Maros, Olesá, Tagadó, Meggyes stb. községek vallomása. *Váradi püspöki levéltár.* VI. 293. 1736. év.

²⁾ *Váradi püspöki levéltár.*

³⁾ U. o.

⁴⁾ *Német hírség.* 817. l.

⁵⁾ *Drágosi Mózses alább idézendő levele.*

nyalta túl a nagyobb falusi egyházakat akár szépségével, akár nagyságával.

E közben megjött gr. Csáky említett kérvényére a királynő válasza. Rómában a suffraganeus püspököt készek voltak megadni, ha alkalmas egyént jelölnek ki arra; növendékeket is elfogadnak, de nem négyet, hanem csak kettőt.¹⁾

De ez irányban a további teendők gondja már nem gr. Csáky Miklósrá nehezedett. Ő 1747-ben Kalocsa érseki székére távozott; helyét Váradon gr. Forgách Pál foglalta el.

XII.

Gr. Forgách Pál váradí püspök lelkesedett az unióért, mint püspök-elődei, mint a régi erdélyi fejedelmek, mint az egész magyarság. Mintha ösztönszerűleg érezték volna, hogy lesz idő, mikor oláh és magyar egymásra lesznek utalva s jövőjük összetartásuktól függ.

Gr. Forgách püspöki beiktatásánál a görög egyesült papság a római katolikussal együtt jelen volt. S az új főpásztor egyaránt adta rájuk áldását, egyaránt megosztotta köztök szívet és gondoskodását.

Ott kezdte, ahol gr. Csáky elhagyta. Tulajdonképen csak saját, régi terveinek megvalósítását folytatta. Suffraganeus püspököt akart adni mielőbb görög egyesült híveinek.

Tíz év előtt, még mint káptalani vikárius, egy tizenkét pontból álló tervezetet dolgozott ki s nyújtott be akkor kinevezett püspökének, gr. Csáky Miklósnak. A tervezet címe: Hogyan kell a görög szertartású papságot a váradí püspökség egyesült oláhjainak vezetésére kiképezni? Az elemi oktatástól kezdve, mindenről gondoskodik abban, még arról is, hogy a növendékeknek később, ha az életbe kimennek, ne válják nehezőkre az oláhok szigorúbb bűjtjeinek megtartása. De mindjárt az első pontban a suffraganeus püspökről szól. Mindenekelőtt — úgymond — arról kell gondoskodnunk, hogy nekünk papokat szenteljen, hogy a shismatikus püspökök felszenteltjeit ne legyünk kénytelenek alkalmazni a nép hitehagyásának vesze-

¹⁾ A királynő levelei 1746. szept. 1. — nov. 22. — 1747. jan. 13-áról. *Lőcsei levéltár.* 181. 1.

delmével. Kaphatunk rá embert Erdélyből, de oláhot vagy legalább is olyat, a ki oláhuul jól tud, ha mindjárt a latin szertartásból menne is át a görögre.¹⁾ Ime, gr. Csáky Miklós fentebb vázolt eljárásának a mintája.

De tíz év alatt sok minden megváltozik. 1748-ban gr. Forgách már nem tartotta szükségesnek, hogy suffraganeusért Erdélybe menjen.

Váradon a gr. Csáky Miklós építette újvárosi egyesült egyháznak plebánosa s a Várad-kerületi görög egyesült papság főesperjte ekkor Kovács Melét volt. Származására nézve idegen, 1707-ben Macedonia Neryusta (?) városában született ó-hitű szüléktől. Ez időben a déli tartományok görög, szerb családaiból egész népvándorlás áradt hazánkra. Ez hozta magával Kovács Melétet is. Isten tudja, mennyi hányódás után Aradra jutott, hol 1734. június 29-ikén Antonovics Izaiás ó-hitű püspök pappá szentelte. Két év múlva, 1736-ban, az unióra tért s Okolicsányi János váradí püspök kezébe letette az apostoli hitvallást. Ekkor Bihar-Diószegen pap lett, csakhamar azután Váradon. Itt szerény, példás viseletével s kivált az 1739-iki pestis alkalmával tanúsított buzgóságával köztiszteletet vívott ki. Főesperest is volt több évig s haszonnal. Maga az egyesült papság már gr. Csáky Miklósnak őt ajánlotta a suffraganeusságra; gr. Forgáchnak szintén.²⁾

Forgách, mihelyt váradí székét elfoglalta (1748. febr. 22), azonnal fölterjesztette Kovácsot,³⁾ kifejtvén egyszersmind, hogy mily módozattal lenne kinevezendő Váradra az egyesültek suffraganeus püspöke.

Először megokolja a kinevezés szükségét: száznál több lelkészség van már — úgymond — mintegy negyvenezer lélekkel, de még vagy ötvenezer térítendő az unióra. Ezért a suffraganeusság állandó is legyen.

A suffraganeus mindig a váradí püspöktől függjön, hogy az elszakadás veszélye annál inkább kizárassék.

Hogy az unióhoz ragaszkodnia annál több érdeke legyen,

¹⁾ *Váradí püspöki levéltár.*

²⁾ Fogalmazvány gr. Forgáchnak sajátkezű javításaival. *Váradí püspöki levéltár.*

³⁾ Márczius 6-ikán válaszolnak Rómából.

de mert a váradi püspökségnek is szolgáland: e püspökség jövedelméből 1500 forint évi fizetést javasol számára.

A kijelölés a váradi püspököt illesse, hogy így némileg annak köszönje állását, a kinek jobbkeze leend.

Főegyháza Váradon lévén, itt végezze főkép püspöki teendőit, hogy a szent congregatiók rendeleteit annál hívebben megtartsa.¹⁾

Rómában gr. Forgáchnak e tervezete nagyon tetszett. Így kellene — mondák — az egyesült püspököket mindig kinevezni, akkor a latin s görög egyesült püspökök közt nem lenne annyi viszály. Az erdélyi oláh püspök esete sem merül föl, ha alája rendelték volna a latinnak. Nem is kétlem teszi hozzá Siskovich pálos-rendű prior s Forgáchnak római tudósítója — hogy e tervezet szerint az erdélyi oláh püspökségen is módosítanak.²⁾ Mártonffy erdélyi püspököt tehát a következmények igazolták. Ő még 1721-ben tudósítja az akkor éppen Rómában időző gr. Csáky Imre váradi bíbornok-püspököt: »hogy erdélyi oláh püspök, Pataki uramnak a bullája most fog expedíaltatni a szentséges új pápa által, és ő kegyelme úgy akarja, hogy az erdélyi latinus püspöktől independenter legyen. Kérem azért alázatosan Eminentiádat, hogy most Rómában lévén, méltóztassék végbevenni, hogy ő kegyelme dependenter suffraganeusa légyen az erdélyi püspöknek, valamint Bizanczi, munkácsi püspök uram méltóságos egrí püspök uramnak subjectusa.«³⁾

1748 április 20-ikán a bécsi apostoli követ tudósítja gr. Forgáchot, hogy ő szentsége parancsára ez ügyben a hivatalos eljárást megkezdi; küldje föl tehát Kovácsot néhány alkalmas tanúval.⁴⁾

¹⁾ Eredetije Rómában. Másolata a *váradi püspöki levéltárban*.

²⁾ »Methodus stabilitatis huius Episcopi et Suffraganei adeo arrisit ministris huius aulae, quod audiverim; ita debere stabilire omnes Episcopos graeci ritus unitorum ad evitandas oppositiones, quas iidem Episcopi causant latinis, unde etiam lites innumerae emergunt. Neque casus Episcopi Transylvaniae valachorum emersisset, si ita latino subiectus fuisset; unde non dubito erit exemplar forte reformationis eiusdem Episcopatus.« Romae d. Octobris 1748. *Váradi püspöki levéltár*.

³⁾ *Szepes-mindszenti levéltár*. VII. 93.

⁴⁾ Romae die 6. Martii 1748. — Viennae 20. Aprilis 1748. *U. o.*

Kovács a következő májusban föl is ment Bécsbe, s útja, mely negyven napig tartott s Forgáchnak 670 forintjába került, nem vezett kárba.¹⁾ Már Bécsben megvásárolta püspöki ruháit s jelvényeit.²⁾

A július 13-ikán tartott consistoriumban tegeani püspökké praeconisáltatott;³⁾ augusztus 30-ikán a pápa, már mint testvéréhez, buzdító levelet intézett hozzá.⁴⁾ szeptember 16-ikán pedig a megerősítő bullát is kiadatá számára. Apostoli hatalmánál fogva följogosítván őt arra, hogy a váradi egyházban és egyházmegyében a mostani s a jövődöbeli váradi püspökök fölszólítására és engedelmével a görög szertartású nép között püspöki tisztében szabadon és törvényesen eljárasson.⁵⁾

Kovács püspökké szenteltetése ugyanazon év december 15-ikén történt a latin és görög szertartásnak búcsújáró helyén. Mária-Pöcsön. A fölszentelést Olsavszki Emanuel munkácsi görög egyesült püspök végezte az idézett pápai bulla rendelete szerint két latin szertartású apát — két váradi apátkanonok — segédkezése mellett.⁶⁾ Minden: hely, személyek úgy lőnek kiválasztva, hogy az unióra emlékeztessenek.

¹⁾ »Bécsi költségeimnek specifikálója«, melyet Kovács Váradon júl. 4-iken nyújtott be gr. Forgáchnak. Ebben egyebek közt írja: »Bécsben a szállásért 4 frt 30 kr. — Negyven napot töltöttem oda és visszamenet, mely idő alatt magam tartására költöttem 60 frt. — Pestről küldtem 6 excellentiája számára nemzetes hoffmeister uram keze alá száz citromot á 6 kr.: 10 frt. — Item tíz font mandulát á 33 kr.: 5 frt 30 kr. — Milyen lehetett még ekkor Várad kereskedése! *U. o.*

²⁾ »Saccusoz való materiát 8 réfét, réfét három körmőczi aranyon: 103 frt 12 kr. — Ahoz kamuka bélést vettem nyolcz réfét á 2 frt 12 kr.: 17 frt 60 kr. — Annak megkészítéséért 4 frt. — Omoforiumra öt réf ezüsttel virágos materiát á 5 frt: 25 frt. — Annak béléseért 5 frt. — Csinálásáért 1 frt. — Mitráért és ipogonateumért bársonnyal, kereszttel és varrott munkájával, fizettem 100 frt. — Stólára való négy keresztnek kivarrásáért, bársonyért, arany fondért 15 frt.« *U. o.*

³⁾ »Hodie . . . Meliteus Kovács sit nominatus Episcopus Tegeanensis in Arcadia, sub Archiepiscopatu Corinthiaco.« Siskovich levele gr. Forgáchhoz. *U. o.*

⁴⁾ Másolata a *váradi püspöki levéltárban*.

⁵⁾ Másolata *U. o.*

⁶⁾ A munkácsi s egrí püspökök eredeti levelői. *U. o.*

Kovács Melét tegeani fölszentelt püspök »méltóságos és föltisztelendő« czímmel lépett Váradon új tisztébe. Háztartására, gr. Forgách ajánlata szerint, a pápai bulla ezer ötszáz forintot rendelt évenként a váradai püspökség jövedelmeiből. Hunyad vármegye főispánjának évi fizetése e korban ezer kétszáz forint volt.¹⁾ De hogy a suffraganeus püspök mellékiadásainak (utazások, iroda stb.) fedezéséről is gondoskodtak: mutatja egy számadás-töredék, a mely szerint a suffraganeusra fordított költségek 1760. április-júniusi negyedében is 2134 frtra mennek, ide nem számítva a többi egyesült papságra ugyanakkor tett 2527 frt kiadást.²⁾

A suffraganeus püspök oldala mellett egy szintén görög szertartású főesperest is állott, évi ötszáz forint s némi terményekből álló fizetéssel, hasonlóképen a váradai és püspökség jövedelmeiből.³⁾

Gr. Forgách Pál pedig egy. Kovács Meléhez »Kedves Atyánkfiához« intézett nyílt levélben körvonalozta az új suffraganeus joghatóságát. »Hatalmat adván és engedvén rendelni, ítélni és végezni egyéb, itten meg nem határozott dolgokban.« Ezek a dolgok:

Egyházi látogatást, papi vagy népgyűlést engedelem nélkül nem tarthat.

Egyházak látogatása, papok felszentelése vagy lelkészseggek adományozása alkalmával »semmiféle adományt el ne végy, amnyival inkább ne kérj«.

Pappá csak azt szentelheti, a kiről előbb igazolja, hogy »elégészes tudományú és illendő ájtatosságú«.

Nagyobb esetek, mint: a papok felfüggesztése, javadalमतól megfosztása, továbbá a házassági s végrendeleti ügyek melyek a szentszéken szoktak folyni, ezentúl is »oda valók lesznek. Egyebekben pedig, az melyek törvényesen avagy szokás szerént az vicariusokat, avagy suffraganeusokat illetik, akarjuk, hogy azokkal mind szabad légy és az Urban lelki ismeret szerint disponálj«.

¹⁾ Kazinczy F.: *Utazásai*. 1875-iki kiadás. 232. l.

²⁾ *Budai országos levéltár*: Cancell. 102. 1759.

³⁾ *Lőcsei levéltár*: 234. 12.

Végül a papsághoz és a néphez szól. »Néktek pedig napkeleti rituson levő unitus papság és nép, az kik [nekünk] mint váradai püspöknek a szentséges Pápa által az lelki dolgokban [gondjainkra] bizattatok, — szoroson parancsoljuk az szent engedelmességnek kötelessége által, hogy Krisztusban kedves Atyánkfiát, Kovács Meliteust, ezekben, az melyeket ezen levelünkben felírtunk, Vicariusunknak és Suffraganeusunknak, Tőlünk rendeltetettnek, ismerjétek és tartsátok és engedelmességet és hűsületet mutassatok, ha csak törvény szerint rendeltetett büntetés alá nem akarjátok vetni magatokat.«¹⁾

XIII.

Biharvámegye, kivált Nagyvárad egyesült oláhjainak 1748-ban örvendetes karácsonyuk volt. Saját püspökük, kit magok óhajtottak, saját nyelvökön hirdette nekik az úr Jézus születésének boldogságát.²⁾

Ügyeik különben is a leghelyesebb irányba terelve folytak. Tizenhárom iskolájokban, melyeket gr. Forgách Pál állított föl, mintegy hatszáz ifjú nyert oktatást.³⁾ Rómában már ekkor két növendékük tanult. Gr. Forgách érdeklődött előmenetelök iránt, gondoskodott apró szükségleteik fedezéséről.⁴⁾

Papjaiknak római nevelése külön fontossággal is bír, mert az megismertette őket a latin műveltséggel s »felnyitotta

¹⁾ Kelt Váradon 1748. a hónap és helye üres. Fogalmazvány. *Váradai püspöki levéltár*.

²⁾ Nem hiányoznak jelek, melyek azt sejtetik, hogy Kovács Melét született görög volt, de tudnia kellett oláhul, különben sem magok az oláhok, sem gr. Forgách, ki, mint láttuk, elengedhetetlen kelléknek tartotta legalább az oláh nyelv ismeretét, — nem ajánlották volna őt suffraganeusul.

³⁾ »Scholae valachicae per Excellentissimum Episcopum 13 in locis sunt erectae, quas 600 circiter iuvenes ex omnibus partibus frequentant, in rudimentisque fidei imbui existunt.« A váradai egyházmegye feltejesztése. *Species facti. Váradai püspöki levéltár*: VIII. 17.

⁴⁾ Siskovich, pálos prior levele gr. Forgáchhoz, Róma 1748. marc. 16. *Váradai püspöki levéltár*.

szemeiket — mint egyik jelesök mondja. Mindez az események későbbi alakulására rendkívüli hatást gyakorolt.

Gr. Forgách a suffraganeus püspök első és legsürgösebb teendőjéül azt tűzte ki, hogy Canonica visitatiót tartson.

Azzal a mély vallásos buzgalommal s köteleességtudó hűséggel, mely egész életét jellemzi, kérdőpontokat dolgozott ki, a melyekre az adott feleletek már nemcsak általánosságban, mint László Pál idejében, hanem részletesen megvilágítják úgy az egyházak, mint az egyházi személyzet állapotát. E kérdőpontokat azután a királynő igazoló parancsával és saját főpásztori meghatalmazásával megküldé Kovács Melétnek. Hatalmat adván neki — úgymond — hogy egy jártas, hű és megbízható jegyző kíséretében a joghatóságunk alá tartozó egyházakat s lelkészségeket megvizsgálhassa; hogy az egyház igaz, és tanát, a tévelygéseket kiirtva, megerősítse, a népet üdvös intésekkel az igaz vallásosságra s erkölcsös életre vezesse s mind azt, a mi Isten dicsőségét, az anyaszentegyház javát, az Isten házának díszét, a lelkészek s az egyházi személyzet boldogulását illeti, a mint az idő, hely és alkalom hozza magával és saját bölcsesége jónak látja, — mind azt meg is tehesse; ha pedig nem tehetné, forduljon hozzánk segedelem végett. Végre visitatiójáról két hónap elforgása alatt írásbeli jelentést nyújtson be.¹⁾

Kovács Melét 1750-ben az Ér s Berettyó mentén, az úgynevezett Laksági kerületet járta be, hol tizenhat lelkészséget vizsgált meg. A következő 1751. évben nem folytatta útját; hogy miért nem? alább majd okát adjuk. De 1752-ben ismét úton van s ekkor a Béli, Belényesi és Vaskohi kerületekben mintegy hetven egyházat látogatott meg.

Jelentései, miket ez útjáról gr. Forgách Pál püspöknek beterjesztett²⁾, a képet, melyet az oláh egyházi viszonyokról

¹⁾ Fogalmazvány kelet nélkül. *Váradai püspöki levéltár.*

²⁾ »Az Canonica Visitationak rendi és módja, melyhez képest egyházi törvény mellett a napkeleti rituson levő szentegyházbéli Plobánusokat és hozzátartozandókat vizsgáltuk a Nagy-Váradai Méltóságos Püspökségben s Dioecesisben ugyanazon Méltóságos Gyimesi Gróf Forgách Pál Váradai Püspök etc. ő Excellentiaja Decretuma s Parancsolatja szerint. Anno 1750, die 22-a Junii.« A szöveg elején az évszám már: 1751, de

László Pál már fentebb körvonalozott, — kiegészítik, de nem előnyösen.

Az nem baj, hogy a templomok, kevés kivétellel, épen úgy, mint huszonöt év előtt, fából építvék, vagy hogy kelyhei s egyéb egyházi szerelvényei még mindig szegényesek: ismeretes és mindig igaz marad Szent Ágoston mondása a fakelyhekről... Az a szomorú, hogy kántor, ki az idézett jelentésekben, fölváltva, hol mesternek, hol diáknak is nevezetik, kevés kivétellel, minden faluban van, több helyütt káplányi minőségben, felszentelt pap helyettesíti; de tanításról, Belényes s természetesen Várad kivételével is, sehol sincs szó.

Papokban sem volna hiány; egy-egy kis faluban néha 2—3, sőt 4—5 is van.¹⁾ De hogy minő állapottal? sejteti egy megjegyzés, melyet az árkosi papra tesz, kiemelve, hogy »ruházatja becsületes«.

Prédikálnak szívesen »hol könyvből, hol a nélkül«, de a könyvekben már nagy a hiány. Az összes egyházakban alig van húsz munka, ezeknek is egy része szerkönyv, más része még a régi szláv nyelvű s többnyire kézirat? E húsz munkából is az egyes egyházaknál legfeljebb néhány példányt találunk, a legtöbbnél csak egy-kettőt, némelyiknél egyet sem.

»Többen közölök másodsor nősültek; olyan is van, nem egy, ki a visitatió előtt »elszaladott vala,« vagy »félre vette útját«.

Általában az unió még gyenge. Papjaikat, a legfiatalab-

végén ismét: 1750. Aláírta sajátkezével: »Kovács Melétius Tozeani püspök és Váradai G. (Grög) Rét. (uson) Le. (vök) W. (carius) Suffrag. (aneusa) m. p.« Alatta Kovács pecesteje, melynek paizsát nemesi korona s főpapi jelvények díszítik, a paizsban egy tornyú, két ablakos templom látható. Ivrét, 8 iv összevarrva, de a melyből öt levél egészen üres. — Az 1752-iki jelentés kiállítására mindenben hasonló ehhez, csak hogy nagyobb: 21 iv, melyből 4 iv szintén üres. Mind a kettő a *váradai püspöki levéltárban*.

¹⁾ Kobest, Fonáca községekben 4—4, Segest és Lunka községekben 5—5 pap; egyet kivéve, a ki Belgrádon, a többi mind Aradon szenteltetett.

²⁾ E könyvek: *Pouesenije. — Diurnum. — Missale. — Molitvennik. — Oktoich. — Psaltir. — Testament. — Minca. — Evangelium. — Epistolare. — Horologium. — Liturgie. — Katavazia. — Usaszozlov. — Pentecostarion. — Sztrasztye. — Olosztoval (?). — Szluzszebnik. — Trifrologion. — Trebnik.*

bak kivételével, nem egyesült püspök szentelte föl, de nem, mint gondolnók, az erdélyi, hanem: nehányat a moldvai, a legeslegtöbbit pedig az aradi. Egyet negyven év előtt, tehát 1712 táján, »Christofor Péter váradi vladika«, de akkor ez is csak nem-egyesült lehetett.

Csoda-e azután, ha egykönnyen nem feledheték, hogy honnan és kitől vették az ők s a nép szemében is a legszentebbet: az egyházi rendet s a papi küldetést? És viszont: ha a keleti egyház püspökei jogot tartottak azokhoz, kiket a Szentlélekben ők szültek egyházuk papjaivá; és ha új meg új kísérletet és erőfeszítéseket tőnek azoknak megtartása vagy visszahívása végett?

Már előbb feltűnhetett, hogy gr. Forgách Pál, mikor a sulfraganeus püspök kineveztetését kéri, határozatlanul csak száznál több plébániát említ; holott 1737-ben 147 község egyesülését említi, egy évvel előbb meg — mint láttuk — épen 178 lelkész ajánkozott, hogy *visszatér* az unióra.

De hát épen ez az esemény sokkal feltűnőbb volt, hogysen azt az aradi vladika és hívei, kik magában Váradon is még nagy számmal voltak, behínyt szemmel nézhették volna. Azonnal megmozdultak ők is.

Izaiás aradi vladika 1738-ban megjelent hívei között s a mi által egy püspök leginkább kiüntetheti lelki hatalmát s állása fényét: Várad-Velenczén papokat szentelt.¹⁾

Ezután a nem egyesülteket általános forrongásban látjuk. Tanakodnak, gyűléseznek Alsó-Lugoson, Szakadáton, Terjén.²⁾ Ez utóbbi helyen kiadják a jelszót, hogy senki az unióra térni ötszáz arany bírság alatt ne merjen, az uniált papokat pedig kergessék el.

Hogy minő világ következett erre Bihar vármegyében idézzük az alsó-dernai pap vallomását 1756-ból: jöve hozám Drongó Gábor³⁾ sokad magával, és mondák, hogy men-

¹⁾ Tamás pocsavelesdi második pap 1756-ban vallja, hogy 18 év előtt Izaiás szentelte föl Velenczén. Hasonlóképen vallottak többen. *Várad-i püspöki levéltár*.

²⁾ A terjei gyűlést gyakran emlegetik az idézett 1756-iki vallomások, s hogy a hagyományok után tartották.

³⁾ Mások szerint neve: Gyuró Gábor.

jek ki a faluból, mert ha egyesültet találnak itt, tizedet kell majd fizetniök. Elköltözém tehát egyik atyámfiahoz a faluban, de ott sem tűrtek meg; kivonultam a szőlőmbeli pajtába, de onnat is elűztek. Falumat is megbírságotlák hat forintig, a miért mindjárt ki nem vetettek engem. — S ha még csak az az egy eset lett volna! de volt sok, köztük olyan is nem egy, hol a papot véresre verték, haját, szakállát kitépték.¹⁾

Azután a nép is neki ment egymásnak. Az oláh papot akkor szoros vérségi kötelék fűzte a néphez. Maga is többnyire önmét emelkedett ki, s fia, ha nem lett szintén pap, a leánya, ha nem lett pap felesége: ismét a nép között vegyült el. Akadtak tehát a papnak pártolói, de itt-ott az uniónak is hívei.

Mikor pedig Biharvármegye közbelépett s a főkolompásokat, köztük az említett Drongó Gábort, elfogatta: megmozdultak a kálvinisták is. A hagyomány szerint háromszáz (?) szalontai hajdú lóra kapott s Váradon az elfogottak szabadon bocsátását követelte.²⁾

Egy-egy ó-hitű szerzetes, úgynevezett kalugyer, mint egyebüvé az országban, úgy Váradra is el-eljött. Bevallott czéljuk: gyóntatás, alamizna-gyűjtés volt. 1751-ben megjelent a karlócazi kiáltvány, mely már nyíltan az unio megtagadására s az ó-hitűek szervezkedésére izgatott.³⁾ — És hogy a pohár csordultig megteljék, még ugyanazon évben Váradon termett az aradi új vladika, Sinezius is.⁴⁾

A váradi papság tiltakozott ugyan megjelenése ellen, de ő, mint elődjei, királyi szabadalom-levelére s a vár parancsnokától nyert katonai kíséretére mutatott. Leveléi, szavai, de legkivált azon biztatása, hogy a görög szertartásúak visszaíta-

¹⁾ 1756-iki vallomások, melyekről alább még bővebben szólnunk.

²⁾ *Rozsány Gy.: Nagy-Szalonta tört.* 111. l.

³⁾ *Nilles: Symbolae.* 561. l. — Alább itt is lesz rólok szó. Egy ilyen, 1753-ban járt kalugyerről vallja Demeter Kristóf váradi polgár, hogy »a feljebb való esztendőekben« is megfordult ott. *Várad-i püspöki levéltár:* 1756.

⁴⁾ A váradi jezsuiták jövetelét 1751-re teszik, mikor — úgymond — gr. Forgách Váradiól távol a pozsonyi országgyűlésen járt. Egyéb vallomásokból meg az tűnik ki, hogy 1753-ban Várad-Velenczén többeket papokká szenteltek (6); de járhatott Váradon akkor is, ekkor is.

sítva az uniót: nem fognak a váradi »magyar« püspöknek tizedet fizetni; ellenben pedig a »rácز népnek« adott királyi szabadalmak élvezetétől is elesnek, nem téveszték el hatáskukat. Hatvan, már egyesült lelkész, megtagadta az uniót; huszonhárom lelkészt pedig, kik hívek maradtak, a nép üzött el.¹⁾

De egyéb is történt.

Gr. Forgách Pál teljes jogosultsággal elmondhatta, a mit az oláh papsághoz intézett levelében említ: »Minekelötte — úgy mond — ezen főpásztorságra Isten kegyelméből hivattattam volna is, fris emlékezetekben lehet nektek is: miként igyekeztem azon, hogy az napkeleti rituson lévő egyházi személyeket az világi hatalmasoknak keze alól kivehetnénk, a mint is véghezvittük, hogy semminemű földesuraktól erőszakosan ne háborgattatnának, az templomok után való földekből dézsmát senkinek ne adnának, a réveken és vámonokon, mint szintén a deák rituson lévő papok, mentek volnának. Továbbá azt is megcselekedtük, hogy az mesterek mind személyekre, mind jószágukra nézve a közönséges conscriptióból (adókönyv) kihagyattatnának.

Minekutána pedig ezen főpásztorságra Isten titkos rendeléséből hivattattunk volna, sok helységeket, templomoknak felépítésében, tehetségiinkhez képest, segíteni igyekezünk; isteni szolgálatra való szükséges könyveket nagy költséggel hozattatván, sokaknak osztogattunk, kelyheket és oltári öltözeteket szereztünk. Ezenkívül esztendőnként pénzbeli segítséggel voltunk mindenikhez. Hogy az ifjúság jól nevelkednék, nevezetesen itten Váradon iskolát állítottunk; egy szóval, valamit előmenetelére a görög ritusnak gondoltunk lenni, el nem mulattuk.*²⁾

Azt nem mondja, bár joggal mondhatta volna, hogy a fentebb említett, elüzött papokat is ő tartotta; általában az egyesült papok között 1757-ben, életének legszomorúbb évében is 1693 ft készpénzt osztatott ki.³⁾

¹⁾ A jezsuiták említett feljegyzései. *Budapesti egyetemi könyvtár*: Jesuit. M. Varsol.

²⁾ Fogalmazvány, kelet nélkül, Forgách sajátkezű javításával. *Váradi püspöki levéltár*.

³⁾ Az elüzött papok ezek: Péter sárvégi, István kislázi, Zakariás csanálósi, Demeter fegyverneki, Miklós tótfalusi, Gábor nádánytelki, Péter

De épen azért, mert egy negyedszázad óta az unióknak leglelkesebb bajnoka volt, ő ellene irányultak a leghevesebb támadások is. Gyanúsíták, rágalmazták; feladásokat, küldött-ségeket menesztettek ellene egész a királyig.¹⁾

A királynő végre ismét vizsgálatot rendelt. 1754. aug. 15-ikén királyi bizottságot küldött Váradra. Tagjai voltak: Klobusiczky Ferencz, kalocsai érsek, mint elnök, továbbá De Ville és Hadik tábornokok, jegyzője pedig Kollár Ádám Ferencz, császári udvari könyvtárnok. Gr. Forgách saját váradi lakását, mely a Szent-László-téren a mai reáliskolai épület volt, az érseknek engedte át; ő pedig birtokára, a szomszéd Püspökibe vonult.

XIV.

A bizottságnak feladata volt: a római katolikus vallás épségben tartása mellett a görög nem-egyesült papságnak és népségnek adott császári királyi kiváltságok megvédése.²⁾

Már az 1735-iki vizsgálat közben felvetette valaki a kérdést: hogy egyek-e az oláhok a ráczokkal? — Ugyanazon év szeptember 20-ikán ugyanis a helytartó-tanács leírt Váradra, s hű és kimerítő tudósítást kér arról: mi a különbség a görög szertartású oláhok s az ugyanazon szertartású ráczok közt?³⁾ Erre bizonyosan ment válasz, de bármily kimerítő lehetett is

dernai, János királyi, Mihály bosai, Sándor eszételeki, Timót almászegi, Tivadár széltallai, Simón szunyogdi, Miklós genyetei, György monospetrii, Miklós ábrányi, Miklós fenesikai, Péter piskolti, János baromlaki, Gyerasmus széplaki, Gábor szent-lázári, Ilés ponori, József brátkaí pap, kiknek mind-egyike harmincz forint segélyben részesült; hat alesperest 40—40, egy, a sebes-körösi alesperest 70 ftban. Hatvan lelkész 10—10 ft, a pocsaí segédlelkész 3 forintban. Salamon József váradi plebános, a későbbi kanonok kimutatása 1757. szeptember 9-ről. *Váradi püspöki levéltár*. — Ezenfelül a suffraganeus püspök fizetése 1500 ft, a váradi plebános fizetése 100 ft, két segédjeé 70—70 ft, kántoráé 50 ft, a vásárhelyi és hájóié 70—70 ft, az örvéndié 50 ft. Tabella deputatorum pro anno 1757. *U. o.*

¹⁾ Vita et acta Pauli Forgách. 35. l. *I. k.* — Gr. Forgách Pál 1752. — 1754. — 1757-ben kelt levelei. *Váradi püspöki levéltár*.

²⁾ A királynő levele. *Biharvármegye levéltára*.

³⁾ Czímezés nélkül: borítóka elveszett. *Váradi püspöki levéltár*.

az: 1754-ben már nem emlékeztek rá. Sőt ekkor a királyi bizottságnak adott utasításban ismételve már »az oláh nemzetnek legkegyelmesebben adott kiváltságokról« van szó. Ezt a váradi egyházmegye, tehát a káptalan is, nem hagyhatta szó nélkül. Az unio ügyében eddig történekről terjedelmes jelentést készített, melynek mindjárt elején hivatkozik arra, hogy az oláhok úgy származásra, mint nyelvre, szokásokra, erkölcsökre nézve egészen különböznek a rácoktól. Ezeknek vannak császári királyi szabadalom-leveleik, de azokban egyetlen egy szó sincs az oláhokról. Oláhoknak adott királyi szabadalmakról törvénykönyveink sem tudnak semmit. Azok az okok, melyekért a rácok kiváltságokat kaptak, sohasem voltak meg az oláhoknál.¹⁾

De hiába; magok az oláhok, még némely papjaik is — mint meglátandjuk — rác híten levőknek mondták magokat — most már tudhatjuk, miért? másrészt a királyi bizottságnak az utasítások szerint kellett eljárnia.

Ez utasítások külön szólottak az egészen egyesült vagy egészen nem-egyesült községekről, és ismét külön azokról, melyekben egyesültek s nem-egyesültek vegyesen laktak. Csak ez utóbbiakat sikerült megtalálnunk.

Ezek szerint minden községből a papok s a falu képében néhány esküdt-ember tartozik megjelenni a bizottság előtt. Itt ellenőrül úgy a katolikusok, mint a nem-egyesültek részéről egy-egy bizalmi férfiú ül, nevezetesen: Keserű György, váradi kanonok és a bácsi nem-egyesült püspök.

A bizottság először is az egyesült papot hallgassa ki a községbeliek jelenlétében. Nem kevesebb, mint tizenhat kérdőpontra kell felelnie. Ennek megtörténtével a községbelieket kérdezzék meg: ugyanazt hiszik-e, a mit papjok? Ha mindnyájan igenlőleg felelnek, akkor szívökre kell kötni, hogy hitökhöz rendületlenül ragaszkodjanak, ne féljenek semmitől; bizonyosak lehetnek benne, hogy az oláh nemzetnek adott kiváltságokat mindig háborítatlanul fogják élvezni.

Ellenben, ha mindjárt csak egy nyilatkozik másképen, mint a pap, akkor ez vagy ezek balkéz felől, a pappal tartók

¹⁾ Váradi püspöki levéltár: VIII. 17. vörös tintával.

pedig jobbkez felől állítandók. — Ekkor először ez utóbbiak, azután a nem-egyesült pap, végre ennek hívei hallgatandók ki.

Minden kihallgatást rövid tanítással kell berekeszteni. Ez is elő van írva, és pedig kétféle:

A nem-egyesültekhez: Bizonyosak lehetnek benne, ő felsége királyi szavával igéri, hogy minden kiváltságuk és szabad vallásgyakorlatuk megmarad; de ő felsége határozottan akarja, hogy az egyesültek a nem-egyesülteket s viszont ezek amazokat ne háborgassák; egymásról rosszat ne mondjanak, papjaikat, akár egyesülteket, akár nem-egyesülteket, beestelen szavakkal ne illessék, elűzni meg épen ne merészeljék, a nem-egyesültek se csábítgassák az egyesülteket. — A ki ezek ellen valamit vét, érzékeny büntetést várhat magára.

Az egyesültekhez: Kedves atyámfiai! Istennek hála, egyik vagyunk Krisztusban s az igaz, üdvözítő hitben. Gratulálók nektek és császárnéknak, kinek nagy öröme lesz bennetek. Kérlek, kényszerítlek benneteket: legyetek állhatatosak ez egyedül üdvözítő hitben; ne engedjétek a csábításnak. Ha mindjárt angyal jönne is hozzátok — Szent-Pállal mondom — ne higyetek neki. Ne félj, kiseded nyáj, mert írva van, hogy kevesek a választottak, számosak a hivatalosak.

Ezeknél még szebbek a kérdőpontok.

Külön pontok valának a pap, külön a nép számára, és ismét külön az egyesültek, külön a nem-egyesültekhez. — Ez utóbbiaknál a papnak csak huszonegy kérdésre kellett volna felelnie. Ezek leglényegesebbjei:

5. Milyen vallású vagy?
6. Miféle dogmákban hiszel?
7. Hiszed-e, hogy a római patriárka az egész egyháznak látható feje?
8. Hiszed-e, hogy Isten a Szentlélek, és hogy az Atyától és Fiútól származik?
9. Hogyan érted a Szentlélek származását?
10. Miért hiszed, hogy a Szentlélek csak az Atyától származik?
11. Hogyan okold ezt meg?
12. Ennek ellenében mit szoktak felhozni?

13. Mivel bizonyítod be, hogy a Szentlélek nem származik a Fiútól is?

14. Hiszed-e, hogy a mennyországban és poklon kívül van egy harmadik hely is, a hol a lelkek bocsánandó vétkeikért ideiglen szenvednek stb.?¹⁾

Ily kérdéseket írtak elő oly papságnak, mely iskolába nem járt, mely papi teendőit, csak külső teendőit, otthon, szintén pap-atyjától vagy valamely paptól tanulta el. Legtöbbje maga megvallotta a bizottság előtt, hogy éppen csak a betűt ismeri, a felszenteltetése előtt is egész vizsgálója abból állott, hogy könyvet adtak a kezébe, ha tud-e olvasni?

A bizottság korán tisztába jött a helyzettel, azért a 9-13 kérdéseket hagyta hékében; de a többiekre is sokszor milyen feleletet kapott!

Egyik (kis-kohi lelkész 27 év óta) arra a kérdésre: ki az egyház feje? azt felelte: nem tudja, mert könyvét elvesztette. Egy másik (Bragetiensis, így) mikor kérdezték, hogy melyik püspökkel tart: a váradival vagy az aradival? majd meglátom — felelte; — de minden esetre azzal, a melyikkel a falu, különben elkergetnek.

Legjobban meg voltak akadva a harmadik helylyel (14-ik kérdés). Imádkoznak — mondák (Keresztur, Pocsavelesd), a lelkek megszabadulásáért, de hogy honnét? azt nem tudják. A legtöbb (Toplicza, Hagymás, Köszvényes stb.) a pokolból való kiszabadulásért imádkozott. Némelyek (Széplak, Vedres-Ábrány, Kis-Koh) azt hiszik, hogy van egy *Edon* nevű mező, a hol a lelkek tisztulnak. Mások (Terje, Kóvág, Karkus (?) stb.) vámot, olykor hetet, sőt huszonnégyet (Pocsavelesd) is, emlegetnek, melyen a léleknek át kell mennie.²⁾

A nép feleletei természetesen még egyszerűbbek. Van olyan község is (Kocsuba), mely nem tudja, hogy hány az isten.

A bizottság abban a helyzetben volt, melyről a költő azt mondja, hogy abban az istenek küzdelme is sikertelen. Nem is terjeszkedett ki egyébre, mint a vallomások kivételére s

¹⁾ Instructio et interrogatoria. *Váradai püspöki levéltár.*

²⁾ «Datar tercius locus: telonum nempie ante coelum et infernum, ubi animae teloniantur.» Keserű György napi jelentései gr. Forgáchhoz a kihallgatásokról. *Váradai püspöki levéltár.* 1756.

jegyzőkönyvbe iktatására. Mikor az archimandrita a vasadiak kihallgatásánál azt kívánta, hogy kérdeznék meg tőlök a bizottság: mik akarnak lenni, egyesültek vagy nem-egyesültek? A bizottság jónak látta, hogy kitérőleg feleljen. Ezt — úgymond — majd ő felsége dönti el a jegyzőkönyvekbe foglalt feleletek szerint.

Klobusiczky érsek s Kollár utóbb kiléptek a bizottságból, s az így megüresedett elnöki széket gr. Batthyány Imre, a jegyzőit pedig Philippides de Gaja foglalta el. De Ville és Hadik tábornokok végig tagjai maradtak a bizottságnak, mely működését két év alatt, 1756. nyarán fejezte be.

De Ville a Bécsbe küldött jegyzőkönyvekhez külön jelentést is csatolt a királynő számára, melyben előterjeszté javaslatait, bár — mint maga megjegyzi — Batthyány nem mindenben értett vele egyet. Viszont Batthyány is küldött fel javaslatot, de csak az úrbéri viszonyokra vonatkozót, melyről ismét De Ville azt jegyzi meg, hogy sem vele, sem a jegyzővel nem közölte.

De Ville jelentése¹⁾ nyíltan elárulja, hogy szerzője a biharvármegyei oláhok vallásügyét *vácz* ügynek tartotta, a mint azt csakugyan Bécsben is az illir osztlálynak adták ki; és hogy Várad püspökeinek az unió terjesztése körüli buzgalomát hitvány haszonlesésből származtatta, hogy tudniillik több tizedet kapjanak.²⁾

Ez ép oly hamis, mint igazságtalan tételektől, ép oly hamis, mint igazságtalan következtetésekre jut.

Szerinte ez ügyben:

Bűnös a vármegye.

Bűnös a káptalan.

Legbűnösebb a püspök.

¹⁾ «Tres humble Relation des operations de la Commission ordonnée a Grand Varadin pour la recherche des unis et non unis du rit grec.» Kelet és aláírás nélkül. Egykorú másolat. Ivrót, hat levél. *Váradai püspöki levéltár*: VII. 329.

²⁾ «Le Clargé latin par un vile et sordide intérêt s'est servi de tous les moyens les moins licites pour faire passer tout le peuple pour uni pour en tirer les dixmes.» *Idézett helyen*; 6. és 2. l.

Ellenben:

Derek az aradi vladika.

Derek Kovács Melét.

Legderekabb az oláh nép.

Ezeket meg kell jutalmazni; azokat büntetni.

Biharvármegye egyrészt kötelességét mulasztá, másrészt hatalmával visszaélt; ennél fogva alispánját (Beöthy Mihály) s másodalispánját le kell tenni, s bizonyosan királyi biztosra gondol, midőn javallja, hogy oly férfiu küldessék a megyébe, a ki megbízható s a királyi rendeleteket nem teszi félre.

A káptalan hamis jelentéseket küldött a felségnek; a vallás dolgában kevés buzgóságot, az eljárásban eszélytelenséget tanúsított; azért kemény dorgálást érdemel, sőt jövedelmei is egyidőre elvonhatók.

Gr. Forgách ártatlanul vádolta az aradi püspököt; nagy hangon hirdette az unió elterjedését, holott a bizottság előtt 8667 családfő közül (13,428 gyermekkel) csak 255 (431 gyermekkel) vallotta magát egyesültnek; egyesült papokat erőszakolt a nem-egyesültekre; el nem képzelhető tudatlanságban hagyta nemcsak az oláh népet, hanem még papjait is; de mert állásánál s az uralkodó vallásra való tekintetnél fogva a törvények szerint nem büntethető: a bizottságnak, melyre ő adott okot,¹⁾ összes költségeit, s az előzőtt papoknak tartását is, kik miatta jutottak kínos helyzetökbe, ő tartozzék viselni.

Ellenben:

Az aradi püspöknek joghatósága a kiváltság-levelek értelmében kiterjesztendő mind azokra, kik nem-egyesülteknek vallották magokat.

Kovács Melét, épen az unió érdekében, a latin püspöktől függetlenítendő s melléje szentszék adandó. Mondják, hogy nem tudós, de példás életű, a latin püspök választá, az oláh nép és papság szerető és kívánja.

A nem-egyesültek felszabadítandók a tizedfizetéstől s általában az úrbérség rendezendő; különben kivándorolnak. Pedig

¹⁾ «Il a donné par sa mauvaise conduite occasion a cette commission.»

az államveszélyes törekvések (t. i. a magyarok törekvései) ellenében talán ők alkotják az egyedüli, biztos gátat. Eddig is sok hasznos szolgálatot tettek; ha nem lesz panaszuk, nem lesznek hívebb alattvalói a felségnek.

Minthogy e javaslatokkal a királyi bizottság elnöke, gr. Batthyány Imre, nem értett mindenben egyet, a királynő kiadta azokat felülvizsgálás végett az illir ügyek udvari osztályának. Ez osztály elnöke volt: br. Bartenstein, tagjai: De Ville tábornok, br. Bartenstein udvari tanácsos, br. Mark, Bittermann jezsuita atya, Huttner udvari tanácsos, Koller Ottó titkár és Philippides de Gaja jegyző. Magyar ember tehát egy sem, De Ville mellett még Batthyány sem.

Bécsben a jelentést s a javaslatokat 1756. nov. 10-ikén kezdték tárgyalni. Természetesen, jóváhagyták egészen, csak egyes körülményeket bővítettek ki, például, hogy Beöthy Mihály alispán mint akarta az aradi püspököt Velenezérről 24 lovas legénnyel kiűzetni, de Baranyi Mihály lebeszélte róla; vagy egy-egy javaslatot egészítettek ki, például, hogy az egyesült püspök szentszékében egy vagy két, a görög szertartásban jártas jezsuita atyának is legyen helye.¹⁾

Erre a királynő intézkedései gyorsan következtek.

Gr. Forgách Pált 1757. április 26-ikán áthelyezte a vaczi püspökségre:

Forgách előtt nem maradtak titokban Kovács Melét üzelmői a bizottság működése közben; ismerte De Ville tábornok vádjait; de amazokra nézve maga jegyzi meg, hogy ő megbiúsítá azokat; emezekre nézve pedig, hogy nem találtak hiteltre.²⁾ Így nem esoda, hogy áttételét is akkép magyarázta, hogy azt a királynő saját jószántából tette, mert meg akarta őt — ügy-

¹⁾ Prothocollum Deputationis Aulicae habitae die 10. novembris 1756. in Illiriis. Egykorú másolat. Ivrót, 9 beírt levél. Szövege egészen német. *Váradí püspöki levéltár*: VI. 295.

²⁾ «Sub hac Commissione variu molimina adhibuit meus Suffraganeus graeci ritus, ut dividatur Dioecesis in latinos et valachos et etiam tali modo ipsi proventus: sed tamen contrarium evitit.» — «Plura etiam delata a Generali Ville, quae non substiterunt.» Vita et acta Pauli C. Forgách. 37. l. *Gimesi levéltár*.

mond — vigasztalni azon sok keserűség után, mit neki a nem-egyesültek okoztak.¹⁾

De még ugyanazon évben július 14-én jött a királynőnek egy másik levele, melyben nyíltan kimondja, hogy az aradi püspök az ő biharvármegyei nem-egyesült híveit szabadon meglátogathatja; és hogy a mult zavarokban úgy Forgách, mint Biharvármegye nem kissé vétkesek.²⁾

Jött még egy harmadik levél is, vagy inkább már ítélet, mely gr. Forgáchot a királyi biztosság összes költségeiből (17,660 ft) tizenegyezer forintnak fizetésében elmarasztalta.³⁾

De Ville tábornok javaslatai tehát részben már beteljesedtek: beteljesednek még jobban is.

Mielőtt azonban tovább mennénk, a fentebb mondottakhoz hozzá kell még adnunk, hogy a mai váradi székesegyháznak s mind annak, a mi körülötte emelkedik, — nemcsak eszméje, hanem sok részben megvalósítása is gr. Forgách Páltól ered.

XV.

Egy nagy igazság volt De Ville tábornok jelentésében: a tökéletes tudatlanság még a papok nagy részénél is. Gr. Forgách ezt szintén elismeri, de nyugodtan szól róla,⁴⁾ mint olyan, a ki tudja, mi történt addig. A Rákóczi-forrádalom óta, három-négy évtized alatt, az ország akkori körülményei közt, ezt a bajt gyökeresen megorvosolni nem lehetett, tán napjainkig sem sikerült.

De tudatlanság és vallásos meggyőződés nem férnek meg együtt. A külső körülmények változával változni kezdett az unió iránti ellenséges hangulat is.

¹⁾ »Regina Maria Terezia, motu proprio mihi (Episcopatum Vaciensem) contulit, volens me consolari post multas calamitates cum schismaticis habitas et ad meliorem auram transferre.« Vita et acta 40. l. I. k.

²⁾ A püspöknek s a vármegyének szóló levél a czímen kívül egyenlő tartalmú. *Váradi püspöki levéltár*: I. anni 1757.

³⁾ A magyar kir. kamara-tanács levele Pozsonyból, 1758. jan. 13. *Váradi püspöki levéltár*: C. Paulum Forgách resp.

⁴⁾ Vita et acta Pauli Forgách, 36. l.

A királynő még 1757 nyarán újra, most már harmadik ízben, bizottságot küldött Váradra. Tagjai voltak: gr. Batthyány Imre, a ki azelőtt, továbbá Kempff Ignác udvari tanácsos, kit utóbb Kozzka János Ferencz váltott fel, jegyzője pedig ismét Philippides de Gaja.¹⁾

E bizottságnak már hálásabb feladata volt: a panaszok, vádak, ellentétek kiegyenlítése, szóval a béke munkája.

Legjelentékenyebb műve: egy szabályzat, mely az egyesültek közt a rend és béke biztosítására törekedett, s melyet a királynő 1758. nov. 29-ikén szentesített.

E szabályzat szerint:

1. A mely templomokat kath. földesurak vagy egyesültek építettek: ezeké legyen egy pappal, habár ott helyben egy híve sincs; de a pap a nem-egyesültek vallási dolgaiba ne avatkozzék.

2. A hol a többség egyesült: a templom azé; de ha a lakosságnak legalább negyedrésze nem-egyesült és más parochiához nem tartozik: építhet templomot s tarthat papot.

3. A hol a többség nem-egyesült: a templom a többségé; az egyesültek azonban építhetnek ott új templomot. De ha a többség is előbb egyesült volt és csak mostanában hagyták el az uniót: a templom az egyesülteké, s a nem-egyesültek nem építhetnek templomot.

4. A hol egy egyesült lélek sincs is, de egyesült pap van: a templom — kivéve ha valamely kegyúr az egyesülteknek építette — a nem-egyesülteké, de az egyesült pap ott maradhat, csakhogy a lelki dolgokba nem avatkozhatik.

5. A hol nincs templom és egyesült vagy nem-egyesült pap sincs; maradjon meg a mostani állapot; mindenik fél tartozék ahhoz a lelkészséghez, melyhez eddig tartozott.

6. A hol sem templom, sem pap nincsen, de annyi egyesült van, hogy templomot építhet s akar is építeni: ezt szabadon tehetik, papot is tarthatnak.

¹⁾ A Forgáchhoz intézett levél eredetiben, a vármegyécé másolatban. *Váradi püspöki levéltár*: I. 1757.

7. A hol a lakosok a multkori bizottság előtt sem az unió mellett, sem az ellen nem akartak nyilatkozni: ott a templomba egyesült pap helyezendő, de a nép csak szép szerével hajlítandó az unióra.

8. Ha pedig ez utóbbi helyek valamelyikében azóta egyesek vagy többen a nem-egyesülés mellett nyilatkoztak volna: maradhatnak az aradi püspök hívei, de templomot nem építhetnek.

Községeként pedig meghirdetendő, hogy az aradi püspök joghatóságát s a nem-egyesült nép vallását szabadon gyakorolhatja, «kiváltságaik sértetlenül maradnak», de az uniónak keresztény módon való terjesztését megakadályozniok nem szabad. Ez ő felsége akarata; a ki ellene vét, meglakol érte.

E szabályzatot a bizottság mind a váradi, mind az aradi püspöknek megküldte s egy mellékletet is csatolt hozzá, mely röviden így szól:

Az 1755-1756. évi vallomások szerint

Egészen egyesült egyházak:

Pocsaj, Szent-András, Nagy-Léta.¹⁾

Katholikus földesuraktól épített egyházak néhány egyesült családdal:

Hájó	Papfalva
Fancsika	Petrány-Valány
Krajnikfalva	Kerpenyest
Ürgeteg	Kimpul.
<i>Semleges községek:</i>	
Kopacsel	Banasesd
Ósi	Dragot
Bánlaka	Magura
Kardó	Alsó-Kimpán
Vasad	Segyestyel. ²⁾

¹⁾ Feltűnő, hogy a bécsi illir-osztály jelentése szerint a Belényes vidéki uradalmakban is maradt két egyesült község (17. lap), s az itt említve nincs.

²⁾ Mind a szabályzat, mind a melléklet a *váradi püspökség levéltárában*: 1758, 49.

Az unió, mint látjuk, rettenetesen megfogyva került ki a két ritus küzdelméből, de törve nem. S a küzdelem edz, a szenvedés termékenyít.

Keserű György váradi kanonok s az 1755—1756-iki bizottságban püspöki biztos, ünnepies tiltakozást nyújtott be, előadva, hogy az oláh papok s községek közül többen az eléjük adott kérdésekre nem őszintén vagy épen hamisan feleltek; némelyek meg eltagadták vagy nem akartak rá emlékezni, hogy hitlevelet adtak volna magokról.¹⁾ De kerületenként magok az egyesült esperestek s papok által vizsgálatot is tartottak, tanukat vallatva ki arról: hogy a pap milyen vallásu volt; kitől kapott fizetést? a templomot ki építette; szerelvényeit ki adta? és kitűnt, hogy sok pap, ki a királyi bizottság előtt nem-egyesültnek vallotta magát, — már br. Luzénszky István váradi püspök († 1734) idejében s azóta is »mind angariát, mind dolmánt« vagy »mentére, papi dolmánra való posztót« kapott Várad püspökeitől.²⁾ Volt olyan pap is, ki hívei füle hallatára hol egyesültnek, hol nem-egyesültnek mondta magát, mint Páskuj vasadi pap, ki ellen 1759-ben Drágosi Mojzes tartott tanúvallatást.³⁾ Ugyanaz a Drágosi, a ki ekkor még csak váradi egyesült plebános, de — mint meglátandjuk — az unió történetének kiváló alakja lesz.

A sok, újabb tanúvallatás mindenütt nagy feltűnést keltett, kutatták titkos czéljait s csakhamar szárnyra kelt a hír: hogy mind azok ellen, kik megtagadták az uniót, mint hit-tagadók ellen, pert fognak indítani. Ez hatott. Az emberek végre eszmélni kezdtek s gondolkozóba estek azon: hogy a vallás mégis csak nem olyan, mint a vásári pergő, melyben válogatni lehet. Majd felébredt bennök a méltányosság, a megbecsülés érzete is úgy a vallás, mint annak szolgálá, kivált előzőtt szolgálá iránt.

¹⁾ *Váradi püspöki levéltár*: 756, 8.

²⁾ A vallatási György prothopopa s grossi egyesült lelkész, Bogdán béli egyesült lelkész, s a nyermegyi szintén egyesült lelkész, továbbá a béli kerület két bírója s jegyzője tartotta. A felette érdekes jegyzőkönyv eredeti példánya, írvet, 11 beírt levél, a *váradi püspöki levéltárban*: VI. 295.

³⁾ A jegyzőkönyv eredeti példánya, *U. o.* 759, 30.

Az előzőtt papok szintén megjelentek volt a királyi bizottság előtt. És ott bátor, mondhatni hitvallói tanúságot tettek hitökről. Hálával emlékeztek meg jóltevőikről is: a várad-i püspökökről, kivált gr. Forgáchról.

Péter piskolti pap — például — elmondá előbb élete rövid történetét: Torda vármegyében, Koppádon született. Oláhországban Neophitus püspök szentelte föl. Ekkor csak annyit kérdeztek tőle: tud-e olvasni? Mikor a piskolti plebániát megkapta, hívei egyesültek voltak. Még csak három év előtt is processióval fogadták Kovács Melét suffraganeust. Mindig az unió értelmében tanította híveit s azok elfogadták tanítását egész az aradi püspök bejöveteléig. Tizenhat év óta mindig kapott valamit Várad püspökeitől, de már nem emlékezik jól, hogy évenként mennyit? tavaly tíz, ez idén harminczhárom forintot kapott. Elűzetése pedig így történt: mikor megjött az aradi püspök, hívei mondák neki: hogy ötszáz arany bírság alatt távozzék közülök, mert így parancsolta Gyuró Gábor, vagy tartson velök. Ő a várad-i püspökhöz ment panasza, de mikorra visszajött, családját már kihányták a parochiáról. Ekkor a szomszéd házba költözött, de Gyuró Gábor innét is kihányatta.

A mikor pedig hitéről kérdezték, bátran felelte: Hiszek egy Istenben, a ki Atya, Fiú és Szentlélek. Hiszem, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik; hogy van harmadik vagyis tisztító-hely; hogy az anyaszentegyház feje a római pátriárka; hogy a szent misében kovásztalan kenyeret lehet használni, a mint Krisztus is olyat használt.*¹⁾

Az ilyen vallomásoknak hatásuk volt a népre is.

Az idézett 1758-iki szabályzat pedig akkép intézkedett az előzőtt papokról, hogy maradjanak helyöken, míg a kőbor pópákat eltávolíthatják.²⁾

És ez szerencsés intézkedés volt. Ők alkották a kapesot az unió múltja s jövője között; ők lehettek e jövőnek legalkalmasabb előkészítői is.

¹⁾ *Várad-i püspöki levéltár*: 1756. 18.

²⁾ »donec suo tempore missionarii vagi exmittentur.«

XVI.

Gr. Forgách Pál a királynőnek azon rendeletét, melyvel az aradi nem-egyesült püspöknek Biharvármegyében szabad joghatóságot engedett, — azon lemondással teljes szavakkal küldé le a várad-i levéltárba, hogy az unió ügyén már most csak a jó Isten segíthet.¹⁾

Valóban a helyzet, a tapasztaltak után reménytelennek látszott, kivált hogy az aradi püspök vikáriusát is rögtön behelyezte Várad-Velenczére. De gr. Forgách utóda Váradon br. Patachich Ádám lett. Ép oly nagy pap, mint nagy úr. Bőkezű, tudomány- és művészetkedvelő. De a minék talán legtöbb hasznát vehette, gr. Patachich Gábornak, az erélyéről ismeretes kalocsai érseknek, iskolájából került ki.

Magának is ekkor építtette Váradon a mai püspöki lakot, folytatta székesegyháza építését; de az unió érdekeit sem téveszté szemel elől. A történeteket ismerte, de inkább okulásra használta. Ő is, mint elődei, saját híveit tartotta az egyesülteket.

Nem lehetett előtte ismeretlen, hogy Kovács Melétet püspökké neveztetésekor a pápa fölmentette a monostorban lakás kötelme alól. A keleti egyház püspökei ugyanis monostorban kötelesek lakni a Szent Vazul-rend szerzeteseivel, kik a püspöknek mintegy káptalanát teszik, neki tanácsadói, az ifjúságnak pedig nevelői.

Br. Patachich Ádám mindjárt püspöksége első évében hasonló monostor építéséhez fogott, s az 1760—1762. években 22,562 forintot költött rá.²⁾ Addig is pedig, míg az fölépül

¹⁾ Cum in humanis non sit spes propagandae unionis sacrae: rependa erit in Deo solo, qui dabit affectum votorum nostrorum; novit enim viam, qualiter inscrutabili iudicio suo in gloriam suam salutem animarum procuretur. . . . In Curia Ghymes 16 Septembris 1757. « *Várad-i püspöki levéltár*: I, 1757.

²⁾ »Pro Conventu Basilitarum tempore Br. Adamii Patachich:

Anno 1760: 8,325 rf. 39 k.

» 1761: 11,044 » 22 $\frac{1}{2}$ »

» 1762: 3,192 » 12 $\frac{1}{2}$ »

22,562 rf. 14 $\frac{1}{2}$ k.

Budai országos levéltár: Cancell. 5607. an. 1770.

s megnépesülhet, az egyesült papság számára szentszéket szervezett s annak egyik tagjává a váradí jezsuita atyák egyikét nevezte ki (neve nincs kiírva), hogy kezére járjon az oláh suffraganeus püspökök, s tudománya és buzgalomával elősegítse az uniót. 1764—67-ben Dobra László jezsuita atya egyszerűmind oláh missionarius s a váradí suffraganeus püspökök coadjutora; 1767—71-ben pedig Dobra József, 1772-ben meg Vinkler József jezsuiták szintén oláh missionariusok.¹⁾

De br. Patachich püspökök gondja volt az iskolákra is, melyekre évenként mintegy kétezer forintot,²⁾ s általában az egyesült papságra évenként 9—10 ezer forintot fordított.³⁾ Midőn pedig azt olvassuk, hogy a másodszor nősült papokra is voltak kiadásai⁴⁾ s kétségkívül nem jutalomképen: ebből méltán következtethetjük, hogy az erkölcsi érték emelése, különösen a papoknál, szintén nem került ki figyelmét.

De az unióra nézve alig lehetett üdvösebb intézkedés, mint az, hogy mind br. Patachich, mind a váradí káptalan, birtokaikon az egyesült egyházak s lelkészségek kegyári terheit magokra vállalták. Ez nemcsak a papokat, hanem a népet is közelről érdekelte, s úgy ezekre, mint azokra csak megnyerő hatást gyakorolhatott.

De az unió terjesztésének ekkép megindított munkájában Kovács Melétnek hihetőleg kevés cselekvő szerep jutott. Aaron Péter erdélyi egyesült püspök már 1751-ben gr. Forgách Pálhoz intézett levelében simoniaról vádolta őt, melyet a papok szentelésénél, ismételt figyelmeztetése ellenére, többször elkövetett.⁵⁾ Forgách még igyekezett kimenteni segéd-püspökét.⁶⁾

¹⁾ *Budapesti egyetemi könyvtár*: Jesuit. Vamad. az idézett évekűl.

²⁾ »Pro scholis gr. rit. unitorum anno 1765: 1810 fl. 6), k. *Budai országos levéltár*: Canc. 5607, anno 1770.

³⁾ 1760—1768 évekről évről-évre ki van mutatva a kiadás »Pro clero gr. rit. et rectoribus« és »Ad pias causas gr. ritus«. *U. o.*

⁴⁾ »Anno 1760 in Junio (csak ebben az egy hónapban): ad Episcopum gr. rit. Suffraganeum 134 fl. 48 kr. (ez nem a rendszeres fizetés); ad Clerum gr. rit. unitum 2335 fl., ad *bigamos gr. rit. unitos* 70 fl., ad scholarum rectores gr. rit. unitos 66 fl., ad *pias causas* 79 fl., ad aedificium monasterii Basilitarum 1087 fl. 26 k. *Budai országos levéltár*: Cancell. 102, 1759.

^{5—6)} Aaron Péter két eredeti levele; az utóbbiból kiténik gr. Forgách mentése. *Váradí püspöki levéltár*: 751, 74.

De jött a királyi bizottság ülészéseihez nehéz korszaka. Gr. Forgách előtt nem maradt titokban — mint láttuk — Kovács Melétnek nem épen önzetlen törekvése. Ehhez járult, hogy Kovács néhány papjával surlódásba jött s ezek egyike súlyos vádakhoz hozott föl ellene br. Patachich előtt.¹⁾ Előmutatták bizonyos szerződését, melyet 1747-ben, még előléptetése előtt, Vazul főesperesttel s gyalányi pappal kötött, s mely a simonia vádjától még kevésbé bírta őt megmenteni.²⁾

Majd 1761-ben jött a királynőnek egy leirata br. Patachichhoz, a ki ebből megtudta, hogy Kovács Melétnek több panasza van, nevezetesen szegénysége miatt is, noha már ekkor a terményekbeli járandóságon kívül évi 3134 frt készpénz fizetése volt.³⁾ Hogy br. Patachich erre milyen felterjesztést tett? megmutatja a királynő újabb leirata, melyet br. Patachich kezén át juttatott Kovács Melétnek. Ne békételenkedjék — inti abban a királynő — tapasztalhatta, hogy kellő gond van rája, s ha mégis kérvényez, azt ne előljárója, a váradí püspök megkerülésével tegye. Ha valamire szüksége van, forduljon püspökéhez, a ki mint eddig, úgy ezután is segít rajta. Mindenesetre pedig tartsa magát a kellő határok között. A rossz nyelvekre ne hallgasson; titkos összejövetelek tartásától pedig őrizkedjék.⁴⁾

Ily körülmények között érkezett 1761-ben br. Patachich püspök kezéhez Drágosi Mojzes kérvénye, melyben hivatkozva tíz évi szolgálatára, a váradí egyházmegye görög szertartású főesperesttségéért folyamodott. Br. Patachich nem sietett elhatározásával, de midőn Drágosi egy év múlva megújítja kérvényét s Patachich a kinevezés hasznos voltáról meggyőződött: kiadatta a kinevező oklevelet.⁵⁾ Tekintve — úgymond — azt az

¹⁾ Damianovich Fülöp pap vádlelvele. *U. o.* 1760, 21.

²⁾ A szerződés beküldött másolata. *U. o.* 1747, 8.

³⁾ A királynő alább idézendő 1761-iki leirata.

⁴⁾ A királynőnek (Bécs 1761. máj. 22) br. Patachichhoz s a magyar kancelláriának ugyanazon kelet alatt Kovács Melétnek intézett levele. *Váradí püspöki levéltár*: 1761, 17.

⁵⁾ Drágosi eredeti kérvénye, kelet nélkül, melyben említi, hogy egy év előtt is folyamodott. — Br. Patachich kinevező oklevele 1762. június 4-éről. Fogalmazvány. *U. o.* 1762, 62.

ernyedetlen buzgalmat, melyet a szent unió terjesztésében évek óta tanúsított, s bizonyosan azon reményben is, hogy ezentúl szintén nem kisebb buzgalmat tanúsítand.

Mikben nyilatkozott Drágosinak unióbeli buzgalma? s általában, azon évtized alatt, mely az 1755–56-iki vallatások után lefolyt, — hogyan sikerült a kóbor papokat eltávolítani, az előzőtt lelkészeket elhelyezni s ez egyes községeket az uniónak ismét megnyerni? mind erről részletes adataink hiányznak; de a tíz évi munka eredménye ismeretes.

A váradai papnevelő-intézet nyomdája, melyet gr. Csáky Miklós püspök szerzett, 1765. évre »Calendarium«-ot adott ki. Igénytelen kis könyv az; alig nagyobb, mint egy gyermek tenyere. Annál érdekesebb a tartalma.

Br. Patachich Ádám czímerén s a naptári részen kívül azon három testületnek névsorát is közli, melynek br. Patachich feje volt, tudniillik: a váradai egyházmegye római katolikus, továbbá görög-szertartású papságának, végül pedig Biharvármegye tisztviselőinek. A váradai püspök ugyanis I. Mátyás király ideje óta Biharvármegye örökös főispánja volt.

De a kis könyvnek ezúttal csak a görög szertartásuakra vonatkozó részével foglalkozhatunk. Ez a rész a 22-ik lapon kezdődik, a hol latinul a következők állanak:

Egyesült görög szertartású papság.

Ez alatt:

Méltóságos és fötisztelendő Kovács Melét úr tegeani püspök, Patachich püspöknek a görög szertartásuak közt suffraganeusa és általános helyettese.

Ismét ez alatt:

Főtisztelendő Drágosi Moyses úr egyesült görög szertartásu áldozópap és Nagyvárad-kerületi főesperest. (Itt a »kerület« szó tévedés, mert a kinevező oklevél határozottan egyházmegyei főesperestről szól.)

A következő oldalon az alesperesti kerületek kezdődnek:

Gyéresi kerület: nyolcz plebánia.¹⁾ Ezek közt első: Várad. Plebánosa: Simon János alesperest. Segédei: Prelukay Kele-

¹⁾ A plebániák: Várad. — Hájó. — Hegyesel alias Hsraungmező. — Rojt. — Szakál. — Homorok. — Gyéres. — Szent-András.

men, Gergelyfi Péter, Abrahamovics András és a negyedik: Elek. Ennek, valamint a vidéki papságnak, egy-kettőt kivéve, még csak keresztneve van, de a megtisztelő »úr« mindenik névnel ott áll.

Sebes-Kőrösi kerület: tizenhárom plebánia.²⁾ Alesperest nincs. Réven az egyik lelkész »Cantor«, tudniillik: a kántor helyét töltötte be.

Kis-Ürögdi kerület: tizenöt plebánia.³⁾ Alesperest: Péter kis-ürögdi lelkész.

Belényesi kerület: nyolcz plebánia.⁴⁾ Alesperest: Vazul (sonkolyosi plebános?), Belényesi plebános: Papolczai Demeter.

Vaskohi kerület: négy plebánia.⁵⁾ Alesperest: György vaskohi lelkész.

Béli kerület: hat plebánia.⁶⁾ Alesperest: György grossi lelkész.

Tulcai kerület: nyolcz plebánia.⁶⁾ Alesperest nincs.

Laksági kerület: harminczkét plebánia.⁷⁾ Alesperest: Áron Mihály pocsjai lelkész. Acsádon és Létán két-két pap, utóbbi helyen az egyik az oroszoké.

Összesen kilenczvennégy plebánia száznál több felszentelt pappal.

¹⁾ Kővágó. — Nagy-Borsod (Bárod?) — Nagy-Patak. — Kopacsél. — Ősi. — Krafnikfalva. — Isópallag. — Csésze. — Feketeputak. — Bálnak (?). — Rév. — Battján. — Lőréc.

²⁾ Kis-Ürögdi. — Székelytelek. — Sályi. — Rózsafalva. — Nyárszeg két pappal. — Csehi. — Mocsár. — Apáti. — Fekete-Gyéres. — Pósa. — Bikács. — Oláh-Gyepes. — Barakony. — Fekete-Tó (ügy). — Nagy-Ürögdi.

³⁾ Belényes. — Sonkoly. — Venter. — Örvényes. — Ujlak. — Szombatság. — Sebes. — Szakál.

⁴⁾ Vaskoh. — Susti. — Lunkoj. — Alsó-Kimpán.

⁵⁾ Gross. — Béli. — Nyermeg. — Maros. — Valány. — Tagadó.

⁶⁾ Kardó. — Kocsuba. — Kescháza. — Petegd. — Kápolna. — Gyanta. — Dömbrávicza. — Urszál.

⁷⁾ Pocsj. — Acsád. — Hosszapályi. — Selénd. — Ábrahám. — Széltalló. — Szunyogd. — Vasnd. — Almád (ügy). — Dorna. — Csáános. — Almaszeg. — Piskos (ügy). — Papfalva. — Léta. — Vértes. — Nadántelek. — Csuba (ügy). — Kakad. — Polbirtánd. — KisLáz. — Királyi. — Bozsaj. — Monospetri. — Sárszeg. — Petard. — Gyenet (Genyéte). — Gálospetri. — Csételek. — Papfalva. — Értaresa. — Tótfalu.

XVII.

E tanulmányunk célja az volt, hogy föllevenítse annak emelkedését: mint hozták vajdák, kenézek az oláhokat először Biharvármegye hegyei közé; mint telepítették meg őket később magok földesuraink a síkabb tájakon is; mint rendezték magok a váradi püspökök már a középkorban egyházi viszonyait; mint emelték nemességre őket; és a mi fő: mint terjesztették és szilárdították meg köztük a vallás-uniót, melynek szellemi nemességüket köszönhetik.

Az unió — írja egyik jelesök, Obednare — felséges egy dolog volt. Nélküle ma sem volnánk műveltebbek, mint a bulgárok. Sinkai nyitotta meg szemünket, de ha nincs unió: ő nem megy Rómába, jelentéktelen falusi pap marad. Az unió által ismerkedtünk meg a latin műveltséggel, mely nélkül az oroszok talán már elnyeltek volna minket. Mert Kiew Rómának ellenkibasa.¹⁾

Az unió 1765-ben kilenczvennégy lelkeszséggel és száznál több pappal már Biharvármegyében is szilárdan állt.

Kik elleneztek legjobban; kik tettek, áldoztak, sőt szenvedtek is érte legtöbbet? láttuk.

1765 után a helyzet változik. A megerősödött unió független akar lenni Várad püspökétől. Hogy hogyan ér cél? az méltó tárgya egy újabb tanulmányunk. Itt csak vázlatosan ismertethetjük.

A római katolikusok nem csupán egyesülést, hanem egységet is vártak;²⁾ ellenben az egyesültek — mint egyik főesperestjük tolmácsolá — nem azért egyesültek, hogy alárendeltek legyenek.³⁾ Sőt ámbár katolikusok kezdtek s terjesztették az uniót, egyszerre csak az kezdett hangozni, hogy az

¹⁾ A felette érdekes levél Rómában 1884. márcz. 27-én kelt; egész terjedelmében küli *Nilles: Symbolae*, 364. l.

²⁾ »Non tantum unionem, sed etiam unitatem.«

³⁾ Szabados János munkácsi székesegyházi főesperest mondása gr. Eszterházy K. egri püspök előtt 1769-ben Egerben: »non ideo facti sumus uniti, ut simus subditi.« *Váradai képtalani levéltár*: 45. 32.

unió lassú terjedésének a katolikusok az okai, nevezetesen, Váradon maga a latin püspök.¹⁾

De Váradon is mutatkoztak oly jelek, melyek elárulák, hogy az unió megvan, meg is lesz, de nem a váradi püspökséggel.

Mikor az 1756-iki vizsgáló bizottság előtt arról van szó, hogy az oláh papok közül kik és mennyi pénzbeli segédelmet kaptak a váradi püspöktől? elismerik, hogy kaptak, de sokan hozzáfeszik, hogy azt ő felsége küldte.²⁾

Mikor br. Patachich püspök 1770-ben Popovics Arzen új archimandritát a görög egyesültek számára Rómában előrt szertartással akarja beiktatni s a főpapi jelvényekkel földiszíteni: Popovics csak az Oroszországban dívó szertartások s imák közt volt hajlandó elfogadni úgy a jelvényeket, mint a beiktatást.³⁾

Hogy Kovács Melét már gr. Forgách Pál püspök idejében törekedett a függetlenségre, s hogy e törekvését De Ville tábornok nemcsak támogatta, hanem a királynőnek is előterjeszté s az illír osztály szintén pártolá: mindezt már láttuk. Most egyszerre a körülmények is kedvezőleg alakultak a függetlenítés keresztülvitelére.

A mit már Pázmán Péter tervezett, III. Károly király el is kezdett: a régi egyházmegyék kikerekítését s újak fölállítását, — azt csak Mária Terézia vitte véghez uralkodása végső éveiben, mikor már József, a nagy újító, uralkodótársa volt.

A tervezett püspökségek között három a görög egyesülteknek volt szánya: a munkácsi, a körösi s a nagyváradi, teljesen függetlenül a latin püspököktől. Az udvari kancellária úgy vélte, hogy ha a görög szertartású püspökök tovább is a latin püspököktől függének, a függés, mint gyűlöletes dolog,

¹⁾ Ugyanakkor s ugyanaz előtt, mint az előbbeni idézetben, Brađács János szavai: »Varadini ordinaria potestas Episcopi latini; in Transilvania autem influxus unius Jesuitae theologi.« *l. h.*

²⁾ *Váradai püspöki levéltár*: 1756. 18.

³⁾ »ipse novus ritus et orationes, ut dicit, in Moscovia usitatas, composuit, atque iuxta has more Russorum infula episcopali decorari et installari praetendit.« *Budai országos levéltár*: Cancell. 4249. a. 1770.

veszélyeztetné az unió eddig elért sikereit is.¹⁾ A kancellária tehát egészen magáévá tette De Ville tábornok s az illir osz-
tály javaslatát.

Közbe jött 1775-ben Kovács Melét váradi suffraganeus püspök halála is,²⁾ a mi a nagyváradi görög szertartású püspökség kérdésének megoldását még inkább előtérbe helyezé.

Br. Patachich Ádám a tőle függetlenül föllábitandó püspökség ellen határozottan tiltakozott. Aggályai voltak, a mikben a római szentszék is osztozott volt.

Ohajtáná — írta a pápa ez ügyben a királynőnek — ohajtáná a királynő minden esetre nemes szándékait megvalósítani, de nyugtalanító s le nem küzdhető kétségei vannak. Ismeri a görög fajt, volt alkalmá tapasztalni elégszer, hogy ígéreteiben, még esküiben sem mindig lehet bízni, ráhagyatkozni meg épen veszélyes. Ohajtja tehát ez ügy elhalasztását. Követét küldi a királynőhöz, hogy aggályait bővebben is közölje vele, és hogy ha lehet, hozzon tőle oly tudósításokat, melyek a pápa kétségeit és félelmét eloszlathatnák.³⁾

¹⁾ *Budai országos levéltár*: Cancell. 570. a. 1777.

²⁾ *Nilles*: *Symbolae*. 647. l. a *Schematismus Cleri Diocesis M. Vardiensis*. gr. r. 1845. évfolyamának elején közölt, *„Brevis notitia“* 55. l. szerint Kovács Melét halálát 1770-re teszi; de az egykorú *Gánóczy A.:* *Episcopi Vardienses*. II. 457. l. a) 1775. évet ír s egyéb levéltári adatok is ez év mellett bizonyítanak.

³⁾ *Cum haec ex tuae Matris sententia de latinis Episcopatibus sponte constituissemus, eundem animum attulimus ad illa etiam, quae proposita Nobis a Te sunt de novis Graeci-catholici ritus Episcopatibus instituentis; at quod vehementer displicuit, aliam ibidem rerum conditionem esse agnovimus, quae deliberationem nostram difficiliorem reddidit ac retardavit. Esi consiliis his tuis; quae religionis rationibus lauti intelligimus, acquiescere quantum in nobis est, maxime volumus; dubitationes quasdam ex animo Nostro eximere non possumus, quae plurimam Nobis anxietatem inferunt. Non enim ignoramus quae sit Graecae Nationis indoles, quamque tecta ac subdola eiusdem agendi ratio; multisque iam didicimus, ac in dies experimur exemplis, incerta esse, quae ipsa saepe religiose ac sancte promittit; valdeque periculosum quibuscumque illius pollicitationibus fidere, ac non raro contingit, ut per quos luerari alios speramus, illi ipsi a Nobis desciscant. In hoc igitur rerum statu differendum esse rem consenuimus, Tibique ipsi proponendas interea has dubitationes ac difficultates Nostras, si quo modo poterimus easdem nova allata a Te, quae quodammodo in re praesentis, rationum vi dissolvere. Itaque*

Téves tehát az az állítás,¹⁾ mintha a pápa a nagyváradi új püspökség megerősítését csupán a javadalmazás körül fölmerült nehézségek miatt halogatta volna.

De a kancellária el volt tökéelve, hogy az ügyet mindenáron keresztülhajtja. Drágosi Mojzest már ki is nevezte nagyváradi görög szertartású püspöknek, csak még a kihirdetéssel késett. El akart előbb háritani minden akadályt, s megszüntetni minden aggodalmat.

Br. Patachich Ádám váradi püspököt előléptette (1776 márczius 8-án) a kalocsai érsekségre, utódját pedig Váradra nem nevezte ki. Így hitte, hogy szabad keze lesz, a mint lett is; de kifelelte számításából az egyházi jogot. Ennek egyik törvénye, hogy széküresedés idején semmi újítás nem történhetik, s a mi történik, az érvénytelen.

Azután Rómát igyekezett megnyerni. Okoskodásának véleje ez volt:

1. Oly országban állittatik föl a püspökség (görög katholicus), hol a király katholicus.

cas ad Te Nostro nomine defert Ven. Fr. Josephus Archiepiscopus Berytinensis Noster apud Te Nuntius, ut ipsi diligenter in mandatis damus. Quapropter majorem in modum a Maiestate Tua petimus, Teque rogamus, ut cunctationem hanc Nostram ex ea ipsa, quam maxime in his rebus utique spectare debemus, religione proficisci putes, atque illum iteircu, his cum mandatis ad Te adventem, benigne excipere, quaeque ab eodem afferentur, audire, ac tecum ipsa considerare pro regia tua aequitate ac prudentia velis. Summopere confidimus fore, ut Tibi certissime constet, nihil Nos magis cupere, Carissima in Christo Filia Nostra, quam ut ea omnia, quae dubios Nos, incertosque haecenus reddunt, perspicua rationum tuarum luce collustrentur ac illa perro ad Nos a Te perscribat Ven. Fr. quae Nostro animo metum ac sollicitudinem prorsus omnem detrahant, ut et summae Nostrae ad Tibi gratificandum voluntati satisfacere, et alacres in id Pontificia Nostra auctoritate incumbere possimus, quod ex Tuis consiliis susceptum optimos deinde sortiri exitus ad plurimam Ecclesiae utilitatem, ad pacem iucunditatem utriusque Nostrum ac praecipuum Jus gloriae Tuaeque felicitatis incrementum etc. Datum Romae apud S. Petrum die 30. Novembris 1776. Pontificatus Nostri anno secundo. VI. Plus pápa levele Mária Terézia királynőhöz. M. k. kancz. levéltára. 570. 777.

¹⁾ *Nilles* és a *Brevis notitia* idézett helyein.

2. A király nevezi ki a püspököt s nem a nép választja. A kinevezésnél pedig főtekintet lesz a katolikus érzületre.

3. Ilyen érzületűeket neveznek ki majd kanonokoknak s főesperesteknek is.

4. A görög katolikus püspök alája lesz rendelve a primásnak, ki nem csak a kinevezésre lesz befolyással, hanem vigyázni fog az unióra is.

5. Az egyesültek papnövendékei a katolikusokéival együtt fognak neveltetni, hogy minden idegenkedést vagy épen ellen-szenvet a latinok iránt levetkezzenek.

6. Mint a munkácsi püspök már eddig is, úgy az újabban kinevezendők évenként beküldik az apostoli hitvallást (Professio fidei).

Ezek tekintetbe vételével, remélhetőleg, eloszlanak ő szent-sége aggályai s megerősíti az új püspökségeket (nagyvárad és körösi) annál is inkább, mert a püspökök kinevezése már megtörtént, köztudomásra jutott; botrány s az unió nagy kára nélkül vissza nem vonható.¹⁾

E közben s már ezt megelőzőleg is, folytak a tárgyalások az új püspökségek javadalmozása végett.

A nagyvárad püspöknek saját személyére 6000, székes-egyházára 800, négy szentszéki tanácsosának s egy szertartás-tanítónak 2800, papnevelésre 1200, összesen 10800 frt utalványoztatott s a várad latin szertartású püspökség tartozott kifizetni.

Drágosi Mojzes 1776 őszén folyamodott a felséghez, hogy:

1. A fentebbi összegek helyett szakítottassék ki inkább a várad püspökség uradalmából bizonyos megfelelő rész.

2. Ha ez meg nem történhetnék, adassék legalább egy falu Nagyvárad közelében.

3. Ajándékozzon a királynő az ő székesegyházának is, mint a munkácsinak ajándékozott volt, egy új ornatust.

4. Minthogy lakásul a várad latin püspökök régi házát nyerte, adassa a volt oláh vikáriusi lakást a Várad-belvárosi görög katolikus plébánosnak.

¹⁾ 1777 február 10. *Budai országos levéltár*; Cancell. 570, 877.

5. A növendékpapjainak tartására rendelt összeget ne a nevelőház főnökének, hanem neki, Drágosinak kezeihez szolgáltassa ki.¹⁾

A következő 1777 tavaszán híre érkezett, hogy Róma végre hajlandó kiadni úgy az új püspökségek (nagyvárad és körösi gör. kat.), mint az ezekre kinevezett két püspöknek megerősítő bulláit. Meg is íratta a bullákat, és azután »kijavítva« újra megíratta s úgy adatta ki.²⁾

Hogy miben állott a »kijavítás«? azt megemlítve nem találjuk; csak annyit tudunk, hogy Róma utóbb abbéli követeletétől is elállott, hogy a görög katolikus püspökök minden évben a katolikus hitvallást megújítsák s a pápai nunciaturának fölküldjék.³⁾

A királynő Drágosi és új püspöktársa, Bozsicskovics Vazul kérelmére arról is intézkedett, hogy a bullák váltság-díját a királyi kincstár fizesse ki.⁴⁾

A nagyvárad görög katolikus püspökség fölállítását szentesítő bulla 1777 június 23-ikán kelt; Drágosi Mojzes kinevezetésének bullája pedig egy hét mulva, július 1-én.⁵⁾

Az új püspökség egyedül Magyarország hercegprimásának volt alája rendelve. A várad püspöktől csupán jövedelmeit húzta. Később mind e két kötelék alól is felszabadították. Drágosi idézett kérvényét mintha csak fensőbb sugallatra írta volna: annak pontjai föltünő módon beteljesedtek.

1781-ben II. József Szent László király várad püspökségének hirtoktestéből kiszakasztotta számára a belényesi uradalmat.

1792-ben II. Lipót király Erdély fejedelmeinek, a Báthori-aknak alapítványát, a várad jezsuita kollégium épületeit ajándékozta oda püspöksége céljaira.

¹⁾ Kelet nélkül, de 1776 nov. 4-ike előtt. *Budai országos levéltár*; Cancell. 5444, 776.

²⁾ *U. o.* 2333, 777.

³⁾ Bécs 1777 május 3-ikán. *U. o.* 2149, 777.

⁴⁾ Szégyenkezve ugyan — írják kérvényökben — de mert szegények s adósságokba verni magokat átadják; kénytelenek könyörögni. Kelet nélkül, de 1777 május 3-ika előtt. *U. o.* 2333, 777.

⁵⁾ *Nilles: Symbolae*. II. 647. l.

Hatvan év múlva, 1854-ben, az új püspökséget Magyarország primásának közvetlen joghatósága alól is kivették s a fogarasi román érsek alá helyezték.

A pápa aggályait 1777-ben eloszlathatták; akkor más idők jártak, de csak hét év múlva is már megint mások.

A jogtudósok kereshetnek alaki vagy akár elvi hibákat; idézhetik az államok legfőbb törvényét: az az ő dolguk.

Mi csak azt látjuk, hogy Biharvármegyében az uniót Várad püspökeinek gondja és szeretetének melege termékenyítette meg; hogy az a föld, melyen a nagyváradi görög egyesült püspökség áll: Szent László magyar király öröksége; az a hon, melyben a biharmegyei oláhok hazát találtak: Magyarország.

ml. t. akad. kultúr. emlékezete és Mátyás király. könyvtára maradványainak fölfedezése. *Ipolyi Arisztid* igazg. és r. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Erdélynek Honter János által készített térképe 1852-ből, egy térképpel. *Fabricius Károly* lev. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. A Wesselényi családi őseiről. *Deák Farkas* lev. tagtól. 30 kr. — IX. Szám. Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz, négy egykoru püspök a Betlenfalvi Thurzó családból. 1497—1540. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. Szilágyi Ferencz emlékezete. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 kr.

Nyolczadik kötet. 1879.

I. Szám. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyes* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—68. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kúrtők nyomán *Wertheimer Ede*től. 30 kr. — III. Szám. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. Az első hazai hírlap. 1705—1710. *Thaly Kálmán* lev. tagtól. 30 kr. — V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Farkas* l. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. Északnyugoti utam. *Rómer Flóris* rend. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. Bel Mátyás. Székfoglaló értekezés. *Hann Lajos* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A körmöczi régi kamara és grófjai. *Krizskó Páltól*. 40 kr.

Kilenczedik kötet. 1880.

I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede*. 50 kr. — II. Szám. A Limes Dacicus első része. *Torma Károly* r. tagtól. 90 kr. — III. Szám. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A kalendáriumokról. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Az aquineumi amphitheatrum északi fala. (Jelentés az ottani ásításokról.) *Torma Károly* l. tagtól. Nyolcz fumszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1 írt. — VI. Szám. A zámí és obáti apátságok. *Babágy Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. A Renaissance kezdete és fejlődése. Különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Miskovszky Victor* l. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Marsigli élete és munkái. *Beloezy Józseftől*. 60 kr. — X. Szám. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 50 kr. — XI. Szám. A paraszi vármegye. *Gyárfás István* l. tagtól. 30 kr. — XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth B.* l. t. 20 kr.

Tizedik kötet. 1882.

I. Szám. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárakban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta *Szilágyi Sándor* r. t. 20 kr. — II. Szám. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* levelező tagtól. 30 kr. — III. Szám. Forgách Ádám és Báthory Sölla ékszerének történetéből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. A Furgerek jelentősége Magyarországon történetében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. A jászéknek nyelve és nemzetisége. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben. Székfoglaló *Kozma Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. A Hajduk kibékítési kísérlete Inánchon 1607-ben. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. A Petrarca Codex kún nyelve. *Gyárfás I.* l. tagtól. 60 kr. — IX. Szám. I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. *Szilágyi Sándor* akad. r. tagtól. 10 kr. — X. Szám. Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásaival szemben. Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede* l. tag. 20 kr.

Tizenegyedik kötet. 1883.

I. Szám. Masolino olasz képző művei. Adalékok a magyar műtörténethez. Írta *Vaisz Ignác*. 10 kr. — II. Szám. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi Arpád* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Az 1683-ki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából herezag